

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bahar HUSEYNOVA

AZERBAJCAN BASINI VE MİZAH: MOLLA NASREDDİN DERGİSİ ÇİZİMLERİNİN
GÖSTERGEBİLİMSEL BİR ANALİZİ

Gazetecilik Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bahar HUSEYNOVA

AZERBAJCAN BASINI VE MİZAH: MOLLA NASREDDİN DERGİSİ ÇİZİMLERİNİN
GÖSTERGEBİLİMSEL BİR ANALİZİ

Danışman

Doç. Dr. İsmail Ayşad GÜDEKLİ

Gazetecilik Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

BaharHUSEYNOVAN'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Gazetecilik Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr.Üyesi. Gaye Topa Çiftçi (İmza)

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. İsmail Ayşad GÜDEKLİ (İmza)

Üye : Dr. Öğr.Üyesi. Mustafa Sami Mencet (İmza)

Tez Başlığı: Azerbaycan Basını ve Mizah: Molla Nasreddin Dergisi Çizimlerinin Göstergebilimsel Bir Analizi
--

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 24/06/2019

Mezuniyet Tarihi : 25/07/2019

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Sivil Toplum Bağlamında Alevilerin Yönetime Katılımı: Antalya Örneği” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Bahar HUSEYNOVA

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Bahar HUSEYNOVA
Öğrenci Numarası	20155251011
Enstitü Ana Bilim Dalı	Gazetecilik
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(x) Tezli Yüksek Lisans ( ) Doktora ( ) Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. İsmail Aysad GÜDEKLİ
Tez Başlığı	Azerbaycan Basını ve Mizah: Molla Nasreddin Dergisi Çizimlerinin Göstergebilimsel Bir Analizi
Turnitin Ödev Numarası	1150978711

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 154 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 11/07/2019 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 6

alıntılar dahil % 8 'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

.../...../.....

(imzası)

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı

Doç. Dr.İsmail Aysad Güdekli

İÇİNDEKİLER

GÖRSELLER LİSTESİ	iii
TABLOLAR LİSTESİ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

RUS EMPERYALİZM DEVRİNDE AZERBAJYAN BASINININ OLUŞUMUNA YÖNELİK ÇALIŞMALARI

1.1 Siyasi Ve Kültürel Bir Güç Olarak Basının Ortaya Çıkış ve Azerbaycan’da İlk Türkçe Gazete Çalışmaları	5
1.2 Rusya Müslümanlarının İlk Milli Gazetesi “Ekinci”	7
1.3 Ekinci’den Molla Nasreddin’e Kadar Azerbaycan’ın Gazetecilik Tarihinin İncelenmesi.....	10
1.4 Azerbaycan’da “Mizah” Sanatının Oluşumu	16
1.4.1 Azerbaycan - Türkiye Mizahı’nın Benzerlikleri ve Farklılıkları.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAJYAN BASIN TARİHİNDE MOLLA NASREDDİN DÖNEMİ

2.1 Molla Nasreddin Dergisinin Yayımlanış Öyküsü	20
2.1.1 Derginin Kurucusu Celil Memmedkuluzade’nin Hayatı ve Mücadelesi.....	35
2.2 Türk Dünyasının Fıkra Tipi: Hoca Nasreddin.....	44
2.3 Derginin Tiflis, Tebriz ve Bakü Devri	45
2.4 Molla Nasreddin Dergisinde Ele Alınan Ana Konular	63
2.4.1 Dil ve Alfabe Konusuna Verilen Değer	63
2.4.2 Molla Nasreddin Dergisinde Kadın	67
2.4.3 Molla Nasreddin Dergisinde Siyasal Yaklaşım: Siyasete Bakış Açısı.....	70
2.4.4 Din ve Eğitim	73
2.5 Derginin Gelişim Sürecinde Emegi Geçen Aydınların Çalışmaları.....	75

2.5.1 Ömer Faik Nemanzade	76
2.5.2 Abdurrahim Bey Hakverdiyev.....	78
2.5.3 Mirza Ali Akber Sabir	80
2.5.4 Ali Nazmi	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOLLA NASREDDİN DERGİSİNDE “MİZAH” SANATIMIZ VE KARİKATÜRLERİN GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZİ

3.1 Mizah Kuramları	87
3.2 Göstergebilim Kuramı.....	88
3.2.1 Gösterge Kavramı ve Bileşenleri.....	90
3.2.2 Post Yapısalcı Çözümleme Düz Anlam ve Yan Anlam	91
3.3 Molla Nasreddin Dergisinde “Mizah” Unsurlarının Kullanımı Ve Derginin Karikatür Sanatçıları.....	92
3.4 Derginin Çizimlerinin Göstergebilimsel Analizi	100
3.4.1 “Kadın” Konusuna Ait Karikatürlerin Göstergebilimsel Analizi.....	101
3.4.2 “Din ve Eğitim” Konusuna Ait Karikatürlerin Göstergebilimsel Çözümlemesi	114
SONUÇ.....	128
KAYNAKÇA.....	134
ÖZGEÇMİŞ.....	141

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 1.1 “Geyret matbaasında bulunan elle çalışan baskı makinası”	15
Görsel 1.2 “Geyret matbaasının çalışma şekli”	15
Görsel 1.3 “Ramazan ayının belirlenmesi”	17
Görsel 1.4 “Cemaat namazı”	17
Görsel 2.1 “Molla Nasreddin”in Tiflis ofisi”	21
Görsel 2.2 “Sansüre uğramış bir sayfa”	46
Görsel 2.3 “Molla Nasreddin ve Akbaba dergisi”	74
Görsel 3.1 “Özgür Sevgi” karikatürü	101
Görsel 3.2 “Yürürken düşmedi, nikâh kıyabilirsiniz”	103
Görsel 3.3 “Dört tane yeter” karikatürü.....	104
Görsel 3.4 “Oğlan doğunca, kız doğunca” karikatürü.....	105
Görsel 3.5 “Bir Müslüman İntelekti ve Avradı” karikatürü	106
Görsel 3.6 “Er ve Avrad” karikatürü	108
Görsel 3.7 “Hayır, izin vermem namahrem baksın”karikatürü	109
Görsel 3.8 “Artık evlenme zamanın” karikatürü	110
Görsel 3.9 “Keşke evimiz bu olsaydı” karikatürü	112
Görsel 3.10 “Seni babama söylerim” karikatürü	113
Görsel 3.11 “Beynini çıkartalım da bizim ne yaptığımızı anlamasın” karikatürü.....	114
Görsel 3.12 “Mektebi çok oldu dağıtalı”karikatürü	116
Görsel 3.13 “Sen dinsizsin, Allahsızsın” Karikatürü	117
Görsel 3.14 “İzin vermeyiz öne geçesin”karikatürü.....	118
Görsel 3.15 “Tek çözüm eğitim” karikatürü	120
Görsel 3.16 “Bindiğin dalı kesme!” karikatürü	121
Görsel 3.17 “Eski merdiven ve yeni merdiven” karikatürü.....	122
Görsel 3.18 “Yalnız medeni maarif” karikatürü.....	124
Görsel 3.19 “Kuran’ı temiz yerde muhafaza edin” karikatürü	125
Görsel 3.20 Derginin ilk karikatürü.....	126

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 3.1 “Özgür Sevgi” karikatürü.....	102
Tablo 3.2 “Yürürken düşmedi, nikâh kıyabilirsiniz” karikatürü	103
Tablo 3.3 “Dört tane yeter” karikatürü	104
Tablo 3.4 “Oğlan doğunca, kız doğunca” karikatürü	106
Tablo 3.5 “Bir Müslüman İntelekti ve Avrada” karikatürü	107
Tablo 3.8 “Er ve Avrad” karikatürü	108
Tablo 3.7 “Hayır, izin vermem namahrem baksın” karikatürü	109
Tablo 3.8 “Artık evlenme zamanın” karikatürü	111
Tablo 3.9 “Keşke evimiz bu olsaydı” karikatürü	112
Tablo 3.10 “Seni babama söylerim” karikatürü	113
Tablo 3.11 “Beynini çıkartalım da bizim ne yaptığımızı anlamasın”karikatürü.....	115
Tablo 3.12 “Mektebi çok oldu dağıtılı”karikatürü.....	116
Tablo 3.13 “Sen dinsizsin, Allahsızsın” Karikatürü.....	118
Tablo 3.14 “İzin vermeyiz öne geçesin”karikatürü	119
Tablo 3.15 “Tek çözüm eğitim” karikatürü.....	120
Tablo 3.16 “Bindiğin dalı kesme!” karikatürü	122
Tablo 3.17 “Eski merdiven ve yeni merdiven” karikatürü.....	123
Tablo 3.18 “Yalnız medeni maarif” karikatürü	124
Tablo 3.19 “Kuran’ı temiz yerde muhafaza edin” karikatürü	125
Tablo 3.20 “Sizi deyerek geldim, ey benim müslüman kardeşlerim” karikatürü	127

KISALTMALAR LİSTESİ

- ACEEA : Azərbaycan Cumhuriyeti Elyazmaları Enstitüsü Arşivi
ACİAEF : Azərbaycan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Elyazmalar Fonu
AHC : Azərbaycan Halk Cumhuriyeti
ASSC : Azərbaycan Sovyet Sosialist Cumhuriyeti
akt : Aktaran
ÇSD : Çar Sansür Dairesi
çev : Çeviri
DN : Dosya Numarası
GCMTA : Gürcistan Cumhuriyeti Milli Tarih Arşivi
GDA : Gürcistan Devlet Arşivi
GDHMMA : Gürcistan Devlet Halk Maarif Müzesi Arşivi
GDMTA : Gürcistan Devlet Merkezi Tarih Arşivi
GMS : Gori Muallimler Seminaryumu

ÖZET

Bir milletin milli, medeni ve fikri uyanışında basın büyük bir göreve sahip olmuştur. Halkın sosyal alanda gelişimine, eğitim ve kültür seviyelerinin yükseltilmesine hizmet eden basın, aynı zamanda toplumla iletişimin temel araçlarından biri olmuştur.

Azerbaycan'ın basın tarihinde Molla Nasreddin dergisi toplumsal siyasi düşüncelerin gelişiminde önemli bir rola sahip olmuştur. Dergi Azerbaycan'ın ilk Mizah dergisi olmasıyla birlikte, milli mücadelenin, toplumun genel sorunlarını ele alan değerli bir mecmua görevini üstlenmiştir. Molla Nasreddin 1906 yılında Tiflis'te yayımlanmaya başlasa da yayın hayatını üç farklı şehirde 1931 yılına kadar devam ettirmiştir. Derginin yayım hayatı 1906-1917 yılları Tiflis, 1921 yılı Tebriz ve 1922-1931 yılları Bakü olmak üzere üç dönemi kapsamaktadır. Zaman zaman Çar Rejimi tarafından kapatılsa da dergi, yirmi beş yıl yayım hayatını sürdürmeyi başarmıştır. Derginin editörlüğünü Celil Memmedkuluzade yapmış. Bu mecmuanın oluşumunda, yayıma devam etmesinde büyük çaba sarf eden yazar, Molla Nasreddin'in fikir babası olmuştur. Kara mizahı kullanarak toplumun sorunlarına değinen dergi, en çok kadının toplumdaki yeri; dil, din ve eğitimdeki aksaklıkları ele almış, bu sorunlara çözümler aramayı amaçlamış.

Araştırmada Azerbaycan basınında ilk gazete çalışmaları incelenmiş, Azerbaycan'ın ilk Milli Gazetesi olan Ekinci gazetesinin yayım hayatı ve Ekinci'den Molla Nasreddin dergisine kadar yayımlanan gazete ve dergilerin faaliyetleri değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra çalışmanın gayesini kapsayan Molla Nasreddin'in oluşum süreci, derginin ele aldığı ana konulara değinilmiş, Mirze Celil ve Molla Nasreddincilerin basın mücadeleleri çözümlenmiştir. Molla Nasreddin dergisinin ciddi sansürün uygulandığı bir dönemde milli düşünceyi ve ana dilini koruması nedeniyle Azerbaycan basınında çok önemli role sahip olduğu kanatine varılmıştır. Aynı zamanda Azerbaycan basın tarihinde "Mizah" unsurunun oluşumu ele alınmış, "Kadın", "Din ve Eğitim" konularını içeren karikatürlerin Göstergebilimsel çözümlemesi yapılmıştır. Karikatürlerin göstergebilimsel çözümlenmesi sonucunda toplumda kadına "gereksiz eşya" muamelesinin yapıldığı, dönemde kadına değer verilmediği, gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra yalancı mollaların, hocaların uydurdukları hurafelerle din altında insanların vicdanı duygularının sömürülmeye çalışıldığı, dinin çıkar uğruna kullanıldığı ve eğitimin toplum için gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mizah, Karikatür, Milli Uyanış, Eğitimin Çağdaştırılması, Hurafelerle Mücadele

SUMMARY
PRESS OF AZERBAIJAN AND HUMOR: SEMIOTIC ANALYSIS OF MOLLA
NASREDDIN MAGAZINE'S DRAWING

The national, civil and intellectual awakening of a nation had a major role at the press. The press, which served for the development of the public in the social sphere, and the raising of education and culture levels, was also one of the basic tools of communication with the society. Molla Nasreddin magazine had an important role in the development of social political ideas. The magazine is the first humor magazine of Azerbaijan and it is a valuable magazine that deals with the general problems of national struggle and society. Molla Nasreddin started to be published in Tbilisi in 1906 and his publishing life continued until 1931. The publication period of the journal covers three periods: Tbilisi, 1906-1917, Tabriz in 1921 and Baku in 1922-1931. The time - time was closed by Tsarist Russia, but the magazine managed to continue its publication life for twenty-five years. The editor of the journal was Celil Memmedkuluzade. The author, who made great efforts to continue his publication in the formation of the journal, was the intellectual father of Molla Nasreddin. Addressing the problems of society by using black humor, the magazine addresses the problems of women in society and language, religion and education, and looks for solutions to these problems.

In the research, the first newspaper works in the Azerbaijani media were examined, the publication of the first national newspaper, Ekinçi newspaper, and the activities of newspapers and magazines published from Ekinçi to Molla Nasreddin magazine were evaluated. In addition, Molla Nasreddin's process of formation, the main topics covered by the journal were discussed, Mirze Celil and Molla Nasreddinci's speech on the press struggles were analyzed. At the same time, the formation of the element of humor in the history of Azerbaijan was dealing with and semiotic analysis of certain cartoons including "women" and "religion and education" was made.

Keywords: Humor, Cartoon, National Awakening, Modernization of Education, Fight Against Supersatiation

ÖNSÖZ

Uzun ve zorlu süreci benim için. Bu süreçte çalışmanın tamamlanmasında yardımlarını esirgemeyen, kıymetli düşünce ve önerilerini eksik etmeyen, gerektiğinde bir ağabey gibi davranan ve beni her zaman anlayışla karşılayan değerli danışman hocam, Doç. Dr. İsmail Ayşad GÜDEKLİ başta olmak üzere, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi hocalarıma teşekkür ederim. Araştırmamda hiç tereddüt etmeden yardımda bulunan, kıymetli zamanını benim için ayıran değerli hocalarım Alov Seferov'a, Mustafa Sami Mencet'e, Garanfil Dünyaminkızı'na, Aygün Ezimova'ya ve Eren Keser'e teşekkür ederim. Katkılarıyla beni yönlendiren, desteğini, sabrını ve zamanını esirgemeyen bu tezin oluşumunda en az benim kadar çaba sarf eden canım arkadaşım Nermin Bağırzade'ye teşekkür etmeyi kendime borç bilirim. Aynı zamanda Yüksek Lisans öğrenimim boyunca manevi olarak bana hep destek olan sevgili arkadaşlarım Aybölek, Ebru, Ayşe ve Ali'ye, bu süreçte maddi-manevi yardımlarını esirgemeyen biricik Vugar dayıma ve her daim bana güvenen anne, babama minnettarım.

Bahar HÜSEYNOVA

ANTALYA 2019

GİRİŞ

Bir milletin kalkınmasında, milli şuurunun uyanmasında, kültürel, ekonomik ve sosyal gelişmeleri ve değişimlerinde, dünya uygarlığından yararlanmasında basın her zaman etkili olmuştur. Basının etkisi, toplumun tüm yapıları üzerinde o kadar güçlü olmuş ki, demokratik idari sistemde ‘dördüncü güç’ olarak kabul edilmiştir. Azerbaycan’ın entelektüel aydınları, klasik edebi örneklerin yaratıcıları, basını “halkın gören gözü, işiten kulağı, konuşan dili” olarak nitelendirmişler.

Azerbaycan halkının milli uyanış yoluna girmesinde, devlet ve devletçilik ilkelerinin oluşmasında, toplumla iletişim kurulmasında basının rolü vazgeçilmez olmuş. Belirttiğimiz gibi Azerbaycan’ın basın tarihinin başlangıcı milli uyanış, ulusal kimliğe geçiş döneminde gerçekleşmiş. Bunun sebebi ise bu mücadelenin ve şuurun oluşumcularının milli basının örnek kişilerinden olmasıdır.

19. yüzyılın ortalarından başlayarak Rusya emparyalizminin içindeki halklarda milli – manevi canlanma süreci ortaya çıkmaya başlamıştır. Kuzey Azerbaycan topraklarının Rusya emparyalizmin etkisi altında olması, Rusların yürüttüğü Ruslaştırma siyaseti, Azerbaycan’ın sosyal ve kültürel hayatını etkilemiş ve bu politikaya karşı demokratik düşünceler, ulusal kimlik mücadelesi meydana çıkmaya başlamıştır. Bu süreç, basın tarihini de etkilemekteydi. Çalışmanın amacı Azerbaycan ve Türkiye basın tarihi araştırmalarına bir nevi katkı sağlamak olmuştur. Üç bölümden oluşan çalışmamın birinci bölümü, Azerbaycan’ın gazetecilik tarihinin temelini oluşturmasıyla başlamıştır. Yapılan literatur taramalar sayesinde bu temelini oluşturan gazete ve dergilerin yayım süreci belirtilmiş, onların basın tarihine olan katkılarına değinilmiştir. Aynı zamanda Çarlık yönetimin sert tutumunun olduğu dönemde ilk Milli Gazetenin “Ekinci” in ortaya çıkması, yayım süreci, gazetesinin çıkarılması için verilen mücadeleler, yazarları, ele aldığı konular, kapatılması araştırılmış, Azerbaycan basınındaki yerine değinilmiş ve mecmuanın Türk dünyası açısından önemi vurgulanmıştır. Ekinci’in Azerbaycan’ın siyasi, iktisadi ve sosyal hayatında etkisinden ve bütün imkansızlıklara, baskılara rağmen üzerine aldığı sorumluluğun üstesinden gelme süreci ele alınmıştır. Azerbaycan’da “Mizah” sanatının oluşumu ve Türkiye basınında çıkan ilk mizah dergileriyle kısa kıyaslaması yapılmıştır. Bunun yanı sıra Çarlık Rusyası’nın etkisi altında olan Azerbaycan Türklerinin kendi benliklerini kaybetmemeleri, hür ve insanca yaşamaları için çaba sarf eden entelektüel aydınların basın mücadeleleri çözümlenmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan’da oluşan siyasi olaylar basın hayatını etkilemiş ve Azerbaycan Türkçesiyle dergi ve gazetelerin yayımlanmasını zorlaştırılmıştır. Çalışmanın bu kısmında Molla

Nasreddin'e kadar ortaya çıkan dergi ve gazeteler incelenmiş, bu tarihsel süreçte onların faaliyetlerine değerlendirilmeye ve Azerbaycan'da ilk mizah unsurlarının ortaya çıkma şekli ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde “Molla Nasreddin” dergisinin yayımlanış öyküsü, derginin mimarı olan Celil Memmedkuluzade'nin hayatı ve dergi için mücadelesi, fıkra tipi olan Hoca Nasrettin ile ilgili bilgiler verilmiştir. Yayımlanması kolay bir süreçten geçmeyen derginin, editörü Celil Memmedkuluzade'nin yayım için sarf ettiği uğraşlar, emekler geniş şekilde açıklanmıştır. Bunun yanı sıra yaşam boyu memleketinin sıkıntılarını kendisine dert edinenen Celil'in eğitim sürecinde ve yaşamındaki sıkıntılara değinilmiş, yazarın kimliğiyle ilgili bilgiler verilmiş, gaflet uykusunda olan halka ulaşabilmek için gösterdiği çabalar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda Azerbaycan'ın basın hayatında tecrübe okulu olan Molla Nasreddin'in Tiflis, Tahran ve Bakü dönemi ayrılıkta ele alınmış, ele aldığı konular ve emeği geçen yazarlarla ilgili bilgiler araştırılmıştır. Bunun yanısıra dergiyle ilgili yapılan araştırmalara yer verilmiş, elde edilen bulgulara göre karşılaştırılması yapılmıştır.

Molla Nasreddin, yayım hayatı boyunca hemen hemen her sayısında toplumun aksayan taraflarını, haksızlığı dile getirmiş, dönemin yönetim sistemini, insanların dini duygularını sömüren sahtekar mollaları eleştirmiş, halka zulüm edenlere karşı çıkmıştır. Bunun yanı sıra dergide kadına karşı oluşan olumsuz tavır, kadın özgürlüğü; dönemin eğitim sistemi, cahillik; işçi ve köylülerin içler acısı olmayan durumu, yaşam mücadelesi; toplumun dil konusundaki tavırları, Azerbaycan Türkçesinin önemi ele alınmıştır. Bu konuların dergide nasıl yer aldığı, topluma verdiği katkılar araştırılmış ve çalışmada yer bulmuş. Aynı zamanda derginin etrafında toplanan, mizah şiirinin güzel örneklerini ortaya çıkaran kudretli kalem sahipleri, “Mollanasreddinci” yazarlar Ömer Faik Nemanzade, Abdulrahim Bey Hakverdiyev, Mirze Ali Akber Sabir, Ali Nazmi v.b ile ilgili bilgilere yer verilmiş, onların dergi için çabalarına değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü ise, önceki bölümlerdeki bilgiler ışığında yapılan analiz kısmını oluşturmaktadır. Bu bölümde Molla Nasreddin dergisinde “Mizah” unsurların kullanışı, derginin karikatür sanatçıları ile ilgili literatür taraması yapılmış ve kaleme alınmıştır. Araştırmada kullanılacak Göstergibilimsel analiz ve Mizah kuramı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bunun yanı sıra dergiden “Kadın”, “Din ve Eğitim” konularını kapsayan belirli çizimler seçilmiş ve bu çizimler üç aşamalı göstergibilimsel analizle irdelenmiştir. Özellikle bu konuların seçilmesinin sebebi ise derginin hemen hemen her sayısında kadın, din ve eğitime değinilmesi, dönemin ve toplumun en zayıf halkasının bu konular olması olmuştur. Her iki konuyla ilgili eşit şekilde toplam 20 karikatür seçilmiş ve onların göstergibilimsel

analizi yapılmıştır. Karikatürlerin her birine ayrı ayrı “Düz Anlam” tablosu çizilmiş ve “Yan anlamı” ele alınmıştır.

Azerbaycan’da Molla Nasreddin dergisiyle ilgili çeşitli araştırmalar olmasına rağmen, Mizah sanatının oluşumuyla ilgili ve derginin karikatürlerinin detaylı, göstergebilimsel çalışması yapılmamıştır. Derginin belirli karikatürlerinin “Kadın”, “Din ve Eğitim” konuları şeklinde analiz edilmesi bu çalışmanın önemini artırmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Azerbaycan’da “Mizah”ın oluşumu ve ilk mizah dergisi olan Molla Nasreddin dergisinde “Mizah” unsurunun kullanımını ele almak, Azerbaycan literatürüne katkı sağlamak olmuştur. Azerbaycan ve Türkiye basınında Molla Nasreddin dergisiyle ilgili bir çok araştırmalar, makaleler, tezler olmasına rağmen derginin karikatürlerinin detaylı incelenmesi bulunmamaktadır. Çalışmada Molla Nasreddin’de “Mizah”ın en etkili yönlerinden olan karikatür vasıtasıyla dönemin en güncel sorunlarını: din, eğitim, kadın konularının nasıl ele alındığını, topluma vermek istediği mesajlar araştırılacak ve incelenecektir. Aynı zamanda çalışmada, Molla Nasreddin döneminde Azerbaycan basının tarihsel süreci ele alınarak, gazeteci kimliğini incelemek amaçlanmıştır.

Analizin Kapsamı ve Sınırlılıkları

Molla Nasreddin dergisinin 25 yıllık yayım hayatı boyunca toplam 746 sayısı olmuştur. Her sayısında dönemin çeşitli hassas konularını ele alan Molla Nasreddin, derginin hemen hemen tüm sayılarında kadına özgürlük, toplumun cahilliği, eğitimsizliği ve dini kendilerine kalkan yaparak insanların vicdanını sömürenleri eleştirmiştir. Dergi geniş kapsamlı olması nedeniyle araştırmada “kadın, din ve eğitim” konularını kapsayan 20 karikatür seçilmiş ve karikatürlerin göstergebilimsel analiz eşliğinde tematik bir göstergebilimsel çözümleme yapılmıştır. Karikatürler tek bir yıldan ve ya tek dönemden değil tüm yayım hayatını kapsamıştır. Bunun nedeni ise bu sorunların derginin yayım hayatı boyunca devam etmesi olmuştur. Karikatürler her konuyla ilgili eşit dağıtılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Araştırmanın önemini birkaç başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi Azerbaycan’da Mizah sanatının oluşumuyla ilgili yeterli araştırmanın bulunmaması olmuştur. İkincisi ise, Molla Nasreddin dergisiyle ilgili çeşitli çalışmaların, tezlerin, araştırmaların olmasına rağmen, derginin karikatür incelemeleri detaylı yapılmamış ve karikatürlerin topluma vermek istedikleri mesajlara yüzeysel yaklaşılmıştır. Çalışmada

araştırmanın amacına ulaşmak için “Azerbaycan basını gelişim sürecinde hangi aşamalardan geçmiştir?”, “Azerbaycan basınında ilk mizah ne zaman ortaya çıkmıştır?”, “Molla Nasreddin dergisinin basında ki, rölü nedir?”, “Derginin karikatürlerinin vermek istediği mesajlar nelerdir?” sorularına cevap aranmıştır. Bununla da araştırma, topluma vermek istenen mesaj açısından Azerbaycan’ın literatüründe katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın yöntemini belirlerken Fiske’nin (1996, s.73), çalışmamızın araştırma sahası olan karikatürleri tanımlanmasını belirtmekte fayda vardır: “Karikatürler, basit, doğrudan araçlar aracılığıyla zengin bir enformasyon taşımaya çalışan ileti örnekleridirler ve karmaşık gösterilenler için basit gösterenler kullanırlar”. Tanımlamadanda belli olduğu gibi karikatürleri en iyi şekilde anlatan analizlerden biri Göstergebilim olmuştur. Çalışmada nitel olarak desinlenmiş betimsel yöntem uygulanacaktır. Karikatürlerin ideojinisi çözümlenmek ve en doğru şekilde analizini yapabilmek için Göstergebilimsel çözümlenme analizi yapılacaktır.

Araştırmada bulguları toplama yöntemi olarak literatür taraması yapılacaktır. Analiz için seçilen karikatürler belirlenen konular kapsamında, mizah kuramlarının çerçevesinde Roland Barthes’in göstergebilimde geliştirmiş olduğu modele dayanarak, gösteren-gösterilen ve gösterge parametrelerine göre değerlendirilecek ve düz anlam / yan anlamı açıklanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

RUS EMPERYALİZM DEVRİNDE AZERBAJYAN BASINININ OLUŞUMUNA YÖNELİK ÇALIŞMALAR

1.1 Siyasi Ve Kültürel Bir Güç Olarak Basının Ortaya Çıkış ve Azerbaycan'da İlk Türkçe Gazete Çalışmaları

Azerbaycan'ın stratejik ve ekonomik açıdan önemli bir konumda yerleşmesi nedeniyle asırlar boyu çeşitli işgalci devletlerin baskılarına maruz kalmıştır. Bunların içinde en büyüğü Rusya olmuştur. Öyle ki Rusya 19. yüzyıldan itibaren içerisinde Azerbaycan'nın da bulunduğu Kafkasya'yı kapsayan Çarlık sistemini oluşturmuştur. Rusya Çarlık sisteminin işgal altındaki tüm ülkelerinde “Ruslaştırma” siyasetini uygulayarak, onların milli kültürel değerlerini yok etmeyi hedefe almıştır. Bu nedenle 1840'lı yıllara kadar Azerbaycan da dahil olmakla Kafkasya idare şekline müdahale etmemiş, Kafkasya'da kalıcı olacağından emin olduktan sonra ise “Kafkasya Valiliği” ni kurarak yeni bir sistem getirmiştir (Saray, 1993: 23).

Çarizm 6 Aralık 1846 yılında yerli feodallerle ittifak kurmak amacıyla bir adım atmıştır. Çar ferman vererek han, bey ve ağalardan ibaret mülk sahibi bir sınıf oluşturulmasını sağlamıştır. Bu sayede toprak hukuku bakımında zengin müslüman tabakası Rus aristokrasisiyle eşit hukuk kazansa da, imtiyaz ve şahsi haklar bakımından onlarla eşit haklara sahip olmamışlardır. “Yeni sistemle birlikte hanlıklar ve onların orduları dağıtılmış, müslümanlar arasında asker toplanmamış, böylelikle askeri gelenekler yok edilerek halk siyasi haklardan mahrum bırakılmıştır” (Aliyarli, 1996: 666).

Çarlık sisteminin Kuzey Azerbaycan'da uygulamaya çalıştığı Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma siyaseti Azerbaycan Türklerinin din ve kültür itibariyle İran'a yakın olmasından dolayı başarılı olamamıştır. Bu sebepten Ruslar Fars etkisini aradadan kaldırmaya çalışmışlardır. Bu olay ise Azerbaycan'da millileşme sürecinin başlamasına sebep olmuştur” (Sakal, 1999: 3). Böylelikle Rus işgaline tepkisinin sonucu olarak “milliyetçilik” şuuru ve Rusların Batı kültürüyle bütünleşme sürecinde devam eden modernleştirici fonksiyonundan yararlanma eğilimi ortaya çıkmış, Azerbaycan kapitalist sanayisinin gelişim süreci başlamıştır. Bu süreçte bazı petrol sahaları atölye seviyesine yükselmiş, paralı emek ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayan sosyal sınıfın şekillenme süreci 20. yüzyılın başlarında da devam etmiştir (Zenkovsky, 1983: 82).

Azerbaycan'ın Rus işgali altında olması onun ekonomik hayatında olduğu gibi, onun sosyal ve kültürel hayatını da etkilemiştir. Çarizm sistemine zıt olarak Azerbaycan'da ve Kafkasya'da demokrasi düşünceleri oluşmaya başlamış, siyasi ve kültürel hayatta canlanmalar

ortaya çıkmıştır. Bu canlanmalar Azerbaycan gazetecilik hayatında da kendisini göstermiştir. Azerbaycan'ın gazetecilik tarihi 1828 yılında Tiflis'te Rusça çıkarılan "Tiflisskie Vedomosti" ile başlamıştır (Ahundov, 1980: 5-9). Gazete Rusça yayımlanmıştır. Burada Azerbaycan'la ilgili bazı makalelerde yer almıştır. Makalelerde Azerbaycan edebiyatı ve halkının sosyal hayatındaki konuları ele alınmıştır. Gazete 1829 yılında Gürcü, 1830 yılında Fars dillerinde yayımlanmaya başlamıştır. 1832 yılında ise bir yıl kadar "Tiflis Ehbarı" (Tatar Ehbarı) adı altında Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanmıştır (Şahverdiyev, 2006: 4). Gazetenin Azerbaycan Türkçesiyle yayımlanan sayılarını, söz konusu dile iyice hakim olan Mirze Apriam Yenikolopov düzenlemiştir. Azerbaycan halkının yaşam tarzından, folklor örneklerinden sıkça bahseden "Tifli-si Ehbar" yalnız Zakafkasya'da değil, İran ve Türkiye'de de okunmuştur. "Tiflis Ehbarı"nın bizim için önemli kılan olaylardan biri de Azerbaycanlı aydınlardan Abbaskulu Ağa Bakıhanov'un tercüme ettiği eserlerinin gazetede yayımlanması olmuştur. Onun "Derbendname" eseri Rusca'ya tercüme edilerek gazetede yayımlanmıştır (akt. Askerova, 2006: 4). Maalesef günümüzde "Tiflis Ehbarı"nın tek bir sayısı bile elimizde bulunmamaktadır. Fakat gazetenin olduğuna dair arşivlerde yeteri kadar belgeler mevcuttur. Belgelere göre gazetenin editörü P.S. Sankoviski olmuş ve "Tiflis Ehbarı" Farsça yayımlanan sayı kapandıktan sonra basılmaya başlamıştır. Baron Rozin o dönemin Eğitim Bakanına dilekçe yazarak gazetede Farsça çıkan sayılarda olduğu gibi belirli makalelerin, bilgilerin yayımlanacağını bildirmiştir. Gazetede aşağıda belirtilen konular yer almıştır:

1. Devlet tarafından Zakafkasya müslümanlarına verilen ödüller
  2. Asyalılar için oluşturulan yerli ve yabancı düzenlemeler
  3. Yerli halk arasında Avrupa eğitime ve sanayisine merak uyandıran bilgiler
- (Şahverdiyev, 2006: 5).

Gazetenin Azerbaycan Türkçesi'yle yayımlanmasına izin verdikleri için Çar Rusyası her zaman bir tedirginlik içinde olmuştur. Hükümetin en büyük endişesi halkın arkasından çevirdikleri işlerin su yüzüne çıkması ve halk tarafından bilinmesi olmuştur. Bu yüzden önceden gereken tedbirler alınmıştır. Bunun en bariz örneği olarak Baron'un Dış İşler Bakanı'na yazdığı mektup olmuştur. Mektupta gazetede hükümetin siyasi görüşlerinin yer alacağı ve bazı şeyleri editöre bildirmeye gerek olmadığı yazılmıştır (Şahverdiyev, 2006: 5).

Tiflis-i Ehbar'ın yayımı editor P.S. Sankoviski'nin ölümünden sonra 1833 yılında durdurulmuştur. Gazeteden sonra Tiflis'te Azerbaycan Türkçesiyle bir süre gazete yayımlanmamıştır.

Uzun bir aradan sonra Azerbaycan Türkçesi'yle ikinci bir gazete yayımlanmaya başlamıştır. "Zakafkaziskya Vestnik" (Kafkas'ın bu tarafının haberler) adıyla çıkan gazete

“Tiflis Ehbarı” gibi yine Tiflis’te yayımlanmıştır. Gazete ilk önce 1838’de Rusça, sonra ise 1845’te Gürcüce ve Azerbaycan Türkçesiyle basılmıştır (Abramaşvili, 1956, 69-79). Gazetenin editörü Platon İoseliani, tercümanı Babacan Lazarev olmuştur. “Zakafkaziya Vestnik” iki şubeden oluşmuştur. 1.şube resmi, 2.şube gayri resmi olarak belirtilmiştir. Resmi şubede Çar Rusyasının verdiği fermanlar, hükümet ve idari organlara ait bilgiler yer alırken, gayri resmi şubede Zakafkasiya halklarının iktisadi ve siyasi hayatını akis ettiren, Rus medeniyetini tebliğ eden materyaller yayımlanmıştır. Gazetenin ilk sayısının birinci sayfasında hükümet tarafından oluşturulan fermanların bir kısmı yer almıştır. İkinci ve üçüncü sayfalarda rehin konulan evler, dükkânlar, mülküne el konulacak kişilerle ilgili bilgi ve ilanlar verilmiştir. Dördüncü sayfada ise malların fiyatı ve yurtdışına taşınacak olan kişilerin listesi yayımlanmıştır. Bu materyallerden de görüldüğü gibi “Kafkasın bu tarafının Haberleri” devletle oluşturduğu fermanlara, kanunlara yer veren resmi içerikli bir yayım organı olmuştur.

“Zakafkaziskya Vestnik” gazetesinin sadece 50 sayısı çıkabilmiştir. Fakat gazetenin “Kafkas’ın bu tarafının haberleri” adıyla çıkan yalnızca birinci nüshası elimizde bulunmuştur. “Zakafkaziskya Vestnik” 1846 yılında “Kafkas” gazetesiyle birleşerek Kafkazya Canişliğinin resmi organına dönüştürülmüş ve Rusca 1864 yılına kadar yayımını devam etmiştir (Mehmedov, 1976: 3). Gazete Azerbaycan Türkçesiyle yayımlanan ikinci gazete özelliğine sahip olmuştur. Fakat hem “Tiflis Ehbarı” hem de “Zakafkaziskya Vestnik” gazeteleri ilave olmaları ve milli özelliklere sahip olmamaları sebebiyle Azerbaycan’ın ilk gazeteleri arasında bulunmamışlardır. Bu gazeteler Azerbaycan’da milli matbuatın oluşması için hazırlık aşaması gibi değerlendirilmiştir.

Gazeteler kapandıktan sonra Azərbycan’lı aydınlardan Mirze Fetheli Akhundov ve Mirze Şefi Vazeh Tiflis’te Azərbycan Türkçesiyle yeniden gazete yayımlamaya çalışmışlar, fakat onların çabaları sonuçsuz kalmıştır. Azərbycan’da basının ilk gerçek örneği Hasan Bey Zerdabinin önderliğiyle ortaya çıkan “Ekinci” gazetesi olmuştur.

1.2 Rusya Müslümanlarının İlk Milli Gazetesi “Ekinci”

Azerbaycan ulusal basın tarihinin araştırmacılarından olan Aşırılı (2009: 17) “Tifliskiy Vedomosti” ve “Zakafkazskiy vestnik”in ilavesi olan gazete-broşürleri Azerbaycan milli basınının temeli olarak algılamayı doğru bulmamıştır. Çünkü "Tiflis Ehbarı" veya "Kafkasya'nın bu tarafının haberleri" bağımsız şekilde yayımlanan gazeteler değildi. Azərbycan Türkçesiyle yayımlanan bu gazetelerin bağımsız olmayışı, Zakafkasya'nın çıkarlarına hitab etmesi onları Azerbaycan'ın ilk Türkçe gazeteleri olarak değerlendirmemize izin vermemiştir. Bu nedenle Azerbaycan'da ilk bağımsız, özgür gazete Hasan Bey Zerdabi tarafından oluşturulan “Ekinci” gazetesi olmuştur.

İlk sayısı 22 Temmuz 1875 yılında yayımlanan “Ekinci” Azerbaycan’ın ilk milli gazetesi olma özelliğini taşımaktadır. Ekinci’nin editörü, Azerbaycan’ın Aydınlar sınıfının en önemli kişilerinden olan Hasan Bey Zerdabi olmuştur. Zerdabi, halkı gaflet uykusundan uyandırmanın tek yolunun Azerbaycan Türkçesiyle bir gazete çıkarmaktan geçtiğini düşünmüştür. O: “Çağırıyorum gelmiyorlar, anlatıyorum anlamıyorlar.” diyerek ümitsizliğe düştüğü anlarda bile halkına hizmet etmenin yeni bir yolunu daim aramıştır (Akt. Göyüşov, 1960: 3) Çareyi en son ana dilinde gazete çıkarmakta gören Zerdabi “Ekinci” gazetesini yayımlanması için 4 seneden fazla mücadele etmiştir. Zerdabi ilk gazete çalışmalarına “Bakinski Listok”da başlamıştır. Burada çalıştığı dönemde Zerdabi basın bir milletin hayatında ne kadar önemli olduğunu anlamıştır. Böylelikle Azerbaycan’ının ilk milli gazetesini oluşturmak için çalışmalara başlamıştır. Zerdabi, ilk olarak Rus makamlarından gerekli izni almak için 1873 yılında Bakü valisine bir dilekçe yazmıştır. Dilekçede Guba şehrinin zenginlerinden Abdullah Ağa Bakıhanov’un ona gazete çıkarması için para verdiğini, fakat bir takım şartlarının olduğunu bildirmiştir. Şartlarda gazetenin editörü, satılacağı fiyat ve en önemlisi ismi yer almıştır. Zerdabi’nin editörlüğünde yayımlanacak gazetenin ismi “Ekinci” olarak belirlenmiştir. Dilekçede Ekinci’nin yayımına Eylül 1873’de başlanacağı vurgulanmıştır (Şahverdiyev, 2006: 22). Fakat gazetenin yayımlanma süreci düşünülenenden daha uzun sürmüştür. Gazetenin çıkmasının önünde iki engel bulunmuştur. Bunlardan biri baş makalenin içeriği, diğeri ise sansür işi olmuştur. Uzun süren mücadelelerden sonra gazetenin yayımı için 5 Ekim 1874 tarihinde izin çıkmıştır (Axundov, 1965: 7-8). İzin çıktıktan sonra gazete çıkarmak için matbaa ve hurufat aramaya başlayan Zerdabi, Bakü’de aradığını bulamayınca İstanbul’a gitmek zorunda kalmıştır. Zerdabi burada tanıdığı Azerbaycanlıların yardımıyla hurufat alarak tekrar Bakü’ye geri dönmüştür. “Uzun çabalardan sonra 22 Temmuz 1875 tarihinde Azerbaycan’ın ilk milli gazetesi olan Ekinci’nin ilk sayısı çıkarılmıştır” (Akt. Askerova, 2000: 13).

Ekinci 4 bölümden oluşmaktadır: 1. Dâhiliye bölümü, 2. Ekinci Ve Ziraat haberleri, 3. İlim haberleri, 4. Taze haberler. Gazete 6. sayıya kadar 4 bölüm olarak yayımlanmıştır. 6. sayısından itibaren gazetede “Mektubat” kısmı yer almaya başlamıştır (Elçin, 2012: 13). Bu bölümde devrin ileri gelen fikir adamlarının, gazeteyle çalışan şair ve yazarların: Mirze Fetheli Akhundov, Seyit Azim Şirvani, Necef Bey Vezirov, Asker Adıgüzelzade Korani, Genceli Hacı Mehmet Sadık’ın makaleleri yer almıştır. Bu bölümde yazarlar kendi yaşadıkları il ve ilçelerle ilgili bilgileri vermenin yanı sıra, o topraklarda bulunan eksiklikleri de kaleme almışlardır. Her eksikliğin ve kötülüğün temelini cehalette gören Ekinci kendini cehaletin ve canilerin en büyük düşmanı olarak ilan etmiştir. Zerdabi memleketin kurtuluşunun cehalette

savaştan ve insanları bilgilendirmekten geçtiğini her daim belirtmiştir. Bu sebepten Ekinci'nin hemen hemen her sayısında eğitimin önemini vurgulayan makaleler yer almıştır. Özellikle milletin geleceği olan gençlerin mutlaka eğitim almasını, diğer ülkelerin çocukları gibi müslüman milletin de çocuklarının okullara gitmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Bu konuda çalışmalar yapılması gerektiğini bildirilmiştir. Gazetede çocukların eğitiminin yanı sıra kadınların da mutlaka eğitim almaları gerektiğine dair yazılar bulunmuştur.

Gazetenin isminin Ekinci olması bir tesadüf değildir. Zerdabi, Çar yönetiminden izin almak ve çıkardıktan sonra sansürden kurtulmak için özellikle bu ismi seçmiştir. Gazetede yayımlanan haberlerin geneli de ekin ve ziraatla ilgili olmuştur. Zerdabi bunu şu şekilde açıklamıştır: “Bizim gazetenin adı Ekinci olduğundan içeriğinde gerek ekin ziraat ve ilim haberleri olsun” (Yeşilot, 2012:157). Gazetenin en büyük gayesi halkı aydınlatmak, tarımla ilgili bilgilendirmek, ziraat ve hayvancılıkta gerekli olan metotları aktarmak olmuştur. Ekincinin döneminde Azerbaycan'da halk bağcılık, hayvancılık, ipekçilik, balıkçılık, pamukçuluk gibi işlerle uğrarak geçimini sağlamaya çalışmışlardır.

Ekinci'nin zengin yazar kadrosu Azerbaycan tarımında buğdayın önemini bilerek bu konuya ağırlık vermişler ve ürünle ilgili detaylı bilgileri gazetede yayımlamışlardır. Makalelerde buğdayın nasıl yetiştirilmesi, tohum seçimi, hasadı ve en önemli teknolojiye nasıl yararlanılacağıyla ilgili bilgiler yazılmıştır. Gazetede aynı zamanda, Avrupa'da ve Asya'da buğdayın azaldığı ve Azerbaycan'da buğdayın değerinin artacağıyla ilgili haberler de yayımlanmıştır.

Azerbaycan ikliminin hayvancılık için çok uyumlu ve elverişli olmasına rağmen bu alanda yeterli verim alınamamıştır. Zerdabi bu konuyla ilgili kendisi makaleler yazarak hayvancılıkla ilgili önemli bilgileri okurlarına iletmiştir. Gazetede hayvanların beslenmesi, cinsinin iyleştirilmesi veterinerlik hizmetleri, gibi konularda önemli bilgiler verilmiştir (Memmedov, 1978: 3). Bunun yanısıra gazetede ipekçilik konusunda yer almıştır. Azerbaycan ikliminin ipekçilik için yeteri kadar elverişli olması Ekinci gazetesinin de bu konuyu ele almasına sebep olmuştur. Gazete ipeğin nasıl yetiştirilmesi ve toplanmasıyla ilgili bilgileri halka sunmuştur.

Ekinci'nin neredeyse bütün sayılarında köy hayatına dair yazılar kaleme alınmıştır. Burada köylülerin işlerini kolaylaştıracak ve yaptıkları işi doğru ve iyi yapmalarını sağlayacak türden makaleler verilmiştir. Bunun yanı sıra diğer bölgelerdeki durumlar ve teknolojik gelişmelere yer almıştır. Ayrıca köylülerin düştüğü zor durumu da ele alan “Ekinci'yi o dönemin “Köy Hayatı Akademisi” olarak nitelendirmek yanlış olmazdı (Halilov, 1980: 185).

Gazete tam da halkın içerisinde kendine yer edinmeye başladığı dönemde Bakü Valisi Staroselski'nin tayini çıkmış ve "Ekinci" için kötü günler başlamıştır. Valinin gitmesiyle sansür işi zorlaşmış ve gazetenin artık memurlar tarafından dağıtılması durdurulmuştur. Bunun yanı sıra Osmanlı - Rus savaşı başlamış ve insanlar savaşla ilgili gazeteden haber almak istemişlerdir. Zerdabi sansür heyetine giderek gazetede ne tür haberlerin yayımlanmasına izin verdiklerini sormuştur. Sansür heyeti sadece devlet tarafından gönderilen telegrafların basılmasına izin olduğunu bildirmiştir. Böylelikle halkın beklediği haberleri veremeyen gazetenin okuyucu sayısı gün geçtikçe azalmaya başlamıştır. Zerdabi'yi de artık evinde takip etmeye başlamışlardır. Bütün bunlar olurken Necef Bey Vezirov'un Moskova'dan gönderdiği makale olayların daha da kötüye gitmesine sebep olmuştur. Makalede azarda kasideler okuyarak halkı ilim tahsil etmeye çağıran bir dervişten bahsedilmiştir (Abbaslı, 2001: 29-30). Makale önce sansürden geçmiş fakat sonra gazetede çalışmakta olan Ermeni Minasov'un şikâyeti üzerine sansüre takılmıştır. Bu da gazetenin çıkmasını engellemiştir. Sansür heyeti Zerdabi'den makalenin olmadığı başka bir sayıyı çıkarmasını istemişlerdir. Fakat bunu Zerdabi kabul etmemiştir. Valinin kendisi Zerdabi'nin adına yeni bir sayı çıkarmış ve dağıtmıştır. Bunu gören Zedabi valiye itiraz ederek bir daha izni olmadan onun adını kullanarak gazete çıkarmamasını söylemiş ve Rus - Osmanlı savaşı bittikten sonra Ekinci'yi tekrar çıkarmak üzere kapatmıştır. Fakat bu isteği hiçbir zaman gerçekleşmemiş, "Evladı" olarak nitelendirdiği Ekinci 29 Eylül 1877 tarihinde 56. sayısı çıktıktan sonra kapatmıştır (Yeşilot, 2012: 164).

"Ekinci" Azerbaycan basın tarihinde bir tecrübe okulu olmuş, yayımlandığı kısa süre içerisinde bütün imkânsızlıklara ve baskılara rağmen üzerine aldığı sorumluluğun üstesinden gelmeyi başarmıştır.

1.3 Ekinci'den Molla Nasreddin'e Kadar Azerbaycan'ın Gazetecilik Tarihinin İncelenmesi

"Ekinci" kapandıktan sonra Zakafkasya'da aydınların çabalarına rağmen bir süre Azerbaycan Türkçesiyle gazete yayımlanmamıştır. Ta ki Tiflis'te yaşayan ruhani idaresinin üyelerinden Hacı Sait Ünsizade ve Celal Ünsizade kardeşlerin "Ziya" isimli gazeteyi yayımlanmasına kadar. Gazete 1879 yılında Tiflis'te yayımlanmaya başlamıştır. Ziya'nın kurucularından Hacı Sait Ünsizade gazetenin yayımı için ilk önce hükümetle iletişime geçmiştir. Ünsizade hükümetin idaresine mektup yazarak cehaleti yenmenin tek yolunun gazete olduğunu, Batı'da olduğu gibi Şark'ta yaşayan insanların da gazeteye ihtiyacı olduklarını belirtmiştir. Nihayet onun çabalarının sonucu olarak 1879 yılında "Ziya" gazetesinin yayımı başlamıştır (Aşırılı, 2009: 64).

Gazetede devlet tarafından oluşturulan emirler, uluslararası ajandaların telegramları, dâhili haberler, yabancı haberler, ilanlar yer almaktadır. Gazetenin 76 sayısı çıkmıştır. “Ziya” daha sonra “Ziya-yi Kafkasiye” ismiyle yayım hayatına devam etmiştir. “Ziya-yi Kafkasiye” yayım ilkesi olarak “Ekinci”ye karışıt durumda olmuştur. Gazete, daha çok dini konulara yönelmiş, batıl inançlar, cennet ve cehennem gibi kavramlar üzerinde durmuştur. Gazetede dini kavramların yan ısıra alfabe konusu da yer almıştır. “Ziya-yi Kafkasiye” toplamda 101 sayısı çıktıktan sonra kapatılmıştır.

Bu iki gazetenin ardından Ünsizade kardeşleri “Keşköl” isimli yeni bir dergi daha çıkarmıştır. Derginin ilk sayısı 1883 yılının Ocak ayında yayımlanmıştır. “Keşköl”ün ilk 11 sayısı dergi şeklinde yayımlandıktan sonra Celal Ünsizadenin isteği üzre dergi gazete şekline geçmiştir. Gazete, diğer matbu organları gibi geniş okuyucu kitlesine sahip olmamış, toplam baskı sayısı 480 nüsha olmuştur. Keşköl’ü Azerbaycan için önemli kılan hususlardan biri dergide Rus ve Dünya edebiyatına yer verilmesi olmuştur. Dergide Fuzuli’nin “Leyla ve Mecnun”, “Hafız ve Sadi” in hal tercümelere, Hayyam’ın şiirlerinin Rusça tercümelere de yayımlanmıştır. “Keşköl” bu bakımdan Rus mühitinde Doğu edebiyatının tanıtımında büyük rol oynamıştır. Baykara’ya göre (Akt. Zeynalov,1973: 61) Rusya’daki çeşitli Türk halklarına mensup aydınların makaleleri yayımlanan “Keşköl”, Türk-İslam dünyasının ilk yayım organı olarak değerlendirilebilir. Dergide, Azerbaycan Türkçesinin yanı sıra Farsça, Arapça ve kısmen de Rusça metinler yer almıştır. Keşköl, “Ekinci” gazetesine gibi maarifçi düşünceleri halka aşılama çalışmış ve Azerbaycan’da ilk kez Millet kavramını dile getirilmiştir. İlk kez “Din” ve “Millet” kavramlarının ayrı ayrı oldukları Keşköl’ün sayfalarında tartışılmıştır. Medreselerin ıslah edilmesi, kütüphanelerin açılması, tiyatro hayatının gelişmesi ve birçok konular “Keşköl” ün sayfalarında yer almıştır. “1891 yılında Ünsizade kardeşlerinin islamcı düşünceleri, aşırı Türkçü olmaları Çarlık hükümeti tarafında takıyata maruz kalmış ve gazete yazı dilinin Osmanlı Türkçesine yaklaştığı gerekçesiyle “Keşköl” ün faaliyeti durdurulmuştur” (Şahverdiyev, 2006: 23). “Keşköl” kapandıktan sonra Azerbaycan basınında 10 yıla yakın bir duraklama süreci başlamış ve Türkçe gazete yayımlanmamıştır. Bunun başlıca nedeni Kafkasya Sansür Dairesi’nde Azerbaycan Türkçesinde çıkan yayımları kontrol etmekle görevlendirilen kişilerin Azerbaycan basınına karşı düşmanca tavırları olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan aydınlar sınıfından Samet Bey Mehmandarov, Neriman Nerimanov, Memmed Ağa Şahtahtinski gazete ve dergi yayımlamak isteklerinde bulunmuş; fakat onların girişimleri başarısız olmuştur.

Duraklama sürecinde Bakü’de Rusça “Kaspi” isimli yeni bir gazete yayımına başlanmıştır. 1891 yılında çıkmaya başlayan gazetede Ruslardan başka Azerbaycanlı aydınlar:

Ali Merdan Topçubaşı, Hasan Bey Melikzade, Zerdabî ve Hüseyinzade Ali Bey yer almıştır. 1897 yılında gazetenin yönetimini Azerbaycan'ın petrol zenginlerinden olan, yardımseverliğiyle tanınan Hacı Zeynelabdi Tağıyev ele geçirmiştir. Tağıyev Azerbaycan'ın medeni hayatında büyük rol oynamıştır. O, gazetenin yöneticiliğine Ali Merdan Bey Topcubaşov'u atamıştır. Bu olaydan sonra "Kaspi" Rusya'da yaşayan tüm Türklerin ve Müslümanların haklarını savunmaya başlamış, Batı ve Rus fikir muhitini, edebiyatını tanıtan bir gazeteye dönüşmüştür. Topcubaşov, 1907 tarihine kadar "Kaspi" gazetesine editörlük yapmıştır. 1907 yılının sonlarından 1919 yılına kadar ise gazetenin yönetimini A. Veynberg üstlenmiştir. Onun yönetimi zamanında "Kaspi" yalnız Zakafkasya'da değil, Rusya'nın birkaç şehrinde de tanınmaya başlamıştır. Gazete 1905 yılına kadar Azerbaycan ve Kafkasya'da oluşan yenilenme harekâtlarını, hürriyet ve demokrasi mücadelelerini temsil etmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi "Keşkül" ün kapanmasından sonra birtakım girişimlere rağmen uzun süre Azerbaycan'da Türkçe gazete yayımlanmamıştır. Rus Çarı tarafından engellenen bu girişimler Azerbaycan halkının Türkçe gazeteye olan isteğini daha da şiddetlendirmiştir. Bu zaman diliminde Azerbaycanlı aydınlardan Mehemed Ağa Şahtağlinski 1896 yılında "Tiflis" adında edebi, siyasi bir gazete çıkarmak istemiş; fakat Rus Çarı'nın izin vermemesi nedeniyle bu isteğini gerçekleştirememiştir. İsteğinden vazgeçmeyen Şahtağlinski 1902 yılında baba ocağını satarak Tiflis'e göç etmiş ve burada matbaa oluşturmuştur. O, yeni bir gazete çıkarabilmek için hükümete tekrar dilekçe yazmıştır. 1903 yılında nihayet izin alan Şahtağlinski Azerbaycan basın tarihinin en önemli gazetelerinden biri Şarkı-Rus(Doğu Rusya'sı) gazetesini yayımlamaya başlamıştır. İlk sayısı, 30 Mart 1903 tarihinde çıkan gazete "Cemiyet işlerin eve edebiyata mahsus bir gazete" olarak yayımlanmıştır (Baykara, 1989: 17). Şarkı-Rus ilk başlarda haftada 3 kere, daha sonra ise her gün çıkmaya başlamıştır. Toplam 392 sayıdan oluşan gazete birtakım sebeplerden bazen yayım periyodu aksasa bile, düzenli bir şekilde çıkmıştır. Azerbaycan'ın sosyal, siyasi hayatında önem taşıyan Şarkı-Rus 20. yüzyılın ilk günlük çıkan Azerbaycan gazetesi olmuştur. Gazete genel olarak 4 sayfa şeklinde yayımlanmıştır. Gazetenin isminin Şarkı-Rus olması Azerbaycan'ın coğrafi konumu ve içinde yer almasını istediği medeniyet dairesiyle ilgili olduğu tartışılmaktadır. Prof. Dr.İsa Habibbeyli'ye göre (Akt. Askerova, 2006: 26) "Şarkı-Rus" un anlamını Rusya içinde bir Şark (Doğu) olarak nitelendirebiliriz. Burada Şarklılığa vurgu yapılırken Azerbaycan'ın ya da Türk-Tatarların Batı ile bağlantısı da dile getirilmiştir.

Gazetenin editörü Mehemed Ağa Şahtağlinski'nin basın alanında önemli birikime sahip oluşu ve tecrübeleri, onun Şarkı-Rus'a profesyonel yaklaşımını sağlamıştır. Şahtağlinski

önceden gazetenin yayım programını, yayım politikasını, sayfa sayılarını, gazeteyle ilgili teknik ayrıntıları belirlemiş ve bunları okuyucu kitlesiyle paylaşmıştır. O, gazeteye sütun başlıkları koymuş ve bugünkü gazetecilik anlayışında öne çıkan sayfa modelini uygulamaya çalışmıştır. Sütun başlıkları bu şekilde sıralanmıştır: “Telgraf Haberleri, Savaş Haberleri, Dâhili Haberler, Kafkas Haberleri, Haric Ahvalatı, Öz Muhabirlerimizden, Edebiyat, Ticaret ve Ekonomi Haberleri, Sud ve Mahkeme İşleri, Bilmeli Haberler, Cürbecür Ahval, Her Gün Biraz, Günün tarihi Tiflis, Feyleton, İdareden, İdareden: Açık Cevaplar, Gece Telegramları, Bakû Haberleri ve son sayılarda ilave edilen Müselman Ülkeler” (Şerif, 1986: 18). Sütun başlıklarından da belli olduğu üzere gazetede yer alan konular sadece Müslümanlar ve Rusya devletiyle ilgili değil, Avrupa ve Amerika’da gelişen olayları da kapsamaktadır. Gazetede Osmanlı devletiyle ilgili haberler de yer almıştır. Gazetede sık sık Osmanlı Padişahlarının son durumunu, devletin tarihi gelişmelerini kapsayan haberlere yer verilmesi Şarkı-Rus’un Osmanlıya olan rağbetini açık şekilde ortaya koymuştur. Özellikle, Ahmed Bey Ağayev dönemi ile birlikte Şarkı-Rus’u bir bütün olarak değerlendirdiğimizde Osmanlı, İslam âlemi ve Türk dünyası şeklinde ortaya çıkan bir ilgi genişliğine sahip olduğu görülmüştür (Şahverdiyev, 2006: 27).

Gazetenin editörü Şahtağlı’nın Avrupa ülkelerinde bulunduğu, Fransa ve Almanya’da okuduğu ve Türkiye’de gazetecilik faaliyetinde bulunduğu herkes tarafından bilinmektedir. Bu bakımdan editörün uluslararası ilişkiler konusunda kalem oynatması pek şaşırtıcı olmamıştır. Şahtağlı gazetede yazdığı makalelerini, önemli yazılarını “Gazetnüvis” mahlası ile kaleme almıştır. O alfabenin yenilenmesi, kadın hürriyeti, tesettür meselesi, eğitimin gelişimi, okullarda uygulanan eğitim sistemine yönelik eleştiriler gibi konuları kaleme almıştır. Şahtağlı’nın kaleme almış olduğu makaleler bugünkü gazetecilik anlayışında başmakale olarak nitelendirilen sütunlarda okuyuculara ulaştırılmıştır (Y.Y 1960: 398, 399).

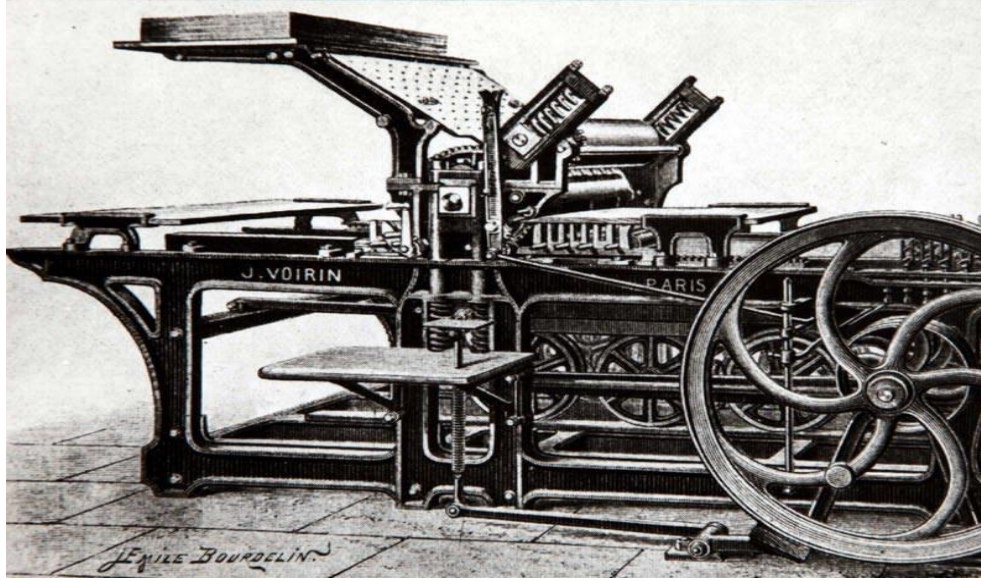
Gazete 90’lı yıllarda bir takım sebeplerden dolayı basın faaliyetlerine katılamayan aydınları etrafında toparlamayı başarmıştır. Fikir adamlarından: Mirze Ali Akber Sabir, Abbas Sıhhat, Muhammet Said Ordubadi, Hüseyin Cavid, Aligulu Gamküsar vb. yazarların imzaları ilk kez Şarkı-Rusta’ta görülmüştür. Onlar şiir ve makaleleriyle maarifçi görüşlerini tebliğ etmeye çalışmışlardır. Celil Memmetkuluzade, Ömer Faik Nemanzade, Abdullah Nemanzade gibi yazarlar da ilk hikâye ve makalelerini Şarkı-Rus’ta yayımlatıp basın dünyasına atılmışlardır. Onlar Şarkı-Rus’ta gerçek anlamda gazetecilik okulundan geçmişlerdir.

Uzun süre demokrasi içerikli yazılara, makalelere yer veren Şarkı-Rus bir süre sonra bu akışı devam ettirememiştir. Gazetede eleştiri yazılarının sayısı gün geçtikçe artmaktaydı.

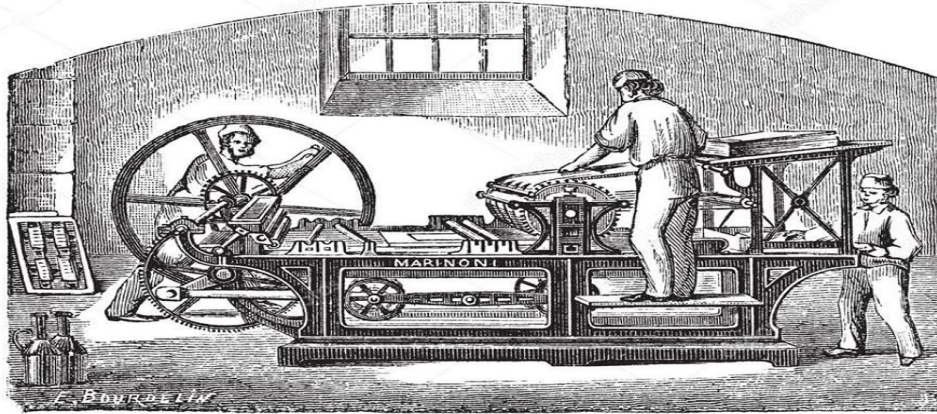
Gazetenin en büyük eleştirili makalelerinden biri Azerbaycanlı yardımsever, ziyalılardan Hacı Zeynalabdin Tağıyev'in Tiflis'te müslüman mektebini maddi açıdan üstlenmesi; fakat hiçbir yardımda bulunmaması olmuştur. Şark-ı Rus'ta yayımlanan bu makaleye tepki olarak gazeteciler Ahmet Bey Ağayev, Ali Bey Hüseyinzade ve Ali Merdan Bey Topçubaşov gazeteyi eleştiren yazılar yazmışlardır. İlk başlarda onlara karşı keskin cevaplar verilmiş; fakat sonradan editör aynı gazetecilerle ittifak bağlamıştır. Bu ittifak, gazetenin sonunun gelmesine sebep olmuştur.

Şerif Şerifov'a göre Liberal çizgiyi benimseyen "Şarkı-Rus" kapatılmamak için Çarlık rejimi, mevcut 13 siyasi ve sosyal hayatla ilgili meselelere hiç dokunmamış, sadece halkın bilinçlendirilmesi üzerine yazılar yayımlamıştır (Akt. Memmedov, 1967: 653). Fakat bunlara rağmen gazete diğer basın organları gibi devlet tarafından yapılan baskılara dayanamamış ve 392 sayısında 1904 yılının Mart ayında kapatılmıştır. Celil Memmedkuluzade ise kendi hatıratında Şarkı-Rus'un kapatılmasını ittifak yüzünden olduğunu belirtmiştir (Akt. Memmedov, 1967: 655). Şarkı-Rus kapandıktan sonra Mirze Celil Memmedkuluzade gazeteci arkadaşları Ömer Faik Nemanzade ve Meşedi Elesger Bağirov'la birlikte 1905'in 7 Mart'ında "Geyret" matbaasını kurmuşlar

Matbaanın resmi editörü C. Memmedkuluzade olmuştur. Matbaada yayımlanan ilk kitap Ö.F.Nemanzade'nin "Neşri-asare davet" (Eserlerin neşrine davet) eseri olmuştur. Bu eser Azerbaycan'ın matbaa ve basın tarihi hakkında ilk kitabı olarak bilinmektedir (Halilov, 1985: 27). Matbaanın ilk duyurusunda Türkçe, Farsça, Arapça, Rusça ve Frenkçe her türlü kitap, mecmua, tüccar, defter ve kâğıtların en güzel harf ile baskısı yapıldığı yer almıştır. Geyret'de dini kitaplar, edebi eserler, broşürler ve takvimler ile çeviri çalışmalarında yayımlanmıştır. Ö.F.Nemanzaden'in anılarında, matbaada büyük bir baskı makinesi, bir "Amerikan" arabası, on adet mektup ve mektup kutusu çalıştığı bildirilmiştir. Matbaa üç odadan oluşmuştur. C. Memmedkuluzade hatıratında odalardan birinde baskı yapanların çalıştığını, küçük bir odada, tek bir baskı makinesi kurulduğunu ve diğer odada matbaa müdürünün oturduğunu anlatmıştır. Yazar matbaaya elektrikli arabaların getiremediklerini elle çalışan makine kullandıklarını kaleme almıştır. (Halilov, 1985: 28).

Görsel 1.1 Geyret matbaasında bulunan elle çalışan baskı makinası ¹

Görsel 1. 2 Geyret matbaasının çalışma şekli ²

Matbaada Mirza Celil'in "Posta Kutusu", "Gurbanali bey", "Usta Zeynal" hikâyeleri, A.Hakverdiyev'in "Halkın Dostları", Ahmet Bey'in "Şiir Koleksiyonu", A.Cernyayevski'nin "Anavatani" ve diğer eserler de yayımlanmıştır. "Geyret" matbaasının oluşumu 20. yüzyılın başlangıç tarihinde Azerbaycan basınının hareketlenmesine vesile olmuş, yeni gazete ve dergilerin yayımlanmasına yardımcı olmuştur.

20. yüzyılın ilk on yılı, Azerbaycan'da süreli yayım tartışmalarının doruk noktasına çıktığı tarih olarak bilinmiştir. 1905 Rus İhtilali ve sonrasında Azerbaycan'da İrşad, Heyat, Hümmet gibi gazeteler yayım hayatına başlamıştır. Bu gazeteler, Azerbaycan'da uzun bir

¹<https://dilqemehmed.wordpress.com/2015/04/07/iki-dostun-qeyr%C9%99ti/> (erişim tarihi: 06.12.2018).

²<https://dilqemehmed.wordpress.com/2015/04/07/iki-dostun-qeyr%C9%99ti/> (erişim tarihi: 06.12.2018).

süre süren yayım tartışmasını da kendileriyle birlikte getirmişler. Bu süre içinde Çarlık Rusyası Rusya- Japonya arasındaki savaşta zayıf düşmüştür. Hükümet, iç karışıklığı engellemek için bir dizi manifesto yayımlamaya başlamıştır. Bunlardan birisi de Petersburg hükümetinin 17 Ekim 1905 tarihli söz ve matbuat özgürlüğüne ilişkin yayımladığı manifestodur (Durmuş, 2008: 360). İşte “Molla Nasreddin” dergisi böylesi tartışmaların giderek arttığı bir ortamda, 17 Ekim manifestosundan da faydalanılarak ortaya çıkan önemli bir dergi olmuştur.

1.4 Azerbaycan’da “Mizah” Sanatının Oluşumu

Azerbaycan basınında, mizah yayımcılığının ortaya çıkması, 1906 yılında “Molla Nasreddin” dergisiyle başlamıştır. Haftalık yayımlanan siyasi mizah dergisi ismini Azerbaycan, Türkiye ve İran’da fıkralarıyla ünlü bir efsanevi karakter olan Nasreddin Hoca’dan almıştır (Mencet, 2018:20). Sekiz sayfadan ibaret olan derginin kapak kısmı ve ortadaki sayfalarında karikatürler verilmiştir. İlk sayfada derginin ismi, yayım sayısı, Kiril ve Arap alfabesi ile Rusça ve Türkçe fiyatı yer almıştır. Kapak sayfanın geriye kalan kısmını alt yazılı karikatürler kapsamıştır.

Dergide sıklıkla anadil, özgürlük, din, İslam coğrafyası, kadın hakları, eğitim, köylü ve işçi hakları konuları işlenmiş, Osmanlı Devleti, Rus Çarlığı ve İran Şahlığı’nın son dönemleri mizahi bir dil ve anlatımla eleştirilmiştir (Mencet, 2018:20). Yayımcıları tarafından derginin yayımlanma amacının Azerbaycan Türkleri’nin çağdaş bir düzeye getirmek olduğu dile getirilmiştir.

Molla Nasreddin halkın gelişimini engelleyen problemlere dokunarak, insanları düşünmeye, düşünerek anlamaya ve buna karşı bakış açılarını değiştirmeye davet etmiştir. Dergide bulunan yazılar, çizimler halkın anlayacağı seviyede yayımlanmıştır. Derginin rotası daha ilk günden belli olmuştur. Molla Nasreddin’in Çarlık Rusyası’nın belirlediği bir programa göre yayımlanmasına izin verilmiştir. Ancak o yıllarda Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanan birkaç gazete ve dergiden biri olması bu dergiyi Azerbaycan edebiyatında oldukça önemli kılmıştır (Adıgüzel, 2007: 1-4). Molla Nasreddin editörü Mirze Celil tarafından belirlenen çizgiyle yayımlanmış ve uzun bir süre bu çizgiden çıkmamıştır. Fakat derginin 1925 yılından itibaren incelediğimizde Mirze Celil’in belirlediği çizgiyle değil başka bir yolla ilerlediği görülmektedir. Önceki sayılarında toplumun sorunlarını, İslamı kendi çıkarları için kullanan toplumun bireylerini eleştirirken 1925 yılından itibaren ise İslamın kendisini hedef aldığını görmekteyiz. Bu yıllarda derginin neredeyse tüm sayılarına baktığımızda karikatürlerde namaz kılan kişiler, İslamın gelenek görenekleri eleştirilmiş, açık bir şekilde İslamın yobaz bir din olduğu gösterilmiştir. Elde edilen bu bulgular esasında

derginin 1925 senesinden sonra yayımlanan karikatürlerinde keskin İslamafobinin olduğunu söylenebilir.

Görsel 1.3 Ramazan ayının belirlenmesi

Kaynak: (Molla Nasreddin, 1925, No:13)

Görsel 1.4 Cemaat namazı

Kaynak: (Molla Nasreddin, 1925, No:17)

Halkın maneviyatını kendine kılavuz seçen Molla Nasreddin, hiçbir şeyden korkmadan merd-i merdane içinden gelenleri, gerçekleri açık bir şekilde kaleme almıştır. Fakat sansürün amansızlıklarından kurtulmak ve halkı hakikatlarla yüzleştirmek için dergi

başka vasıtalara da el atmıştır. Bunun en güzel yoluysa edebiyatın şekillerini kullanmak olmuştur. Bu nedenle Molla Nasreddin çoğu zaman mizah üsürlerini Türk halk edebiyatından almıştır. Dergide atasözleri, bilmece, latifeler, maniler mizah ve eleştiri üsürleri olarak kullanılmışlardır (Adıgüzel, 2007: 4). Dönemin basın hayatında her sözü, her düşüncüyü açık ve çıplaklığıyla söylemek neredeyse imkânsız hale getirilmiştir. Molla Nasreddinciler bu sensurdan kurtulmak ve halkın anlayacağı dilde yazmak için edebiyatın şekillerini maharetle kullanmışlardır.

Dergide; Ömer Faik Nemanzade, Aligulu Gamkusar, Abdurrahim Bey Hakverdiyev, Mirza Elekber Sabir, Neriman Nerimanov ve Eli Nezmi gibi güçlü kalemler makale, şiir ve denemeleriyle Şmerling, Rotter ve Eminzade gibi isimler eserler yayımlamıştır. Molla Nasreddin dergisi sonraki aşamalarda oluşan tenkidi gülüşleri üzerinde büyük etkiye sahip olmuştur. Dergiyi örnek olarak yaranan birçok dergi ve gazeteler mevcut olmuştur. Fakat onların hiçbiri Molla Nasreddin kadar başarılı olamamış ve onun yakaladığı üne sahip olamamıştır. Rüstemova'ya göre (1993: 45) Molla Nasreddin dergisinin etkisiyle yayımlanmaya başlayan "Akrep" (1923) "İdareimizin Aynası" (1923), "Diken" (1924) "Allahsız" (1931-33) ve "Mezeli" (1939) dergileri beklenen ilgiyi görmemiştir. (Mencet, 2018:21).

1.4.1 Azerbaycan - Türkiye Mizahı'nın Benzerlikleri ve Farklılıkları

Araştırmanın bu kısmında Türkiye ve Azerbaycan Mizahının benzer ve farklı yönleri kısa bir şekilde ele alınacaktır. Azerbaycan Mizah tarihi ile Türkiye mizah tarihinin oluşumu hemen hemen aynı dönemlere denk gelmiştir. Azerbaycan'da 20. yüzyılın başlarında çıkan mizah Türkiye'de 19. yüzyılın sonlarında, yani 1870 yılında Terakki gazetesinin bir eki olan Terakki ve Teodor Kasab'ının Diyojen'i dergisinin yayımlanmasıyla oluşmuştur. Fakat dergilerin yayımı 1876 yılında yasaklanmış ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar mizah dergileri çıkmamıştır (Mencet, 2018:21). Türkiye Karikatür tarihine baktığımızda Molla Nasreddin dergisinde olduğu gibi mizah dergilerinin sansür, kapatma ve baskılara maruz kaldığını görmekteyiz. Çeviker'e göre (1997: .339-340), geçici ve tümünden kapatma cezaları Osmanlı döneminde daha yaygın olmuş, kapanmalara ise yayımlanan karikatürler neden olmuştur. Molla Nasreddin'deyayımlanan karikatürler nedeniyle dergi 1907, 1910, 1912, 1913, 1914, 1917 senelerinde defalarca sansüre, baskılara maruz kalmış ve derginin yayımlanmasına ara verilmiştir. Bununla ilgili araştırmanın ilerleyen bölümlerinde detaylı bilgi verilecektir.

Türkiye'deki ilk mizah dergileri imparator muhalifi ve meşrutiyet yanlısı Ermeniler tarafından çıkarılmış; Molla Nasreddin ise milliyetçi ve sosyalist Azerbaycan Türkleri tarafından yayımlanmıştır (Mencet, 2018:21). Dergi milli mücadele savunma açısından

Türkiye’de 1919-1922 yıllarında yayımlanan Gülyüz dergisiyle aynı fikirleri savunmuştur. Bu dönemde Türkiye’de Milli Mücadele dönemi olarak Türk basını “Milli Mücadele karşısında olanlar” ve “Milli Mücadele’yi destekleyenler” şeklinde iki cepheye ayrılmıştır. Azerbaycan’da ise milli mücadeleden tavan yaptığı ve İlk Demokratik Cumhuriyetin kurulduğu bir dönemde Molla Nasreddin baştan beri savunduğu “Milli mücadele” şurunu bu dönemde daha da desteklemiştir. Dergi kapandığı güne kadar editörü ve yazar kadrosu tarafından milliyetçi düşünceleri tabliğ etse de Sovyet döneminin ilk yıllarında rejimi desteklemiş ve onun lehine yazılar ve karikatürler vermiştir. Molla Nasreddin dergisine konu bakımından en yakın olan dergi Akbaba olmuştur. Mencet’e göre (2018: 21-22) her iki dergi incelendiğinde burada bulunan karikatürlerde aşırı benzerlik olduğu ve islamofobi içerdiği kanatine gelmiş, bunun en büyük sebebi ise her iki ülkenin karikatürlerinde genel olarak din adamlarının eleştirildiği, doğuya ait geleneklerin olumsuz bir biçimde gösterilmesi olmuştur. Akiner ve Mencet’in (2016) çalışmasında taranan karikatürlerin yapılan incelemelerinde, Batı’dakine benzer hatta zaman zaman daha şiddetli İslamofobik karikatürlere rastlanmıştır. Türkiye’de olduğu gibi Azerbaycan’da da mizah yayıncılığı, her iki ülkeyi de saran Batılılaşma hareketinin etkisiyle doğmuş ve buna paralel olarak pozitivist aydınlanmacı, Batı yanlısı politikalar izlemiştir (Mencet, 2018: 21-22) Her iki ülkede yayımlanan karikatürlerde sosyalist ideyolojinin baskın olduğu görülebilir. Buna sebep Azerbaycan’ın önce Rusya Çarlık rejiminin daha sonra ise Sovyetler Birliğinin mandası altında olması, Türkiye’nin ise Avrupa ve ABD’ye yakın olması olarak görülmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAJYAN BASIN TARİHİNDE MOLLA NASREDDİN DÖNEMİ

2.1 Molla Nasreddin Dergisinin Yayınlanış Öyküsü

20. yüzyıl, Azerbaycan basın tarihinde sosyal, siyasi ve edebi değer açısından vazgeçilmez bir rol oynamıştır. Bu devrin en önemli olaylarından biri Azerbaycan'ın ilk karankuşu (kırlangıç) dediğimiz “Molla Nasreddin” dergisinin ortaya çıkması olmuştur. Yayımlandığı ilk günden “Molla Nasreddin” dergisi sadece Güney Kafkasya ve Rusya’da değil, aynı zamanda Yakın ve Orta Doğu’da da yaygınlaşmış ve popülerlik kazanmıştır.

Derginin yayımcısı, Azerbaycan basınının gelişiminde önemli bir paya sahip olan aydınlar sınıfının en değerli kişilerinden sayılan Celil Memmedkuluzade olmuştur. Celil Memmedkuluzade’ye çalıştığı makamlardan dolayı hürmeten “Mirze” (bilgili) diyerek hitap edilmiştir. Bu nedenle yazarın ismi birçok makalelerde kısa olarak “Mirze Celil” olarak geçmiştir. Mirze Celil, önceleri farklı gazete çıkarmak istemiş; fakat Azerbaycan’da mizah dergisinin olmaması onu böyle bir dergi çıkarmaya itmiştir. O, Molla Nasreddin dergisi için büyük uğraşlar vermiş ve sonunda derginin yayımlanmasını başarmıştır. Celil, ilk önce 27 Şubat 1906 tarihinde derginin yayımı için Tiflis general-naibine dilekçe yazmıştır. Dilekçeye cevap olarak Tiflis naibi 4 Mart 1906 tarihinde Kafkasya Sansür Komitesi’ne mektup yazmış ve mektupta derginin yayımı için izin ve ruhsat verdiğini açıklamıştır (Şerif, 1986, 284). Celil Memmedkuluzade izin alır almaz arkadaşı ve tek yardımcısı Ömer Faik Nemanzade’yle birlikte derginin ilk sayısının yayımı için hazırlıklara başlamıştır. 27 Şubat’tan başlanan hazırlıksüreci bir buçuk ay devam ederek 7 Nisan tarihine kadar sürmüştür. Azerbaycan basınının en önemli gelişmesi ve olayı olan ilk mizah dergisi “Molla Nasreddin”in ilk sayısı 7 Nisan 1906 tarihinde Gürcistan’ın Tiflis şehrinde çıkarılmıştır. Dergi “Sizi deyip gelmişem, ey benim müslüman kardeşlerim” makalesiyle yayımlanmıştır”:

“Sizi deyib geldim, ey benim müslüman arkadaşlarım! O şahısları kast ediyorum ki, onlar benim sohbetlerimi sevmiyorlar, benden türlü türlü bahanelerle kaçıyorlar. Mesela, fal baktırmak, köpeklerin kavgası, derviş hikâyelerini dinlemek, hamamda uyumak ve bunun gibi başka önemli meseleler. Çünkü hükümler şöyle buyurmuşlar: “Sözünü seni dinlemeyen kişilere söyle”³

Dergi, ismini hazır cevaplığıyla tanınan fıkra ustası Nasreddin Hoca’dan almıştır. Burada kullanılan “Molla” kelimesi Azerbaycan Türkçesinde müslüman din adamı ve eski

³ <http://www.gunceltarih.org/2012/09/azerbaycann-ilk-mizah-dergisi-molla.html> (erişim tarihi: 18.11.2018)

dini okullarda ders veren hoca anlamına gelmiştir. Habibbeyli İsa, derginin adının Molla Nasreddin olmasını burada Nasreddin Hoca geleneklerinin olmasıyla, yayımlanan şiir, öykü ve makalelerde Hoca Nasreddin'e uygun biçimde millilik, halk hayatına bağlılık, esprilik ve gülüş vs. gibi özellikler yansıtılmasıyla açıklamıştır. Böylelikle edebiyatta ve hayatta “Nasreddinleşme süreci başlamıştır” (Aşırılı, 2009: 38).

Derginin Tiflis’de yayımlanmasının nedeni de Mirze Celil şu şekilde açıklamıştır: “Dergiyi Tiflis’te değil de Bakü ve ya Erivan’da çıkarmış olsaydım ofisimi tahrip eder beni de öldürürlerdi”⁴

Görsel 2.1 “Molla Nasreddin”in Tiflis ofisi⁵

O zamanlar Tiflis, Güney Kafkasya’nın kültür merkezi sayılmıştır ve Erivan’da Azerbaycan Türkleri nüfusun çoğunluğunu sağlamıştır. Buna rağmen Celil Memmedkuluzade Tiflis’te de hem fiziksel, hem de psikolojik saldırıya uğramış ve sürekli tehditler almıştır. Hatta 1908 yılında Bakü’de Molla Nasreddin dergisinin editörünün öldürülmesiyle ilgili haberler yayılmıştır. Bu haber, Molla Nasreddin’ne karşı yapılan kasıtlardan biri olmuştur. Kötü niyetli insanlar bu haberleri bilerekten yayarak, “uyuyan yılanı uyandırmaya” çalışmışlardır ve Molla Nasreddin’e karşı kastı olanlara bir fikir gibi sunmuşlardır. Üzeyir Hacıbeyov “İrşad” gazetesinde bu insanlara karşı nefret dolu bir makaleyle seslenmiştir:

⁴ <https://bpakman.wordpress.com/baku-2010-fotograflar/ozgun-kultur-ozgun-sanatcilar/mollanasred/> (erişim tarihi: 20.11.2018)

⁵ <https://dilqemehmed.wordpress.com/2015/04/07/iki-dostun-qeyr%C9%99ti/> (erişim tarihi: 06.12.2018).

“Siz öyle zannedersiniz ki, Celil Memmedkuluzade ve Numanzade'nin ölümüyle Molla Nasreddin'i öldürebileceksiniz? Halkımızın bu fedakârlarını öldürmek için bir şerefsiz bulunsa bile şunu bilinki onların ölümüylü, düşüncelerini, yaptıkları fedakârlıkları asla öldüremezsiniz. Şunu iyice aklınıza sokun “Molla Nasreddin”ni öldürseniz bile, Molla Nasreddinciliği öldüremezsiniz”⁶

Molla Nasreddin yaşanan sıkıntılara rağmen ilk sayısından itibaren halk arasında oldukça sevilmiş ve büyük bir ilgiyle okunmuştur. Bu nedenle dergi zaman zaman eleştirdiği idari sistemin, yalancı mollaların saldırısına maruz kalmıştır. Bazı makale ve karikatürlerin yayımına sansür kurumu tarafından izin verilmemiştir. Sansür kurumu tarafından izin verilmeyen materyallerin yeri boş olarak kalmış ve “Bizden kaynaklanmayan sebeplere göre” diye başlıkla yayımlanmıştır (Axundov, 1959: 170). Bu baskılara rağmen “Molla Nasreddinin hak sesi Azerbaycan'ın ve Kafkasya'nın sınırlarını aşarak, Rusya'da, Yakın ve Orta Doğu'da duyulmaya başlanmıştır. Bu dönemin tanınmış yazarı Abdurrahim Bey Hakverdiyev dergiyle ilgili anılarında şöyle yazmıştır: “Derginin ilk sayısı halk arasında arasında bir patlamaya neden olmuştur. Mollaların dediğine göre bu dergi bir Müslüman'ın evine girmemeliydi, Müslümanlar için onu ele almak bile haram sayılırdı”⁷

Derginin basılacağı önceden ilan edilmesine ve basım için yeterli materyaller olmasına rağmen kağıt almak için yeteri kadar maddi durum olmamıştır. Bu yüzden Celil Memmedkuluzade ve Firidun bey Köçerli borçlanmak zorunda kalmışlardır. Bu dönem içinde hiçbir basın organı bu şekilde zorluklar çekmemiştir. Derginin hiçbir maddi temelini olmamasından dolayı ilk sayısı sadece 1000 nüsha basılmıştır. Bu rakamdan sadece 200 adeti Bakü ve diğer şehirlere gönderilmiş, geri kalanı sadece bir gün içinde Tiflis'e satılmıştır. Bu durum halkın dergiye olan rağbetinin göstericisi olmuştur. Bu sebeple derginin ikinci sayısı 2000 nüsha basılmıştır. Derginin nüshasının artması ve halk tarafından sevilmesi hâkim dairelerin korkusuna neden olmuştur. Bu dönemlerde çıkan “İrşad” ve “Bakü” gazetelerinin yayımladığı habere göre Bakü Polis idaresi Molla Nasreddin'in çizimlerinin kırmızı renkte olduğunu bahane ederek derginin ikinci sayısını müsadere etmişlerdir. Hacıbeyov “İrşad” gazetesinde yayımladığı “Ordan burdan” başlıklı makalesinde bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Şimdi zavallı “Molla Nasreddin” hapisanede mahkûmdur. Hapisanede oturup kendi kendine düşünüyordur: Acaba hükümet bu kırmızı şeylerden neden bu kadar korkuyordur?” (Şahverdiyev, 2006: 31). Dergiye yazılarıyla destek olan Neriman Nerimanov

⁶ <https://www.azadliq.org/a/28230447.html> (erişim tarihi: 21.11.2018).

⁷ <https://www.azadliq.org/a/28230447.html> (erişim tarihi: 21.11.2018).

“Molla Nasreddin”in müsadire edilmesine şu şekilde bir yazıyla tepki vermiştir: “Aferin böyle ilgiye, aferin böyle kanun sahiplerine” (Şahverdiyev, 2006: 31).

Molla Nasreddin’in zaman geçtikçe baskı sayısı 5000’e kadar yükselmiştir. 1917 yılı İnkılabına kadar Azerbaycan’da yayımlanan hiçbir dergi ve gazete Molla Nasreddin’in basım sayısına ulaşamamıştır. Dergi inkılaba kadar devlet tarafından hiçbir maddi destek görmemiş ve yayım hayatını halkın yardımlarıyla sürdürmüştür.

Derginin ilk sayısında yayımlanan makalelerin yazarlarıyla ilgili çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Bazı araştırmalarda makalelerin neredeyse tamamının Celil Memmedkuluzade’ye ait olduğu gösterilmiştir. Fakat Molla Nasreddin’in yayım hayatına başlamasında önemli çabaları olan Ömer Faik Nemanzade’nin hatıratına baktığımızda yazarın ilk sayıda birkaç makale kaleme aldığı görülmüştür. Buna dayanarak ilk sayıdaki makalelerin Celil Memmedkuluzade ve Ömer Faik Nemanzade tarafından yazılmış olduğu kanısına varmak mümkün olmuştur (Numanzade, 1985:115). Molla Nasreddin’in ilk sayısının ön kapağında cehalet uykusunda olan müslümanları uyandırmaya gelen “Molla Nasreddin” tasvir edilmiştir. Burada Celil Memmedkuluzade aslında kendini Molla Nasreddin’in yerine koymuştur. O halkı cehalet uykusundan uyandırmaya geldiğini bir nevi bu ilk sayıda belirtmiştir. Celil, “Sizi deyip gelmişem” başlıklı yazıyla derginin varoluşu sebebini açıklamaya çalışmıştır. Baş makede şu tekerleme yer almıştır:

“Tərpənmə amandır bala, qəflətdən ayılma! (Aman kımıldama çocuk, aymazlıktan ayılma) Açma gözünü, xabi-cəhalətdən ayılma! (Açma gözünü, cehalet uykusundan uyanma)

Laylay, bala, laylay! (Ninni, çocuk, ninni)

Yat, qal dala, laylay! (Yat, geride kal, ninni)” (Molla Nesreddin, sayı:1 1906: 1).

Mirze Celil, derginin ilk sayısında ele aldığı baş makeden, küçük yazılara kadar Molla Nasreddin’in hangi sebeple ve kim için yazılacağını, hangi sosyal unsur ve hadiselerle dokunacağını, hangi gelenekleri eleştireceğini ve hangisini savunacağını, edebi dil siyasetinde ne tür bir yol izleyeceğini, çizilen karikatürlerin hangi konulara değineceğini belirtmiştir.

Dergi hükümet tarafından kabul edilen programa göre hazırlanıp yayımlanmıştır. Program şu şekilde belirlenmiştir: ”1.Sohbetler. 2. Keskin içerikli yazılar. 3.Felyatonlar. 4.Şiirler. 5. Telgraflar. 6.Satirik hikâyeler. 7. Latifeler. 8.Posta kutusu. 9.İlanlar. 10.Özel İlanlar. 11.Karikatür ve resimler” (GCMTA, Fon:17, dosya: 5386, s:1). Derginin ilk sayısının program niteliğinde olması Mirze Celil ve diğer yazarların geçici sıkıntısına neden olmuştur. Fakat Molla Nasreddin ilk senelerde bu program kapsamında yayımlansa da sonradan tarihi olayların ortaya çıkmasından dolayı programdan uzaklaşmıştır. Tek derdi halkı cehaletten

kurtarmaktan ibaret olan “Molla Nasreddin” renkli karikatürlerle yayımlanmıştır. Bu durum halk kitlesinin büyük kısmının eğitimsiz ve cahil olmasından kaynaklanmıştır. Onlar karikatürler sayesinde toplumun aksak taraflarını kavrama fırsatı elde etmişlerdir. Bu nedenle Molla Nasreddin’ne iyi bir ressam bulmak Mirze Celil için önemli hususlardan biri olmuştur. Uzun araştırmalardan sonra Tiflis’te yeteneğiyle kendinden söz ettirmeyi başaran Oskar İvanoviç Shmerlink Molla Nasreddin dergisine davet edilmiştir. Memmedkuluzade’nin nazarında “Aziz” bir adam ve “vücudu çok kıymetli olan” Oscar Shmerlink Alman kökenli olup, vatanında mükemmel ressamlık eğitimi almıştır.” (Memmedkuluzade, 1971: 75). Shmerling meşhur Alman satirik dergisi olan “Simplisissimus” ta çalışmış, burada kendini yetiştirmiş, daha sonra Petersburg matbaasında işe başlamıştır. Bir süre burada çalıştıktan sonra Kafkasya’ya taşınmıştır. Yetenekli ressam kısa bir zamanda yerli halkın adet ve geleneklerini öğrenmiş, Tiflis’te yayımlanan çeşitli dergi ve gazetelerinde bu geleneklere fırçasıyla can vermiştir. Çizimlerinin çoğunun satirik dilde olması Shmerlink’in Molla Nasreddin dergisinde çalışmasına sebebiyet vermiştir. Onun Molla Nasreddin dergisinde çizdiği karikatürlerin temel fikirlerini Mirze Celil vermiştir. Bunun yanı sıra J. Rotter ve Ezim Ezimzade gibi isimler de çizgileriyle dergiye hayat veren ressamlar olmuşlardır (Aşırılı, 2009: 5).

Molla Nasreddin’de yer alan karikatürler kapsamlı ve rengârenk şekilde olmuştur. Dergideki karikatürler büyük bir tebliğ amacı ve terbiye maksadıyla hazırlanmıştır. 8 sayfadan oluşan derginin neredeyse 2,3 sayfasını kaplayan karikatürler halk tarafından sevilerek takip edilmiştir (H.İsrafilov, T. Hanzade, 1966: 4).

Derginin yer verdiği konular basit ve önemsiz meseleler olmamış, dönemin sorunları, çözüm bekleyen toplumsal meseleler dergide yer almıştır. Burada özellikle içtimai-siyasi, edebi kültürel konulara geniş yer vermiştir. Molla Nasreddin’in halkın hayatını aksettiren çizimlerde keder, üzüntü yer alırken, düşmanları hedef alan karikatürlerde kin, nefret açık bir şekilde belirtilmiştir. Her fırsatta Doğu fanatizmi eleştiren “Molla Nasreddin” dergisi ele aldığı konuları “haberler”, “şiiirler”, “bilmeceler”, “atasözleri”, “telgraf haberleri” gibi çeşitli yöntemle mizah unsuruyla ifade edilmiştir. Derginin en küçük birimi haber olmuştur. Haberler aşağıda belirtilen başlıklarla yayımlanmıştır: “Bilinmesi gereken haberler”, “İç haberler”, “Kafkasya haberleri”, “Ticaret ve ekonomi haberleri”, “Posta kutusu”, “İlanlar”, “İlm-i Nücum” v.s (Ağayev, 1985: 50). Bahsı geçen haberleri “Molla Nasreddin” de çalışan mühabirlerin neredeyse hepsi kaleme almışlardır. Dergideki kısa haberleri, Mirze Celil ve onun yakın arkadaşları Ömer Faik Nemanzade, Alikulu Gamküsar, Sıtkı, Abdulrehim Bey Hakverdiyev hazırlayıp, yayımlamışlardır. Burada iki çeşit haberler yayımlanmıştır: 1. Gerçek

belgeli, 2. Genel belgeli. Gerçek belgeli haberlerde gerçekte yaşanan olaylar yer almıştır. İkinci kısım haberlerde ise genel olarak toplumsal sorunlar ele alınmıştır. Molla Nasreddinciler mevcut belge ve olayların ortaya çıkma ve gelişme sürecini, toplumsal meselelerin kökenlerini ortaya çıkaran yazı türlerini kullanmışlardır. Buradaki amaç yenilikçi düşüncelerle birlikte analitik birimi de ortaya çıkarmak olmuştur. Dergide analitik içerikli haberler yer almaya başlamıştır. Dönemin önemli hadiselerinin belgelenerek eleştirilmesi dergide çalışan genel kültüre ve yetkin bir kaleme sahip olan Molla Nasreddinçiler için zor bir durum değildi. Bu sebeptendir ki, dergideki analitik içerikli yazılar genellikle Molla Nasreddinci muhabirler; sıradan haberlerin çoğu ise diğer muhabirler tarafından yazılmıştır (Ağayev, 1985: 52).

“Molla Nasreddin”in kendine özgü bilmeceleeri, atasözleri ve lugatı mevcut olmuştur. Derginin bu tür konulara yer vermesinin sebebi Celil Memmedkuluzade ve derginin muhabirlerinin halk kültürüne ve yaşamına yakınlığıyla ilgili olmuştur. Burada atasözlerinin, manilerin, bilmeceleerin anlamı değiştirilerek halkın cahilliğinin nedenleri, yalancı mollaların dini duyguları sömürmeleri, idarecilerin zulümleri mizah şeklinde halka sunulmuştur. İlk sayıda yer alan atasözleri tam bir mizah unsuru oluşturmuştur:

“Atı atın yanına bağlasan – Han görüp birini bana ver, der. Baba malının olduğu yerde senin kazandığın haramdır. Aç tavuk rüyasında pilav görür. Adam yata yata alim olur. Anlayana da köle ol, anlamayana da. Çocuğun akıllısı dersten kaçır. Başladığın işi yarım bırak” (Molla Nasreddin, sayı:1, 1906:6).

Molla Nasreddin oluşurken söz dinleyen bir dergi olup, siyasete karışmayacağını beyan etmiş, fakat bu sansürü geçmek için sözlü bir yalandan başka bir şey olmamıştır. Molla Nasreddin siyasi konularla ilgili herhangi bir yazı yayımlamak için resmi bir yetkiye sahip olmamıştır. Fakat derginin siyasi konulara yer vermemesi söz konusu bile değildi. Derginin editörü Mirze Celil ve Ömer Faik Nemanzade ilk sayıdan itibaren birçok ciddi siyasi meseleleri şimdilik dikkati çekmeyecek şekilde küçük makalelerle, telgraf haberleriyle ve atasözleriyle vermeye çalışmışlardır. Örneğin o dönemde Rusya’nın dört bir yanında, özellikle de Petersburg’da, bağımsızlık taraftarlarının başkaldırdığı büyük olaylar ve rahatsızlıklar meydana çıkmıştır. Molla Nasreddin oluşan bu olayı şöyle dile getirmiştir: “Burada sakın bir ortam mevcuttur, kurt ile kuzu birlikte otlanmaktadır”(Memmedkuluzade, 1967: 687).

Derginin ilk baskısında devrimci harekâtın yansıtılması, yakın Doğu ülkelerindeki emperyalist devletlerinin müstemleke siyasetinin eleştirilmesi, fanatizme, cehalete ve panislamizm ve pantürkizme karşı mücadele gibi toplumsal sorunlar aydınlatılmış ve halka

duyurulmuştur. “Bilinmesi Gereken Haberler” kısmında kumarın gittikçe yaygınlaşması, müslüman cemaatin eğitimsizliği, sözde mollaların taziye yerlerinde gece gündüz yiyip içmeleri yer almıştır. Bunun yanı sıra “Atasözler” bölümünde kadının hak ve hürriyeti, çocukların eğitim meseleleri ele alınmış ve hâkim sınıfların açgözlülükleri eleştirilmiştir. Burada Çar hükümetin yerli halkın eğitim ve kültür meselelerine karşı yaklaşma tarzını Şamahı şehrinden aldığı bir telgrafla şu şekilde belirtilmiştir:

“Müslümanlar için Şamahı’da bir eczacıya kıraathane açmaya izin verilmiştir. Fakat burada hiçbir Türkçe kitap okunmaması kaydıyla” (Molla Nasreddin, sayı: 1, 1906:3). Dergide daim dikkat merkezinde olan konulardan biri de Yakın Doğu ülkelerinde oluşan bağımsızlık harekâtları olmuştur. Molla Nasreddin’in sayfalarında İran, Hindistan, Osmanlı ve diğer devletlerde yaşanan olaylar ve özellikle halkların milli- bağımsızlık harekâtları yer almıştır. İran ve Osmanlı’da oluşan inkılabı harekâtıyla ilgili keskin içerikli yazılar yazılmıştır. Dergi Yakın Doğu’da ki halkların müstemleke zulümlerine karşı mücadelelerini desteklemiş ve bu mücadeleler devam ettiği süre çerçevesinde, hemen hemen her sayısında yazılar, haberler ve makaleler yer almıştır. Molla Nasreddin’in daha ilk sayısında telgrafların birinde Osmanlı sultanı Abdülhamid’in sert usulu idaresi eleştirilmiştir:

“İstanbul 29 Mart, sokakta yürürken öksürmeyi Osmanlı devleti ahaliye yasaklamıştır” (Molla Nasreddin, Sayı:1,1906:3). Daha sonra 1911 yılında derginin bir sayısında “Pişik” (Kedi) isimli felyetonda Türkiye’de oluşan inkılabdan ve dövülen bir kedinin kendi pençeleri sayesinde canını kurtardığından bahsedilmiştir. Burada Osmanlı devleti dövülen kedi olarak tasvir edilmiştir: “Bir kere kuvvetli keskin bir el meydana çıkıp, ona mani olanları tırmaklasa, kendiliğinden yol açılır ve işler düzene girer”.⁸ Derginin bu yazısında, dilsiz ve şuarsuz bir hayvanın onu dört duvar arasında dövmek isteyenlere karşı hücum edip, düşmanlarını tırmalayarak canını kurtara bildiği halde, insanların onları, aşağılayanlara karşı neden sabrettikleri sorgulanmıştır.

Bunun yanı sıra İran’da oluşan durum da derginin ilk sayısında yer almıştır. Burada İran şahlarının ülke ile ilgilenmemesi, halka verilen hürriyetin yalan olduğu, sanayi durumun berbat olduğu “Telgraflarda” belirtilmiştir (Akt. Askerova 2006: 137-139) Bu eleştiriler derginin ilk eleştirileri olmuştur. Dergi yayım hayatı boyunca İran ve Osmanlı devletinin aynı zamanda bağımsızlığına kavuşamayan diğer ülkelerin hayatını yansıtmaya devam etmiştir. Molla Nasreddin yalnız Azerbaycan’ın değil, Yakın Doğu’da bulunan ülkelerin de sorunlarını belirtmek, halka duyurmak için ortaya çıkmıştır. Bu yüzden dergi kısa sürü içerisinde Azerbaycan’da ve diğer ülkelerde şöhret kazanmış, büyük ilgi görmüştür. Hatta bu ülkelerde

⁸ <https://www.azadliq.org/a/28230447.html> (erişim tarihi: 21.11.2018).

Molla Nasreddin'nin izinden devam eden dergiler, gazeteler yayımlanmaya başlamış ve gazeteciler yetişmiştir.

Molla Nasreddin'nin siyasete olan yaklaşımı hep ikili şekilde olmuştur. Dergi sansürden geçmek için siyasi konuları çok ele almamıştır. Bu çelişkili durumlar inkılaptan sonraki dönemlerde bile Celil Memmedkuluzade'nin düşüncelerinde kendini aksettirmiştir. Mirze Celil İngiliz işçilerinin protestosunu bile değerlendirirken derginin esas hedefinin doğu ülkelerini yönetenler ve Yakın Doğu'da oluşan sorunlar olduğunu belirtmiştir: “Bu tür meseleler siyasi meselelerdir, bu konuya karışmak bizim işimiz değildir” (Memmedkuluzade, 1971: 72,73).

Bu düşünceler Molla Nasreddin'nin mahiyetini, Memmedkuluzade ve onun meslek arkadaşlarının aynı düşüncelerde olmasının göstericisi olmuştur. “Molla Nasreddin”nin ilim ve siyasetten uzak, yaşlı bir dede imajı çizmesi derginin olaylara mizah şeklinde eleştirmesi Molla Nasreddin için biçilmez bir kaftan olmuştur.

Dergide basının bağımsız olması fikri ilk sayıdan başlayarak her sayıda geniş ve keskin bir şekilde dile getirilmiştir. Hatta ilk sayının 7. sayfasındaki makale ve şiir bu nedenle yayımlanmıştır. Molla Nasreddin'in yayımlanması sadece kültürel bir amaç olmamıştır. Dergi aynı zamanda Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesini ve o dönemin tarihi özelliklerini aksettirme niteliğine sahip olmuştur. Molla Nasreddincilerin önceliği toplumun mevcut çelişkilerini kavrayarak, sosyal ve kültürel gelişimini sağlamak, bunun sonuçlarını müslüman kardeşlere ulaştırmak olmuştur. Yani, onların geleceğini düşünmek, siyasi ve kültürel düşüncelerinin gelişmesine yardımcı olmak, topluluklara davet etmek, yenilikçi kültüre kavuşturmak olmuştur. Molla Nasreddinciler hayal ettikleri hayatta müslümanları en ön sırada görmek için çaba sarf etmişlerdir. Dergide yayımlanan içerik olarak Mirze Celil'in “Posta Kutusu” hikâyesini andıran “Postahane” makalesinde toplumun cahilliğini hedef alarak, dergi ve gazetelerin toplumu ilgilendiren meselelere yer vermesi gerektiği belirtilmiştir:

“Bir millet ki bir şehirden diğerine 5 manat para göndermeyi beceremiyor, böyle bir halk için Avusturya'da şunlar oldu, Sırbistan'da bunlar vuku buldu diye yazmak reva mıdır? Sen hangi usülle İrevan'dan Tiflis'e ve İrevan'dan Karabağ'a para göndere bileceğinden bahset. İlk önce bunu bilmemiz gerekmektedir” (Mirahmedv, 1980: 252-253).

Bu makaleden de gördüğümüz gibi halkın dergisi “Molla Nasreddin” halkın yolunda fedakâr bir mücadeleye atılarak en kolaydan zor olana ve toplumsal sorumlardan siyasete doğru bir yol belirlemiştir.

Dergide işçi harekâtları, köylü direnişleri, milli meseleler, ticaret, devlet duması, maarif, matbuat, dil ve alfabe meselesi, oruç namaz ve aynı zamanda çeşitli dini ayin ve merasimleri, çocuk eğitimi ve başka meseleler yayımlanmış, halkın eksik sosyal hayatının sayısız eksik yönü Molla Nasreddinciler tarafından dile getirilmiştir. Bu düşünceler halk tarafından büyük ilgiyle karşılanmış ve büyük Molla Nasreddinciler harekâtının oluşumunu sağlamıştır. Bu harekâta başta Mirze Celil olmakla, Mirze Ali Akber Sabir, Ömer Faik Numanzade, Abdülrahim Bey Hakverdiyev, Müciz ve Muhammet Said Ordubadi olmakla, yüzlerle gazeteciler, usta kalem sahipleri, Molla Nasreddin'in okuyucuları, hemfikirleri dâhil olmuşlardır. Bunun yanı sıra Molla Nasreddin yayım hayatına başlamasıyla birlikte Molla Nasreddincilik diye yeni bir kavram ortaya çıkmıştır. Molla Nasreddincilik emekçi köylü şehir esnafına daha çok bağlı, çarizmin yürüttüğü sömürge politikasına karşı oluşan bir kavram olmuştur. Bu kavram edebiyatta realizm, basında tarafsızlık, dilde saflık prensibini kendinde oluşturmuştur. Açık bir şekilde kendi dilinde yazmak, özgürce, korkmadan yazmak Molla Nasreddinciliğin temellerinden biri olmuştur. Kısaca Molla Nasreddincilik mizah üslubunu kullanarak toplumu değiştirmek, yenileştirmek, halkı ileriye götürmek ve milli-manevi değerlerini derinleştirmekten ibaret olmuştur. Mirze Celil (1971: 62-63) bununla ilgili şu cümleleri arz etmiştir:

“Molla Nasreddin tek bir kişinin, tek bir yazarın eseri olmayıp, benimle birlikte bir kaç aziz arkadaşlarımın kalemlerinin eseridir. Bende onların sadece yaşlı yoldaşlarıyım”. Burada Mirze Celil arkadaşları Sabir, Nemanzade, Nazmi, Gamküsar, Hakverdiyev, Shmerling, hatta baskıda çalışan Cihangir Hasanov gibi “değerli arkadaşların” emeklerini kast etmiştir. Mirze Celil derginin fedakâr dostlukların birlikteliğine dayandığını ve bu birliktelik sayesinde ortaya çıkan maddi manevi zorluklar, siyasi irtica ve yayımda oluşan zorluklarla baş ettiklerini hatıralarında, makalelerinde her zaman dile getirmiştir.

Araştırmacılar Molla Nasreddi'ni incelerken dergide bulunan aydınların sosyal yapı olarak hepsinin aynı olmadıklarını ve onları değerlendirirken bunu göze alarak objektif olmak gerektiğini belirtmişlerdir. Dergide düzenli şekilde yazılar yazan muhabirlerle birlikte, aynı fikirlere sahip yenilikçi aydınlar da bulunmuştur. Neriman Nerimanov, Samet Ağamanlıoğlu, E.Karayev, M. Mehmetyarov, K.Musabeyoğlu, dönemin bolşevizme meyilli inkilabçıları, Faik, Mümtaz, Eyneli Sultan, Şamçızade gibi liberalizmle inkilabı demokrasi arasında tereddüt edenleri ve milliyetçi aydınlar Molla Nasreddin'in erafında birleşmişlerdir. Bunun yanısıra Abdullah Şaik, Feridun Göçerli, Kurban Ali Şerifov, M.M Ahundov, C. Askerzade, M.Hacinski, Yusif Vezir Çemenzeminli, Mehmetali Sıtkı ve diğerleri gibi belirli yönlerden Molla Nasreddincilerle birleşen demokratik ruhlu aydınlar da

bulunmuştur. Derginin içsel karmaşasının, çelişkilerinin nedeni olarak etrafında birleşenlerin farklı sosyal yapıya sahip olmaları görülmüştür.

“Molla Nasreddin” dergisinin yayımlandığı dönemlerde inkılabın doğurduğu hürriyet havasının etkisi olarak, Kafkasya’da yüzlerle gazete, dergi yayımlanmaya başlamıştır. Özellikle de Bakü de yüz elliye yakın gazete ve dergi yayımlanmıştır. Bu da Bakü’nu Rusya’daki Müslüman matbasanın merkezi haline çevirmiştir. Bu dergiler ve gazetelerin çoğu devrin en popüler dergisi olan Molla Nasreddin dergisiyle olaylara yaklaşım bakımından tamamen birbirine zıt olmuşlardır. Bu basın organlarında 1905 yılında Hacı Zeynel Abidin Tağızade’nin mali yardımıyla Ali Bey Hüseyinzade ve Ahmet Bey Ağaoğlu’nun çıkardığı “Hayat” ve 1906 yılının şubatında çıkan “İrşad” gazetesini incelediğimizde “Molla Nasreddin”le olan rekabetlerini görmemek mümkün değildir.

Hayat gazetesi 1905 yılının yaz aylarında Bakü’de yayıma başlamıştır. Gazetenin yayım izni diğer dergi ve gazeteler gibi Kafkasya hükümeti tarafından değil, Petersburg’dan verilmiştir. Dönemin yardımsever zenginlerinden olan Hacı Zeynal Abidin Tağıyev Vorontsov Daşkov’un Kafkasya’ya yeni naib tayin edildiğini duyarak, Petersburg’a Vorontsov’un yanına hususi adam ile dilekçe göndermiştir. Bu nedenle “Hayat” gazetesinin yayımına naib Vorontsov Daşkov daha 1905’te, Tiflis’e gelmeden izin verilmiştir. Gazeteye İslam ve Müslümanlığı tebliğ etmiş, şeriyatı övmüştür. Mirze Celil “Hatıratım” isimli eserinde (1971: 68-69) gazetenin İslam dinini bu şekilde rağbet etmesini ve bu yönüyle Şargı-Rus gazetesiyle ortak yönlerinin olduğunu dile getirmiştir:

“Bu hatt-ı harekâtı benimsemeye müuhterem yazarlarımızı mecbur eden neydi? Ve eğer özellikle avam halkı gazeteye cezbetmek fikriyse, bu durumda gazete sahiplerini haklı görmem mümkün değil. Bu hususta hatta “Şargı-Rus” ve “Hayat” gazetelerini bir birine ortak kabul etmek mümkündür. Şargı- Rus gazetesi de dağıtımını yükseltmek için ruhanilerle alakaya girmeyi kendine reva görmüştür”

“Hayat” gazetesi, yarandığı ilk günden “panislamizm gazete” olarak bilinmiştir. Fakat gazete bu dedikodulara karşı yayımlandığı sayılarında makale ve telegraflarda sık sık hükumete sadık olduğunu bildirmiş, neredeyse inkılabı destekleyen yazılar yayımlamıştır. Gazete sayfarında 1905 yılı inkılabının objektiv olarak yayımlanması bunun en büyük kanıtı olmuştur.⁹

Mirze Celil “Hayat” gazetesine açık ve keskin bir şekilde cebhe almıştır. Bunun en başlıca sebebi ise gazetenin “Osman halifesinin İslam ümmeti için kiblegah” olduğu, kadıları

⁹ <http://www.gunceltarih.org/2012/09/azerbaycann-ilk-mizah-dergisi-molla.html> (erişim tarihi: 18.11.2018)

ve şeriat hamilerini “hazreti” olarak kabul etmeleri olmuştur. Molla Nasreddin’in yazarlarında olan Mirze Ali Akber Sabir ise arkadaşı Celil’den farklı olarak Hayat gazetesine karşı bir rağbet beslemekteydi. Hatta yazar, hayat kapandıktan sonra üzüntüsünü bu şiiriyle dile getirmiştir:

“Haksızlığı her günde görüp ahır usandı Efsus “Hayat” ise memat oldu kapandı” (ACİAEF, Celil Memmedkuluzade Arşivi, no:48/645).

Gazete kapanana kadar Molla Nasreddin dergisiyle hep tartışmalı şekilde yayım hayatı sürdürmüştür. Fakat zaman zaman Molla Nasreddin’in doğru yazmadığı şeklinde dergiye karşı atılan iftiralara kendi sayfasında cevap vermiştir.

Dönemin oluşturduğu zorluklarda, çarizmin Rus emperyalizminin amacına uygun olmayan yayım organlarına olan baskısı ve takibinden “Hayat” gazetesi de nasiplenmiştir. Gazetenin “panislamizm ve pantürkist” nitelikli olması, onu “zararlı faaliyetten dolayı” gerekçesiyle 3 Eylül 1906 tarihinde kapanmasına sebep olmuştur. “Hayat” gazetesi Azerbaycan basının ilk günlük Türkçe yayımlanan gazetesi olmuştur (Aşırılı, 2009: 39).

Mirze Celil’in “İrşat” gazetesiyle olan ilişkisi “Hayat”la olan ilişkisine çok benzemiştir. “İrşad” gazetesi 1906 yılında Ahmet Ağaoğlu’un “Hayat” gazetesinden ayrılarak kurduğu bir gazete olmuştur. Gazetenin editörü Ahmet Ağaoğlu o dönemlerde “liberal burjuva aydını” olarak tanınmıştır. Azerbaycan’ın basın tarihçisi Şahgeldiyev “İrşad”ın farklı yönlerine giderek onu bolşevik “Hümmet” teşkilatının ciddi baskısı altında bulunan ve faaliyetine birçok yönden bolşevikler tarafından yön verilen maatba örneği olarak değerlendirmiştir (Ceyiyeva, 2003: 28). Dönemin sosyal demokratlarından Neriman Nerimanov, Sultan Mecid Ganizade gibi aydınlar gazeteye makaleler, telgraflar göndermişlerdir.

Gazetede Doğu feodal istibdadını, müstemleke Batı emperyalizmini, Çarizmin milli zulmünü, cehalet ve toplumsal geriliği ifşa eden yazılara yer verilmiştir. Bunun yanı sıra Kafkasya Müslümanları hakkında haksız tutumlar sergileyen “Yeni Zaman”, “Mşak”, “Alik” gibi Rusça ve Ermenice yayımlanan gazetelere karşı tutumlu yazılar sergilemiştir.

Molla Nasreddinci yazarlar Ağaoğlunun bazı “genel demokratik” özelliklerini gerekli bulmuşlardır. Gazetenin ilk dönemlerinde milliyetçi görüşte olması Mirze Celil ve Sabir’in desteğini kazandırmıştır. Hatta 1907 yılında “İrşad” gazetesinin kapanma tehlikesine karşı “Molla Nasreddin” dergisi büyük bir kampanya başlatmış, derginin 32. Sayısının 4 sayfasını “İrşad” ın durumuna ayırmıştır (Akt. Askerova, 2006: 45). Fakat bir süre sonra gazetenin abone artırmak için yön değişmesi, giderek “Hayat” gazetesine benzemesi ve gazetenin az aboneye sahip olmasında “Molla Nasreddin”ni günahkâr olarak göstermesi Mirze Celil’i ve

Sabir'i kendinden uzaklaştırmıştır. “İrşad”ın sayfalarında ilk başlarda Molla Nasreddin’e karşı yazdığı tebrik, alkış özellikli makaleler, yerini hakaretlere bırakmıştır. Mirze Celil dergide “Ahmet Ağaoğlu hazretlerine cevap” başlıklı yazı yazarak Ağaoğlu’nun hakaretli cümlelerine karşılık vermiştir:

“Ahmet Bey Hazretleri! Muhterem “İrşad” gazetesinde “Hayat”ın kapanmasından bahsederek gazete okumaya meyl etmediklerinden dolayı müslümanlara kızmaktasın. Müslümanların diğer milletler gibi gazete sevmediklerini demektesin. Bi-çare müslümanlar ne yapınlar? Siz gazetenizde ne yazıyorsunuz ki, müslümanlar okumaktan hoşlansınlar?” (Akt. Zeynalov, 1973: 46).

“Molla Nasreddin” den farklı olarak “İrşad” gazetesi açık ve kapalı şekilde çarizme ve ruhani sınıfa itaati tebliğ etmiştir. Aynı zamanda sosyalizmi öven makaleler de gazetede yer almıştır. Ahmet Ağaoğlu bu yazılarda Sosyalizmin oluşması için Azerbaycan’da yeterli ortamın bulunmadığını belirtmiş, milliyetçiliğe ulaştıktan sonra işçi sınıfının ortaya çıkmasıyla nasyonalizmden sosyalizme geçmenin mümkün olduğunu belirtmiştir.

İrşad gazetesi, 1905’te 1 - 12; 1906’da 13 - 296; 1907’de 1 - 134; 1908’de 1 - 95 olmak üzere toplam 525 sayı çıkmıştır ve 1908 yılında abonenin az olması nedeniyle kapanmıştır (Yıldırım, 2013: 150).

Molla Nasreddin dergisine zıt olan gazeteler sadece “Hayat” ve “İrşat” olmamıştır. O dönemler çıkan “Fiyuzat” dergisi ve “Taze hayat” gibi gazetelerin faaliyeti, yayımladıkları Molla Nasreddin dergisiyle zıt olmuş ve onların idaricileri arasında sürekli tartışmaya neden olmuştur. “Fiyuzat” dergisi birtakım fikirleri ile o dönemin basın organlarıyla aralarında zaman zaman çelişki yaşamasına neden olmuştur. Celil Memmedkuluzade derginin editörü Ali Bey’in bu düşüncelerine tamamen karşı gelip, edebiyatın toplumdaki rolünü farklı bir şekilde değerlendirmiş, halkın siyasi ve toplumsal mücadelesinin dışında kalan sanatı, matbuatı ve edebiyatı tamamen reddetmiştir. O yıllarca halkın hesabına yaşamış Nikolay yönetimini, büyük toprak sahibi ağaları, yalancı ruhanileri ifşaa etmek yerine, halkı edebiyat yaparak uyutmaya çalışanlara karşı çıkmış ve kendi düşüncelerini Molla Nasreddin’de dile getirmiştir.

Bu dönemde güçlü kalem sahibi olan Necef Bey Vezirov’un naşirliğini yaptığı “Taze Hayat” gazetesi de Molla Nasreddin dergine zıt olan matba organlarından biri olmuştur. Vezirov ilk başlarda İrşad gazetesinde naşirlik yaptıktan sonra Taze Hayat, Mezeli, Seda gibi gazete ve dergilerde çalışmıştır. Güçlü kaleme sahip olan Vezirov makale ve yazılarında sınıflararası ve milli ilişkilere, devlet duması, Yakın ve Orta Şark hadiselerine, hayır işleri gibi konulara yer vermiştir. Memmedkuluzade Vezirov’un yazılarındaki toplumsal eleştiriler

ve demokratik düşünceleri önemli nokta olarak değerlendirmiştir. Fakat sonradan Vezirov'un yazılarında eleştirilerinde çelişkilerin oluşması, Azerbaycan burjuvazisine has bir ruhun oluşması Mirze Celil'in Vezirov'a olan sempatisini anti sempatiye değiştirmiştir. Celil Vezirov'un bu değişimini o dönemin "burjuva-milliyetçi aydınlarına" bağlı olmasına bağlamıştır. Bu iki gazetenin birbirine olan sempatisinin kısa süre içinde nefrete dönüşmesi bu sebepten oluşmuştur. Vezirov, Taze Hayatın program makalesinde yazdığı ve daha sonra defalarca dile getirdiği gibi, meselelere "İslamiyet" cephesinden bakmıştır: "İslam dini hak bir dindir. Bu din-i mübin zamanenin her bir alanına gerektiğince mütabıktır. Zaman geçse de bu dinin gerçek ruhu ve temeli zerrece değişmeyecektir" (Şerif, 1986: 45).

Vezirov, gazetede Molla Nasreddin'in dönemin önemli petrol zenginlerinden ve hayırseverlerinden olan, Hacı Zeynel Abidin Tağıyev'i defalarca eleştirdiği için, "Hacı hazretlerini haksız yere eleştiyorsunuz" (Galiboğlu, 2009: 25) başlıklı bir makale yayımlamış ve Mirze Celile iftiralar yağdırmıştır. Bu iftiralar gazetenin bir değil birkaç sayısında devam etmiştir. Celil Memmedkuluzade ise Taze hayat gazetesinin çağın çok gerisinde kaldığını, bu yüzden yenilikçi fikirlere açık olmadığını dile getirmiştir. Mirze Celil, Vezirov'un "gazeteci hiç kimseyi kendisine küstürmemelidir" (Galiboğlu, 2009: 26) sloganına cevap olarak kendi düşüncelerini bu şekilde dile getirmiştir: "Taze Hayat'tan rica etmekteyiz ki eğer kusurumuz olursa bizi bağışlasın. Çünkü gazetecinin kimseyi küstürmemesi gerekmektedir. Doğrusu biraz ham olduğumuz için başka türlü yazmayı beceremiyoruz" (Memmedkuluzade, 1967:165).

Taze Hayat, Fiyuzat, İrşat v.b bu basın organının hepsi maarif ve kültür konularıyla ilgili çeşitli yazılar, makaleler yayımlamışlardır. Onların yayımladığı yazılarda gerçek medeniyetin temelinin dinde olduğunu, İslam'ın bir kurtuluş olduğunu, halkın saadetinin İslam'da olduğu belirtilmiştir. Bu fikirlere karşı Molla Nasreddin, halkın ileriye doğru bilinçli olarak gitmesi ve maariflenmesi yolunda ruhanilere, yalancı din adamlarına karşı mücadeleyi en önemli husus olarak değerlendirmiştir. Bununla ilgili Mirze Celil şu fikirleri öne sürmüştür: "Kurtuluş... kurtuluş.. demekle kurtuluş yolu kendiliğinden bulunmaz. Bedavadan "kurtuluş", "mekteb" demekle sonuca varılmaz. Yoksa ne gözyaşı dökmekle hastaşifa bulur, ne de dua yazmakla" (Molla Nasreddin, Sayı:9, 1908: 2-3).

Molla Nasreddin'in cesaretli çıkışları 8 Haziran 1907 tarihinde Tiflis general –gubernatorun derginin kapanmasıyla ilgili emir vermesine neden olmuştur (Akt. Askerova, 2006: 49). Bu haber halk için büyük itirazlara sebep olmuştur. Azerbaycan'ın ve Zakafkasya'nın birçok şehirlerinden Tiflis'e itiraz mektupları gitmiştir. Hatta dönemin diğer

basın organları da derginin yeniden yayımlanması için yazılar, makaleler yayımlamışlardır. Dergi 25 Haziran 1907 tarihinde yeniden yayımlanmaya başlamıştır.

1909 yılında Celil Memmedkuluzade'in kardeşi Ali Akber, Tebriz'de başlayan bağımsızlık harekâtında bulunduğu için hapsedilmiştir. Bu dönemlerde Mirze Celil kardeşini hapishaneden kurtarmak için Tebriz'e gitmek zorunda kalmıştır. Celil, "MollaNasreddin"ne idare etmek için Nahçıvan'da yaşayan Azerbaycanlı aydınlardan olan Muhammetali Sıtkı'ya mektub yazarak Tiflis'ten gitmesi gerektiğini ve Molla Nasreddin'i idare etmesi için onu davet ettiğini bildirmiştir. Muhammet Ali Sıtkı Efendi Mirze Celil'in teklifini kabul ederek 1910 yılında Tiflis'e gelmiş, temmuz ve ağustos aylarında Molla Nasreddin dergisinin editörlük görevini üstlenmiştir. Mirze Celil gitmeden önce Tiflis general-gubernatoruna derginin geçici olarak editörlüğünü Muhammet Ali Sıtkı beyin üstlenmesi için izin istemiştir. Fakat izin mektubuna geç bakıldığı için dergi 1 ay boyunca hiçbir şey yayımlamamıştır. İzin çıktıktan sonra Sıtkı Bey derginin geçici editörlüğü görevine başlamış ve 1911 yılının Mart ayına kadar bu görevi üstlenmiştir.

1911 yılında sansür kurumu Molla Nasreddin'e karşı yeniden baskı etmeye başlamıştır. Mirze Celil 1912 yılında derginin faaliyetini durdurmuş ve bu durum 1913 yılının Ocak ayının 11'ne kadar devam etmiştir (Paşayev, 1982: 35). Birinci dünya savaşının başlamasıyla "Molla Nasreddin"e olan baskılar yeniden artmaya devam etmiş ve dergi yeniden kısa sürüliğine faaliyetini durdurmuştur. C.Memmedkuluzade bununla ilgili Tiflis Matbaa Komitesine bir dilekçe yazmıştır: "Editörlüğünü yaptığım Molla Nasreddin dergisinin yayımını belli olmayan bir zamana kadar durduruyorum" (ACİAEF, Celil Memmedkuluzade Arşivi, no: G (G-1) (47) – (6458). Mirze Celil'in maksatı dergiyi kapatmak olmamıştır. Yazar uzun süreli yayım için ortalığın bir az yatışmasını beklemek gerektiğini bildirmiştir. Dergi 1917 yılında uzun bir aradan sonra tekrar yayımlanmaya başlamıştır. Rus emperyası içinde oluşan inkilabi hareketler halkların kendi mukadderatlarını tayin etme arzuları Celil Memmedkuluzade'yi ve Molla Nasreddincileri de düşünmeye mecbur etmiştir. Bununla ilgili dergide 1917 senesinin Kasım ayında "Azerbaycan" isimli makale yayımlanmıştır. Makalede Rusya'da oluşan olayların Azerbaycan'ı istiklale doğru götürdüğünü gören Mirze Celil parçalanmış Azerbaycan'ın ağırlarını, vatanının bütünlüğü iddiasını ortaya koymuştur. Vatanın coğrafi sınırları ile ilgili bilgi veren Mirze Celil "Nerededir Azerbaycan?" sorusunun cevabını vererek toplumu vatanın birliğine seslemiştir. Fakat bu defa derginin yayımı uzun sürmemiştir ve dergi 1918 yılında yeniden kapanmıştır. Mirze Celil bu dönemlerde: 1918-1920 yıllarda ailesiyle birlikte Karabağ'a taşınmış ve Azerbaycan'ın Cumhuriyet dönemlerinde faaliyet göstermiştir (Paşayev, 1982: 39).

Memmetkuluzade 1920 senesinde ise ailesi ile birlikte Güney Azerbaycan'a taşınmış ve 1921 Molla Nasreddin dergisini Tebriz şehrinde yayımlamaya başlamıştır (Paşayev, 1982: 39-43). Tebriz'de derginin 8 sayısı yayımlanmıştır. Mirze Celil ailesi ile birlikte Güney Azerbaycan'a göçtüktan sonra derginin yayımlanması için hükümetten izin almak istemiştir. Onun Molla Nasreddin'i Azerbaycan Türkçesi ile çıkarmak istemesine İran hükümeti karşı çıkmış ve derginin yalnız Farsça yayımlanmasına izin verdiklerini bildirmiştir. Mirze Celil (Alimirzayev, 1991: 34) İran hükümetinin bu talebi karşısında bu fikirleri dile getirmiştir: "Tebriz'de Ermeniler Ermenice gazete çıkarabiliyorlar, fakat siz Azerbaycan Türkçesi ile dergi yayımlamama izin vermiyorsunuz. Öyleyse izin verin Molla Nasreddin'i Ermeni dilinde yayımlayayım". Memmetkuluzade'nin bu sert sözlerinden sonra hükümet derginin Azerbaycan Türkçesi ile yayımlamasına izin vermiştir. Bir sene burada yayımlandıktan sonra derg 1922 yılında Tebriz'den Bakü şehrine göçürülmüştür. Memmetkuluzade dergiyi Bakü'ye taşımadan önce hükümetle birtakım konuşmalar yapmış ve hükümet derginin Bakü'de yayımı için yardım edeceklerine onu inandırmıştır. Fakat Bakü'ye geldikten sonra Mirze Celil vaziyetin tamamı ile değiştiğini verilen hiçbir sözün doğru olmadığını görmüştür. Hükümet dergiyi parti idaresi altında yayımlanmasına izin vermiştir. Fakat Ceill buna karşı çıkmıştır: "Siz de basını parti idare etmektedir, kişilerin gazete yayımlanmasına izin verilmemektedir. Fakat ben Molla Nasreddin kendim yarattım, kendim yazdım, kendim sattım, kendim de çalıştım. Buna izin verecek misiniz?" (Memmedkuluzade, 1967:704).

Derginin ASSC döneminde ilk baskısı 1922 senesinin Kasım ayına tesadüf emiştir. Bakü'de ilk sayısında yayımlanan "Bakü petrolü" (Bakü petrolü) isimli şiir ve karikatür büyük yankıya sebep olmuştur. Burada, Bakü petrolü inek kısmında tasvir edilmiş ve elinde kavanozlarla tencerelerle bir sürü kişi bu ineğe hücum ederek onu sağlamaya çalışmıştır. Yazar hücum edenleri İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika ve Rusya gibi devletler olarak tasvir etmiştir.

Derginin siyasi görüşü ile ilgili Merkezi komite ile Mirze Celil arasında tartışmalara sebep olmuştur. Fakat Celil kendi düşüncelerinden, iradesinden asla vazgeçmemiştir. Bu nedenle derginin editörlüğünü Mirze Celil'den alıp M.S. Ordubadi'ye vermişlerdir. Buna rağmen Celil'in haberi olmadan basılan sayılarda editör kısmında yine onun ismi yazılmıştır. Bunu kabullenmeyen Mirze Celil M.S. Ordubadi'ye mektup yazarak isminin editörlük kısmından kaldırılmasını talep etmiş, aksi takdirde yetkililere şikayet edeceğini bildirmiştir.

1925 yılından başlayarak Mirze Celil'in hayatında olumsuzluklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Yazarın asla kabul etmediği, kendine yakıştırmadığı iddiaları Molla Nasreddin'de hayata geçirmeye çalışmışlardır. 1925 yılından itibaren derginin editörü

kısımında “Heyyeti Tahririyye” yazılmaya başlanmıştır. 1930 yılından itibaren Molla Nasreddin’ “Allahsızlar Cemiyeti'nin” yayım organı olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Bunu kabullenemeyen Mirze Celil derginin kapatılmasını istemiştir. Derginin sonuncu sayısı 1931 yılında yayımlanmıştır. Derginin 25 yıl içinde Tiflis’te 340, Tebriz’de 8, Bakü’de ise 400 sayısı yayımlanmıştır.

2.1.1 Derginin Kurucusu Celil Memmedkuluzade’nin Hayatı ve Mücadelesi

Celil Memmedkuluzade 1869 yılında Azerbaycan’ın Nahçıvan şehrinde dünyaya gelmiştir. Mirze Celil’in doğum tarihi bazı kaynaklarda 1866 yılı olarak belirtilmiştir. Bunun sebebi Mirze Celil’in doğumla ilgili elinde hiçbir belge olmaması olmuştur. Fakat Gürcüstan’da bir müzede bulunan bilgiye göre Mirze Celil’in babası Memmetkulu Bey 1880 yılında oğlunu eğitim için GMS’ye göndermek istemiştir. Bu sebepten Seminaryum’un direktörüne dilekçe mektubu göndermiş ve mektupda oğlunun 11 yaşında olduğunu belirtmiştir. Fakat Seminaryum’un direktörü Mirze Celil’in yaşının uymadığı gerekçesiyle dilekçeyi kabul etmemiştir. Memmetkulu Bey 1881 yılında Seminaryum’a yeniden başvuru yapmıştır. Bu kez de aynı sebepten dilekçesi geri çevrilmiştir. 1882 yılında Memmetkulu Bey Seminaryum’a yeniden dilekçe göndermiştir. Bu sefer Seminaryum’a vermek için aldığı sağlamlık raporunda ve 184 numaralı doğum belgesinde Mirze Celil’in yaşı 3 yaş büyütülmüştür. Belgede doğum tarihi 1866 yılı olarak gösterilmiştir. (GDHMMA, no:1565). Bu nedenle bazı kaynaklarda Celil Memmedkuluzade’nin doğum tarihi 1866 senesi olarak yazılmıştır. Fakat eşi Hamide Hanım Mirze Celil’le ilgili hatıratında (2012: 27) eşinin 1869 yılda doğulduğunu belirtmiştir. Celil Memmedkuluzade (1967:708) ise kendi doğum tarihini 1926 senesinde şu kelimeleri yazmıştır: “Ne zaman dünyaya gelmişim, vallahı bilmiyorum. Çünkü bununla ilgili elimde hiçbir belge bulunmamaktadır. Hiç kimse hiçbir yere kaydetmemiş. Şimdi yani, Hicretin 1344. İsa’nın doğumunun 1926. Yılında benim yaşım elli altı ve ya elli yedi bilemedin ellisekizdir”

Celil Memmedkuuzade’nin ailesi kendi halinde olan sıradan bir aile olmuştur. Babası Memmedkulu Bey ilkokul mezunu olsa da çalışkan biri olmuş, ailesinin geçimini sağlamıştır. O Nahçıvan’da tuz madeninde çalışmış, aynı zamanda Şahap mahallesinde bakkal dükkanı açarak geçimini sağlamıştır. Memmedkulu Bey ve eşi Sara Hanım İslam’ın Şii mazhabını derin yaşamış, namazlarını, oruçlarını, zekâtlarını hiç aksatmamışlardır (Mehmetli, 1984:31). Memmetkulu bey Celil’in ve diğer evlatlarının iyi bir eğitim almaları için, genel kültürlerinin ileri seviyede olması için elinden geleni yapmıştır. Mirze Celil yedi yaşında mektebe başlamış ve ilk olarak Mollahane mektebine gitmiştir. O, 1873-1876 yıllarında Molla Ali Hüseyinzade’nin, daha sonra ise 1877-1879 yıllarında Hacı Molla Bağır’ın yanına gitmiştir.

(Hüseynov, 1986:67). Celil Mollahane'de aldığı eğitim döneminde Arapça, Farsça dillerini mükemmel şekilde öğrenmiştir. O, kendi hatıralarında sekiz yaşındayken Çereke ve Kuran okuduğunu ve molla mektebinin eğitimiyle ilgili bilgiler yazmıştır. Mirze Celil 1879 yılında Nahçıvan'da bulunan üç sınıflı şehir mektebinde eğitimine devam etmiştir. Burada bütün dersler neredeyse Rusça olmuştur. Azerbaycan Türkçesine neredeyse çok az yer verilmiştir. Daha sonra 15 yaşına geldiğinde Celil'in Gürcistan'da bulunan Gori Müellimler Seminaryum'una (Zakafkaskaya Uçitelskaya Seminariya) kaydı yapılmış ve eğitimini burada devam ettirmiştir (Alimirzayev, 1991:67).

Gori Muallimler Seminaryum'u 1876 yılında açılmıştır (Hüseynov, 1986:67). Seminaryum yatılı öğretim sistemi şeklinde çalışmıştır. Burada köylerde öğretmenlik yapmaları için öğretmenler yetiştirilmiştir. Seminaryum ayrı-ayrı zamanlarda eğitim alan Neriman Nerimanov, Üzeyir Hacıbeyov, Feridun Bey Göçerli, Süleyman Sani Ahundov, Reşit Bey Efendiyev, Müslüm Magamayev, Ferhad Ağayev ve başkaları sonradan Azerbaycan'ın ileri gelen aydınlar sınıfını oluşturmuştur. Seminaryum Müslüman şubesinin müdürü Aleksey Osipoviç Çerinyayevski olmuştur. Çerinyayevski, Azerbaycan Türkçesini mükemmel bilmiş ve Azerbaycan Türkçesinde ilk dersliğin sahibi olmuştur. 1893 senesinde emekliye ayrılan Çerinyayevski hatta Tiflis'te Azerbaycan Türkçesiyle gazete çıkarmak için çabalamıştır. Fakat bu isteğini gerçekleştirememiştir.¹⁰

Celil'in burada eğitim almasını önceleri babası Memmedkulu Bey istememiştir. Fakat Celil'in kararlılığını görünce oğlunu iyi bir eğitim alması için Seminaryum'a yazdırmıştır. Gori Muallimler Seminaryumu, Mirze Celil'in hayatında önemli hususlardan biri olmuştur. O, burada dönemin meşhur hocalarından Çerinyayevski, Semyanov, Novospasski, Lomouri'den ders almış, onlarla özel görüşmeler yaparak onların kültürlerinden faydalanmıştır. Mirze Celil, Seminaryum'da bilim dersleriyle birlikte İslam bilgileriyle ilgili dersleri de görmüştür. Seminaryum'da İlim ilahi dersleri yalnız müslüman öğrencilere verilmiştir: Celil, burada sosyal faaliyetlere, düzenlenen seminerlere, toplantılara, yarışmalara, tiyatro oyunlarına katılarak, kişisel gelişimi için sürekli çalışmıştır. Yazar Avrupa ve Rus edebiyatına merak salmış, her iki edebiyatı öğrenmiş, realist edebiyata doğru yönelenmiştir. Burada Puşkin, Gogol, Kamenski, Uşinski, Shakespeare, Hugo gibi büyük yazarların eserlerini mütaala etmişlerdir. Böylelikle Seminaryum Mirze Celil için eğitim ve kültürel açıdan kendini geliştirmesi için güzel bir öğretmen olmuştur.

Mirze Celil Seminaryum'da okuduğu dönemde birçok kişiyle arkadaşlık etmiştir. Bunlardan biri de Eynulla Sultanov olmuştur. Eynulla Sultanov Mirze Celil'in gözünde

¹⁰ http://anl.az/download/meqale/azerbaycan/azerbaycan_may2009/80249.htm (erişim tarihi: 27.12.2018)

hayatın birçok zorluklardan geçen, eğitilmiş, kendine güvenen ve sadık insanlardan biri olmuştur. Aynı zamanda Celil, kendine Rus ve Batı Edebiyatını iyi bilen bir akran bulmuştur. Onlar bazen saatlerce oturup dünya klasiklerinin hayatından, onların eserlerinden bahsetmişlerdir. Bununla ilgili yazar kendi hatıratında şu düşünceleri yazmıştır: “Eynulla konuşmalarıyla, bilgisiyle o kadar beni kendine hayran bırakmıştır ki, onun sayesinde maarif dünyasına dalmışımdır. Eğer o olmasaydı ben de sıradan köylerde çalışan öğretmenlerden biri olurum” (Memmedkuluzade, 1971: 123).

Celil 1887 senesinde Seminaryum’dan mezun olmuştur. O dönemde mezunlarının içinde 13 Rus, 18 Gürcü, 16 Ermeni, 41 Azerbaycanlı, 7 Dağıstanlı ve 1 diğer milletten olan talebeler bulunmuştur (Hakverdili, 1971:430). Azerbaycanlı mezunlardan 17’si bitirir bitirmez hemen öğretmen olarak atanmışlardır. Mirze Celil okulu bitirdikten sonra İsmayilbey Şefibeyov’un ricasıyla Şuşa’ya gitmiş ve birkaç gün orada misafir olmuştur. O, Şuşa’da olduğu dönemlerde Azerbaycan’ın ünlü şairelerinden olan Hurşudbanu Natavan’la ve kalem arkadaşı Abdulrahim Bey Hakverdiyev’le burada tanışmışlardır. Mirze Celil Şuşa’da olan misafirliğinden sonra Nahçıvan’a gelmiştir. Yaz tatilinden sonra Mirze Celil Nahçıvan’da çalışma hayatına başlamıştır (Mehmetli, 1984:31). Yazar 1887 yılında Nahçıvan’ın Uluhan kasabasında bulunan ortaokulunda öğretmenliğe başlamış ve kısa süre içinde halk arasında sevilen öğretmenlerden biri olmuştur. Burada dört ay çalıştıktan sonra Mirze Celil evine daha yakın olan Baş Noreşen köyüne tayini almış ve burada çalışmaya başlamıştır. Celil burada öğretmenlik yaptığı dönemde ilk kalem tecrübesi olan “Çay Tezgahı” nı ele almıştır. “Çay Tezgahı” aynı yılda Mirze Celilin çalıştığı okulda öğretmenler ve öğrenciler tarafından tiyatrodan sahneleştirilmiştir. Yazar daha sonra 1890 yılında Nahçıvan’ın Nehrem köyünde bir okulda müdürlük ve öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Celil burada gerçek halk öğretmeni olarak tanınmıştır. O, ilk olarak kızların okula başlaması için elinden geleni yapmıştır. Onun çalıştığı dönemde okulda sadece sekiz kız eğitimini devam ettirmekteydi. Celil kızları eğitime teşvik etmek için kendi kız kardeşi Sekine’nin de okula kaydını yaptırmıştır. Bununla kalmamış, köyde diyarşunaslık müzesi yaratmış, köylünün, işçilerin çalışma şartlarını iyileştirmek için tarlalara Tiflis’ten “demir kotan” getirtmiştir (Şerif, 1986:107-108). Mirze Celil’in yaptığı bu çabalar ona köy halkının sevgisini kazandırmıştır. Yazar, aynı zamanda gönüllülerle birlikte yerli halk için tiyatro çalışmaları yapmış ve tiyatro grubuna rehberlik etmiştir. Memmedkuluzade’in isteği halkın maariflenmesi, eğitilmiş olması ve halkta milli şurun gelişmesi olmuştur. Celil halkı için çabalamakla birlikte, kendi hikâyelerini, romanlarını yazmaya da devam etmiştir. Genç yazar Nehrem’de olduğu dönemde “Kışmış oyunu”, “Danabaş köyünün öyküleri” gibi sahne oyunlarını kaleme almıştır. (Ahundov,

1959:109). Memmedkuluzade öğretmenlik yaptığı dönemde meslektaşlarından Kurbanali Şerifzade ile arkadaşlık yapmıştır. Şerifzade bütün hayatını milletin eğitimi, özgürlüğü için sarf eden değerli aydınlardan biri olmuştur. Feridun Bey Göçerli, Kurbanlali Bey vefat ettiğinde üzüntüsünü şu şekilde dile getirmiştir: “Milletimizin ruhu, hayatı, saadeti ve manevi varlığı Kurbanali Şerifzade’nin şerefli vücudunda bulumaktaydı. Onun ölümü millet için bir yastır” (Aşırılı, 2009: 29).

Mirze Celil’in ilk evliliği de Nehrem’de olmuştur. O evinde kiracı olarak kaldığı köylünün Halime isimli kızıyla evlenmiştir. Fakat eşinin gözünde rahatsızlığı olmuş ve sağlığı giderek kötüye doğru gitmiştir. Celil, eşi Halime’yi, evliliğinin birinci yılında kızı Münevver’i dünyaya getirdikten kısa süre sonra kaybetmiştir. Küçük kızına tek başına bakmakta zorluk çeken Celil, mecbur kalarak Nehrem köyündeki işinden istifa ederek Nahçıvan’a, ailesinin yanına dönmek zorunda kalmıştır (Şerif, 1986:108-109). Böylelikle Memmedkuluzade gençliğinin on yılını köylerde öğretmenlik yaparak geçirmiştir. Sıradan halkın arasında yaşadığı bu dönemlerde Celil, halkın adetlerini, düşünce tarzlarını, hayat tarzlarını yakından bire bir öğrenmiş, gelecek mücadele dönemleri için zengin deneyimler kazanmıştır. Onun yazdığı “Danabaş Köyünün ehvalatları” ve Danabaş köyünün mektebi” gibi büyük eserler Nehrem köyünde oluşan olayları yansıtmış ve bu eserlerini köyün insanlarına adamıştır (Mehmetli, 1984:46-47).

Mirze Celil Nahçıvan’a geldikten sonra bir yıl burada kalmış fakat sonra 1898 yılında İrevan’a taşınmıştır (Mehmetli, 1984:47) Yazar burada bölge idaresinin kararıyla üçüncü dereceli defterhane görevlisi ve idare tercümanı olarak çalışmaya başlamıştır. Burada çalıştığı dönemler yazar toplumda oluşan sorunlarla, çeşitli insan yaşamlarıyla tanışma fırsatı yakalamıştır. 1903 yılında yazdığı meşhur “Poçt kutusu” hikâyesini bu dönemde yaşadıklarından esinlenerek kaleme almıştır. Memmedkuluzade İrevan’la ilgili “Tercume-i Halinde” burada bir süre tercümanlık ve polis memurluğu yaptığını fakat bu mesleklerin onun ruh haline uygun olmadığını dile getirmiştir: “Adliye idarelerinde, elimdeki kâğıda mutlaka hikaye cinsinden bir şeyler karalamaktaydım. Bu durumda işleri bir az zora sokmaktaydı” (Memmedkuluzade, 1967: 713). Bunun yanı sıra yazar İrevan’da çalıştığı dönemde halkın, emek severlerin hayatını daha derinden öğrenmiş ve onların haklarını savunmaya çalışmıştır. Aynı zamanda yazar onların sorunlarını ve sıkıntılarını kaleme almıştır. Yazar o dönemde ara sıra “Kaspi” gazetesine makaleler göndermiştir. Gazetenin 1902 yılında çıkan 53. sayısında “İrevanda bulunan Muhabirlerimizden” isimli mektub kısmında Mirze Celil İrevan yakınlarında Delme diye bilenen bölgede yaşayan tarımcılık yapan müslümanların idari sistem tarafından incitilmesine açık şekilde itiraz etmiş ve şehir yönetimini eleştiri

yağmuruna tutmuştur. Celil aynı zamanda 28 Mart 1902 yılında gazeteye gönderdiği yeni bir makalede İrevan'a su borusunun takılması meselesini kaleme almıştır. Bunun yanı sıra çözüm bekleyen veya uzatılan başka konulara da değinmiştir. Celil "Duma" toplantısını tasvir ederken, sorunların çözüm şekline değinmiş, dumanın dilekçeleri okumadan geri çevirdiğini vurgulamıştır:

"Başkan bir sonraki dilekçeye geçer: İrevan şehrinin vatandaşı Kerbelayi Kadir'in dilekçesinde.... üyelerden yine "Hayır, Hayır" kelimeleri duyulmaktadır. Böylelikle Duma içeriğini bile bilmediği dilekçelerle ilgili karar çıkarmıştır" (Şahverdiyev, 2006: 29). Memmedkuluzade buradaki işinden de ayrılarak yeniden Nahçıvan'a dönmüş ve vali yardımcısı olarak çalışmaya başlamıştır. 1901 senesinde Nigar isimli bir hanımla ikinci kez evlenmiştir. Fakat bu evliliği de uzun sürmemiş, Nigar hanım 1904 senesinde vefat etmiştir.

Mirze Celil eşi Nigar hanımı 1903 yılında Tiflis'te hastaneye götürdüğü zaman burada Muhammet Ağa Şahtağlı ile karşılaşmıştır. Şahtağlı Celili 19. yüzyılın sonlarından itibaren tanımaya başlamıştır. O, 1894 senesinde Nahçıvan'a ziyaretinde Celil'in "Danabaş Köyünün olayları" eserini okumuş ve çok beğenmiştir. Tiflis'te Mirze Celil'le karşılaştığı zaman da onu yemeğe götürmüş ve bir şeyler yazıp yazmadığını sormuştur. Celil yeni kaleme aldığı "Poçt kutusu" eserinden bir parçayı okuması için Şahtağlı'ya vermiştir. Şahtağlı Celil'in hikayesini oldukça beğenmiş ve onu birlikte çalışmalarını için ikna etmeye çalışmıştır:

"Ben cebimden Novruzali'nin posta kutusuna kâğıt atma hikâyesini çıkarıp Muhammet Ağa'ya verdim. Edib-i muhteremimiz hikâyeyi okurken öyle şiddetle gülüyordu ki yan masalarda oturanlar bizim tarafımıza büyük bir şaşkınlıkla bakmaya başladılar. Muhammet Ağa beni zorla konakladığım "Kafkas" misafirhanesine götürerek ısrarla eşyalarımı faytona koyup kendi evine getirdi. Çünkü burada kalıp gazetesi için yazmamı istemekte idi. Bunun için ben kaldım" (Memmedkuluzade, 1967:719).

Mirze Celil Muhammet Ağa Şahtağlı'nın bu teklifini kabul etmiştir. Celil, 1903 yılı Aralık ayından Tiflis'e taşınmış ve burada yaşamaya başlamıştır. Tiflis edebi hayatı Celil'in hayatında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Yazar Mehemmetağa Şahtağlı'nın editörlüğünü yaptığı "Şark-ı Rus" gazetesinde basın hayatına başlamıştır (Habibeyli, 2005: 6). Yazar "Şark-ı Rus" gazetesinde gerçek bir gazetecilik okulundan geçmiş, basının sırlarını burada öğrenmiş ve arkadaşı Şahtağlı'nın zengin tecrübelerinden faydalanmıştır. Celil'in burada "Poçt Kutusu" ve "Kışmış oyunu" eserlerini hikâye şeklinde yayımlanmıştır. Mirze Celil gazetede genel olarak "C.M" imzasını kullanmış, bazen de yazılarını isimsiz olarak vermiştir. Yazar makalesinin birinde Tiflis'te yaşayan ve Azerbaycanlı çocukların sefil yaşantılarından bahsetmiştir. Burada yaşayan, hiçbir sanat dalıyla ve hiçbir işle meşgul

olamayan müslüman çocukların hayatı, yazarı her zaman düşündürmüştür. Bununla ilgili yazar “Dikkat etmeli” isimli makalesinde bilgi vererek Tiflis sokaklarında müslümanların küçük çocuklarının boş boş gezdiğini belirtmiştir:

“Burada küçük çocuklarla birlikte sakallı adamlar da mevcuttur. Bunların hepsi kabristan meydanlarında çeşitli oyun oynamaktadır. Vallahi uzak cezirelerin vahşi milletleri Tiflis gibi şehrin sakallılarının çoluk çocukla birlikte kabristana toplanarak günlerini oyun oynamak, küfür etmek, yoldan geçenlere laf atmakla geçirdiklerine inanamazlar” (Şark-ı Rus, 1904:3).

Mirze Celil’in yazı dili sade ve anlaşılır olduğundan gazetede çıkan küçük makaleleri bile halk tarafından sevilmiş ve okunmuştur. Gazetede çalışanlar, yazılarında Arap, Fars kelimeleri kullansalar da, Celil yazılarının tamamını Türk kelimeleriyle yazmış ve kendi dilinin korunmasına çok önem vermiştir. Aynı zamanda yazar yazılarını okuyucuları rahat anlasın diye halk dilinde yazmıştır. Yazarın sansürden dolayı yazılarının konusu genellikle eğitim ve kültürel konularda olmuştur. Celil dinle ilgili yazmak istese de sansür kurumu tarafından izin verilmediği için herhangi bir yazı yazmadığını kendi hatıratında bildirmiştir.

Mirze Celil “Şarkı Rus” gazetesi kapandıktan sonra kendisi bir gazete çıkarmak istemiştir. Bunun için çok çalışan Mirze Celil “Şarkı Rus” gazetesinin matbaasının kullanılmadığını görüp boş olmasından yararlanmak istemiştir. Fakat matbaayı almak için para gerekmiştir. Celil Memmedkuluzade Ömer Faik ile birlikte matbaayı almak için araştırma yapmaya başlamışlardır. Yazarlar Nahçıvanlı Meşhedi Aliasker Bağirov’a giderek gereken parayı ondan istemişlerdir. Aliasker, parayı vermeyi kabul etmiş ve onlar kısa süre içinde matbaayı satın almışlardır:

“1905 yılının ilk baharında biz yani ben, Ömer Faik ve Meşhedi Aliasker bir taraftan ve Muhammet Ağa öbür taraftan noter vasıtasıyla matbaanın bizim üzerimize kalmasına, gazetenin ve matbaanın iki bin manata yakın olan borcunun ödememiz şartıyla karara bağladık” (Memmedkuluzade, 1967: 62-63).

1905 yılında Celil Memmedkuluzade Ömer Faik ile birlikte Meşhedi Aliasker Bağirov’un maddi yardımıyla matbaayı satın almışlardır. Onlar matbaaya “Geyret” adı vermişlerdir (Zeynalov, 1979: 27-29). Matbaanın açılmasıyla Mirze Celil’in hayatının ikinci dönemi başlamıştır. “Geyret” matbaası, yaşadığı maddi sıkıntılardan dolayı yalnızca gazete çıkara bilen “Ekinci” matbaasından farklı olarak daha fazla imkanlara sahip olmuştur. Matbaada Alman yapımı “Frogental” markalı büyük baskı makinesi, on mürettip çalıştıracak kadar hurufat kasaları, makineci baş mürettip ve mürettiplerden oluşan geniş bir eleman kadrosu bulunmuştur (Zeynalov, 1979: 29). Fakat söz konusu dönemde matbaacılık hiç de

kolay bir meslek olmamıştır. Ne yazık ki, ne Mirze Celil, ne de Ömer Faik matbaayla ilgili fazla bilgi sahibi olmamışlardır. Bu da onlara yaptıkları en ufak hataların pahalıya maal olmasına neden olmuştur. Onlar matbaayı Petroviski sokağından, Krasnovodski sokağında bulunan iki katlı evin birinci katına taşımışlardır. Bu evin birinci katında geniş ve güzel bir oda bulunmuştur. Matbaa sahipleri hürufatları bu odaya kurmuşlardır. Evin ikinci katında ise Celil ve Ömer Faik'in dairesiyle birlikte Mirze Celil'in sonradan oluşturduğu mektep-pansiyon bulunmuştur. Bu mektep-pansiyon başta gelir sağlamak amacıyla kurulsun da daha sonradan müslüman çocukların konaklaması, gimnazyum ve rus mekteplerine girmesi için gerekli ortam oluşturmuş ve yardımda bulunmuştur. Mekteb-pansiyon herhangi bir maddi yardım sağlamamış, aksine borçlanmalarına neden olmuştur. “Geyret” matbaası Mirze Celil ve Ömer Faik için yalnızca gelir elde ettikleri yer değil, aynı zamanda milli uyanış ve milli terakki için bir vasıta olmuştur. (Kurbanov, 1992: 41) Matbaada Türkçe, Farsça, Arapça, Fransızca ve Rusça her türlü kitap, defter ve kağıtlar basılmıştır. Matbaada her gün bir sayfa şeklinde Azerbaycan Türkçesinde “Resmi Telegraf Acenteliğinin haberleri” basılmıştır. Memmedkuluzade arkadaşı Şerifzade'ye gönderdiği mektupda bu konuyla ilgili bu düşünceleri yazmıştır: “Bu gün ilk defa telegraf çıkardık. Gazete çıkarmak için de izin istedim” (Memmedkuluzade, 1971: 67-68) Mirze Celil Telegraf çıkarmak için 7 Mart 1905 yılında izin istemiştir. Rusya ve Petersburk Telegraf Acenteliklerinin telegraflarının Azerbaycan Türkçesine tercümesinin yayımlanma hakkını elde etmiştir. İzin çıktıktan hemen sonra 22 Mart tarihinde ilk telegrafını Rusça'dan Azerbaycan Türkçesine tercüme ederek çıkarmıştır. Geyret 1907 yılına kadar ayakta durmayı başarmıştır.

“Geyret” matbaasında basılan ilk kitap Mirze Celil'in “ Posta kutusu” isimli eseri olmuştur. Bu eser küçük kitapçık halinde basılmasına rağmen Mirze Celil'in ilk baskısı olması açısından değerli olmuştur. Matbaada daha sonra Ömer Faik'in “Davet” isimli küçük hacimli kitabı basılmıştır. Bu eserde Ömer Faik maarif ve medeniyetin toplum hayatındaki öneminden bahsederek, toplumun Aydınlar kısmına “Geyret” matbaasına destek olmaları için müracaatta bulunmuştur. “Geyret” Matbaası bu iki baskının dışında ilk aylarda dini görüşleri tebliğ eden eserler, islam tarihi ve şeriata dair risaleler yayımlamıştır (Asgerova, 2006: 91).

1905 ve 1906 yıllarında matbaada Mirze Celil'in “Usta Zeynel” eseri M.E Talıbov'un “Mesailü-l-Hayat” eserleri baskıya hazırlanmıştır. Böylelikle matbaanın kitap baskısı meselesini zor da olsa düzene girmiştir. Geyret matbaası Azerbaycan basınının gelişiminde ilk kültürel müessese olması sebebiyle büyük önem arz etmiştir. Matbaada tercüme amacıyla milli bağımsızlık hareketini destekleyen, vatan sevgisini aşıl原因 eserler tercih edilmiştir. Burada büyük Türk şairi Namık Kemal'in “Rüya” hikayesi küçük kitapçık

halinde basılmıştır. 1906 yılında Molla Nasreddin dergisi de Geyret matbaasında yayımlanmıştır. Böylelikle matbaada devrim içerikli hükümet aleyhine intibahnameler basarak, işçi ve köylülerin inkilabi mücadelelerini destekleyici yayımlar bulunmuştur (Nazım, 1936: 32).

Mirze Celil ve Ömer Faik bu olaydan sonra gazete çıkarmak için de izin istemişlerdir. 1905 yılı 10 Mayıs tarihinde Memmedkuluzade Kafkas Canişliği'ne kendisiyle ilgili kısa bir bilginde bulunduğu dilekçe yazmış ve dilekçede yayımlamak istediği günlük "Nevruz" isimli gazetenin programını da belirtmiştir. Programda resmi gazetelerdeki hükümet fermanları, hususi muhabirlerin telegrafları, satirik yazılar, Batı edebiyatından orjinal ve tercüme eserler, bilim ve sanatın çeşitli sahalarına dair makaleler yer almıştır. Bunun yanısıra tiyatro, müzik, bibliyografi, mahkeme kararları, çeşitli haberler ve hususi ilanlar da bulunmuştur. Mirze Celil'in dilekçesiyle ilgili Canişin deftarhanesi Kafkas Matbuat Komitesi'ne konuyla ilgili görüşlerini bildirmesini istemiştir. Kafkas Matbuat Komitesi konuyla ilgili görüşünü bir ay sonra olumsuz olarak bildirmiştir. Bu dönemde yalnız Memmedkuluzade'nin dilekçesi değil, gazete çıkarmak isteyen diğer aydınların: Muhammet Ağa Vekilov ve Reşit Bey İsmayılov'un dilekçesi de geri çevrilmiştir. Buna sebep ise Doğu dilleri üzre sansür uzmanının olmaması gösterilmiştir (Refili arşivi G, P-6 (577), s: 73-75). İşin garip tarafı Memmedkuluzade gazete için olumsuz cevap almadan önce Tiflis'te yayımlanan "Kafkas" gazetesinde "Nevruz gazetesine onay verilmedi" başlıklı haber yayımlanmıştır. Bu haberi dönemin birçok gazetesi yayımlamıştır. Fakat uzun bir süreden sonra Nevruz gazetesi için Tiflis sansür komitesi tarafından izin verilmiştir. Memmedkuluzade'nin gazeteyi çıkarması beklenirken "Tifliski Listok" gazetesinde "Neşriyata Mektub" isimli bir yazısında gazeteyi çıkarmaktan vazgeçtiğini açıklamıştır:

Azerbaycan Türkçesi ile gazete basımına izin almam dolayısıyla bana tebrik gönderen herkese teşekkür ederim. Ama bana verilmiş bütün haklardan "İkbal" gazetesini çıkarmak isteyen Muhammed Ağa Mustafa Ağaoğlu'nun namına vazgeçiyorum. Bununla ilgili 11 Ağustos tarihinde resmi kuruma dilekçe sunduğumu arz ederim" (GCMA Fon:776, dosya: 193, evrak: 2, s: 15).

Bu dilekçeden 3 gün sonra M.Vekilov Tiflis Canişliği tarafından gerekli izni almıştır. M.Vekilov gazetenin programını canişliğe sunmuştur. Program "Nevruz" gazetesinin programının aynısı olmuştur.

Mirze Celil Molla Nasreddin dergisinin yayımına kadar Tiflis'te bulunan bir sıra gazetelerle çalışmıştır. Bunlardan biri de 1905 senesinde Tiflis'te yayımlanan "Kafkazski raboçi listok" gazetesi olmuştur. Bu gazetenin toplam 17 sayısı basılmıştır ve gazetenin yayım

süresi 23 gün devam etmiştir. Memmedkuluzade'nin makalesi gazetenin 3. sayısından itibaren çıkmaya başlamıştır. “Binasipler” (Nasipsizler) isimli makalede ekmek parası için yurdundan – yuvasından ayrılıp Rusya topraklarına gelen İran amelelerinden bahsedilmektedir. Yazar, bu makalede isteyip de söyleyemediği düşüncelerinin büyük bir kısmını kaleme almıştır. “Hayır-Dua” isimli ikinci makalede ise yazar Zaqaqaziya'ya gelmiş İranlıların vatanlarına geri dönmelerinden bahsetmiştir. Yazar edebi bir dilde onlara “hayırlı yolculuklar” demek istemiş ve onları Rusya'da özgürlük için ayağa kalkan işçi sınıfının hareketına katılmaları için davet etmiştir. Memmedkuluzade “Kafkaziski raboçi listok” gazetesinden başka “Tifliski listok” gazetesine de makaleler göndermiştir. Bu gazetede onun “Yeni ibtidai mekteplerde Tatar dili” (Yeni ilköğretim okullarında Tatar dili), “Xeyirxah Teşıbbüs” (Hayırsever girişim) isimli makaleleri yayımlanmıştır. Bu makalelerde okullarda Azerbaycan Türkçesinin öğretilmesiyle ilgili sorumsuzluklar, türlü türlü bahaneler ve dönemin adliye sistemi eleştirilmiştir. Yazar daha sonra o dönemde çıkan “Vozrojdeniya” gazetesiyile de çalışmış, buraya da birçok makaleler göndermiştir. Onun “Aspisova hanım, peki müslüman kızları için okul nerede?” ve “Heblülmetin gazetesi Haaga konferansının sonuçları” isimli makaleleri yayımlanmıştır. 5 Ekim 1905 yılında yayımlanan “Aspisova hanım, peki müslüman kızları için okul nerede?” isimli makalede de Tiflis'te müslüman kızların eğitim almaları için okul açılmasıyla ilgili izin konusunu ele almıştır. Makalede mektebin açılmasına din adamlarının itiraz ettiğini vurgulamıştır: “Bu mektebin kaderiyle yakından ilgilendiğim için ben eğitim bakanının defterhanesinde araştırma yaparak öğrendim ki, şeyhusilam ve müfti hazretleri okulun açılması için verilen izin, ertelenmesini rica etmişlerdir” (Akt. Askerova, 2006: 54).

Memmedkuluzade 1907'de Karabağ hanları soyundan olan Hamide Hanımla üçüncü evliliğini yapmıştır. Bu evlilik Mirze Celil'in hayatını olumlu şekilde etkilemiştir. Hamide hanım iyi eğitim görmüş, Rusça'yı çok iyi bilen eğitilmiş kadınlardan olmuştur. Ona babasından geniş topraklar ve mülkler miras kalmıştır. Hamide hanım hayatı boyunca eşine destek olmuştur. Onun Rusça yazdığı, Abbas Zamanov tarafından Azeri Türkçesi'ne çevrilerek bastırılan hatıratında sadece Mirze Celil hakkında değil 19. yüzyıl başlarındaki Azerbaycan'ın siyasi, sosyal ve edebi hayatı hakkında değerli bilgiler bulunmuştur. (Aşırılı, 2009: 89).

Mirze Celil kendini daha doğru istediği gibi ifade etmek için bir dergi oluşturmak istemiştir. 7 Nisan 1906 tarihinde arkadaşı Ömer Faik ile birlikte Azerbaycan'ın ilk mizah dergisi olan Molla Nasreddin dergisini ortaya çıkarmıştır. Dergi ilk sayısından itibaren halk tarafından sevilmeye başlamıştır. Molla Nasreddin demokrasi, yeni alfabe, kadın hakları, eğitim, milli şuur gibi konuları ele almış ve savunmuştur. Dergide Mehmmedkuluzade'nin ve

Molla Nasreddincilerin sürdüğü demokratik düşünceleri yalnız Azerbaycan'ı değil bütün Doğu'yu etkilemiştir. Zaman zaman zorlu mücadelelerden geçen, Molla Nasreddin dergisi 1922 senesinden sonra Sovyet döneminde hakimiyetini ele alan Merkezi komitenin istediği gibi yayımlanmaya başlamıştır. Bu dönemde Mirze Celil derginin editörlüğünden ayrılmış ve hayatının en zor zamanlarını geçirmekteydi. Celil, dişiyle, tırnağıyla kazıyıp ortaya çıkardığı Molla Nasreddin'in geldiği durumu görmeye tahammül edememiştir. Dergi, 1930 yılından sonra Azerbaycan Mübariz Allahsızlar İttifakı'nın yayım organı haline getirilmiştir. Mirze Celil derginin kendisinden habersiz böyle bir cemiyetin organı haline getirilmesini, kabul edememiştir. Bu olayı sert bir şekilde eleştirerek Molla Nasreddin'in kapatılmasını istemiştir.¹¹

Hayatının son dönemlerinde Sovyet hükümeti tarafından haksızlığa uğrayan Celil Memmedkuluzade büyük hayal kırıklığı ile karşı karşıya kalmıştır. Memmedkuluzade yoksullukla mücadele etmiş hükümetin ona tahsis ettiği 180 manat olan emekli maaşıyla geçinmeye çalışmıştır. Yazar hatta o duruma gelmiştir ki, ders çalışan oğlunun soğuktan üşümemesi için kendi eserlerini sobada yakmıştır. Yazar 1930 yılında hastalıkla savaşmaya başlamış, 1931 senesinde sıhhatti iyice kötüye gitmiştir. 4 Ocak 1932 senesinde geçirdiği bir kalp krizinden yazar hayatını kaybetmiştir". (Aşırı, 2009: 92).

2.2 Türk Dünyasının Fıkra Tipi: Hoca Nasreddin

Tarihi bir şahsiyet ve Türk dünyasında fıkra ikonu olarak bilinen Hoca Nasreddin 13. yüzyılda Anadolu'da yaşayan 1600'ü aşkın fıkrasıyla Türk kültürünün mizah kahramanı olmuştur. "Türk kültür tarihinde halkın içinden çıkmış ve halka mal olmuş yüzlerce isim arasında Nasrettin Hoca, seçkin bir yere sahip olmuştur. Gerek Türkiye'de gerekse Türk devletlerinde ve Avrupa'dan Asya'ya kadar Türklerin yaşadığı geniş coğrafyada kendisine yer bulabilmiş ender şahsiyetlerden birisi olarak bilinmiştir" (Kaya, 2007: 1).

Gencinden yaşlısına kadar her kesin sevimlisi Nasreddin hocanın isminin nereden aldığıyla ilgili çeşitli araştırmalar yapılmış ve görüşler bildirilmiştir. Bir görüşe göre Nasreddinî Nasara (yardımcı, imdada yetişen) ve "din" kelimelerinin birleşiminden oluşarak, "dine yardımı dokunan" anlamına gelmektedir (Çağbayır, 2007: 3496). İ. Halid Danişmend'e göre, "-eddin" kelimesiyle nihayet bulan bütün lakaplar gibi "Nasreddin" tabiri de Selçuklu devrine mahsus unvanlardandır ve hatta an'aneye göre bu unvan ona Konya sultanı tarafından verilmiştir (Danişmend, 2005: 221).

¹¹ <https://sputnik.az/infographics/20160407/404525542.html> (erişim tarihi: 1.12. 2018)

Yıllardır Nasreddin hocanın hayatı-kişiliği ve fıkralarıyla ilgili gerek Türkiye’de ve Türk dünyasında çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Azerbaycan ve Türkiye’de yapılan araştırmalara göre hemen hemen aynı sonuca gelinmiştir. Araştırmada Nasreddin Hoca’nın 13.Yüzyılda Sivrihisarın Horto köyünde doğduğunu fakat babası vefat ettikten sonra Konya sultanlığının idarisinde olan Akşehir’e geldiğini ve burada çalışmaya başladığı görüşleri yer almıştır (Çağbayır, 2007: 3496) . Nasreddin Hoca’nın burada yaşadığına dair en büyük kanıt Akşehirde Nasreddin Hoca’ya ait olduğu bilinen türbenin olmasıdır. Bunun yanı sıra Nasreddin Hoca adına kurulmuş olan vakıfla ilgili Fâtiş Sultan Mehmed devrine ait bir arşiv belgesi ve Nasreddin Hoca’nın soyundan geldikleri söylenen kişilere ait mezar taşı kitâbelerin de bulunması kanıtları da mevcuttur (Okçu, 2017:38)

Azerbaycanda Hoca Nasreddin’le ilgili diğeri bir iddiaysa Nasreddin Hoca’nın Türk dünyasının görkemli bilim adamı Nasreddin Tusi olduğu iddiası olmuştur. Araştırmacı Memmedağa Sultanov Nasreddin Hoca’nın; Meraga Gözlemevi’nin kurucusu ünlü bilgin, düşünür ve gökbilimci Hâce Nasrettin-i Tûsi olduğunu savunarak, Nasreddin Hoca’nın Azerbaycanlı olduğunu iddia etmiştir (bkz. Birdoğan, 1997: 34-35) Nasreddin Hoca Azerbaycan’da Molla Nasreddin ismiyle tanınmıştır. Molla Nasreddin’nin fıkraları eski tarihlerden beri bilinmiş fakat derlenip toplanması 19. Yüzyılda başlamıştır. İlk araştırmacılar arasında A. Zaharov, D. A. Yeritsev, vb. gelmektedir. Zaharov, derlediği 200 fıkradan 64’ünü yayımlayabilme fırsatını bulmuştur. D. A. Yetsiyev ise konu ile ilgili 149 fıkra yayımlamıştır.” (Sakaoğlu-Alptekin, 2009: 75).

Molla Nasreddin dergisi ismini Hoca Nasreddin’den almıştır. Burada kullanılan “Molla” kelimesi belirlediğimiz gibi Azerbaycan Türkçesinde müslüman din adamı ve eski dini okullarda ders veren hoca anlamına gelmiştir. Derginin yazarları Molla Nasreddin ismini seçmelerinde en büyük nedeni Hoca Nasreddin geleneklerine uyum olarak, dergide karikatür sanatının ve yayımlanan yazıların esprilik ve gülüş vs. gibi özellikler yansıtılmasıyla açıklamışlardır. (Habibbeyli, 2004: 238)

2.3 Derginin Tiflis, Tebriz ve Bakü Devri

25 yıl içinde 746 sayısı basılan Molla Nasreddin dergisi belirli aralıklarla üç şehirde üç dönem olarak yayım hayatını sürdürmüştür. Dergi, ilk olarak 7 Nisan 1906 tarihinde Tiflis şehrinde yayıma başlamıştır. Birinci Rus inkılabının ortasında faaliyete başlayan Molla Nasreddin dergisi yayımının ilk yıllarından itibaren çeşitli zorluklar ve engellerle karşılaşmıştır. Derginin Tiflis döneminde ele aldığı konular başlıca olarak kadın hakları, din, dil ve alfabe meseleleri; İran ve Osmanlı inkılapları meseleleri olmuştur. Molla Nasreddin Tiflis matbaa işleri komitesi tarafından ciddi bir şekilde takibe maruz kalmıştır. Özellikle de 1906-1907

senelerinde derginin her bir sayısı incelenmiştir. Bu sayılarda hükümetin dahili ve harici siyasetini ele alan, toplumsal ve siyasi haksızlıklara dair herhangi bir yazı makale ve karikatür sansüre takılmıştır. Mirze Celil okurlarına sansürün dergi üzerindeki baskısını göstermek için izin verilmeyen makalelerin yerini boş bırakarak kırmızı boyayla çarpan çizik atmış ve şu sözleri eklemiştir “Bizim elimizde olmayan sebeplerden dolayı boş kaldı ve resmi izin verilmedi” (Axundov, 1959: 170).

Görsel 2.2 Sansüre uğramış bir sayfa ¹²

1908 - 1910 yıllarında Osmanlı ve İran hükümetleriyle ilgili yayımlanan makale, karikatürlerden ve hükümet aleyhine birtakım yazı ve haberlerden dolayı 8 Eylül 1910 tarihinde Molla Nasreddin'in yayımına geçici olarak ara verilmiştir. Derginin yayıma ara verme dönemi 2 ay sürmüştür. Kasım ayında dergi yeniden yayıma devam etmiştir. Derginin yayımının devam edilmesi için hükümet tarafından birtakım şartlar ileri sürülmüştür. Şartlarda yabancı gazete ve dergilerden makaleler yayımlanmayacağı, Rusya'nın üst düzey yöneticileri ile ilgili bilgilerin yer almayacağı belirtilmiştir. Ayrıca imparatorluk sınırları içerisinde bulunan ordunun durumu, yöneticileri ile ilgili herhangi bir haberin yayımlanmayacağı da talep edilen şartlardan biri olmuştur.

1910 senesinde Celil, kardeşi Ali Akberin İran'da tutuklanmasından dolayı Molla Nasreddin dergisine editörlük edememiştir. Celil kardeşini kurtarmak için İran'a gitmek zorunda kalmıştır. Gitmeden önce dergiye rehberlik edebilecek birini aramıştır. O dönemde Ömer Faik'in sağlık durumunun bozulması nedeniyle yazar bir süreliğine köyüne dönmek zorunda kalmıştır. Bu durum derginin yayımını bir hayli zorlaştırmıştır. Mirze Celil Nahçıvanlı aydınlardan Muhammetali Sıtkı'yı dergiye rehberlik etmesi için Tiflis'e davet

¹² <http://www.gunceltarih.org/2012/09/azerbaycann-ilk-mizah-dergisi-molla.html> (erişim tarihi: 18.11.2018)

etmiştir. “Böylelikle 1910 yılında dergiye Muhammed Ali Sıtkı editörlük yapmıştır” (GDA, Fon: 114, dosya: 14, s: 12).

Muhammed Ali Sıtkı dergiyi yönetmek için elinden geleni yapsa da Mirze Celil'in ve Ömer Faik'in yerini dolduramamıştır. Bu dönemde dergi halk üzerindeki etkisini kaybetme riski taşımıştır. Bu nedenle Ömer Faik hasta olsa bile Tiflis'e geri dönerek derginin başına geçmiş ve Mirze Celil gelene kadar dergiye rehberlik yapmıştır. Mirze Celil İran'daki işlerini hallettikten sonra Tiflis'e dönerek, derginin başına geçmiş ve görevini devam ettirmiştir. Ömer Faik arkadaşı geldikten sonra tekrar köyüne giderek tedavisine devam etmiştir. Fakat tedavisi uzun süre devam ettiği için Ömer Faik muharrirlik faaliyetinden uzaklaşmıştır (Şerif 1983:71). 1911 senesinde Molla Nasreddin dergisine olan baskılar giderek artmış ve derginin zorlu dönemleri başlamıştır.

Bu dönemlerde dergi üzerine sansür hücumları daha da kuvvetlenmiştir. Bu nedenle dergi 1912 yılının Mart ayında uzun bir süreliğine yayıma ara vermiştir. Aradan sonra derginin ilk sayısı 13 Ocak 1913 tarihinde çıkmıştır. Ömer Faik gittikten sonra dergiye yardımcı bir muharrir gerekmekteydi. Mirze Celil yıllardır dergiye ilginç yazılar yazan Alikulu Necefov Gamküsar'ı seçerek, onu Tiflis'e davet etmiştir. Derginin yeni editör yardımcısı Alikulu Gamküsar olmuştur. Yayıma yeniden başlayan dergi, “Molla Nasreddin çıktı” makalesinde mollaların derginin kapalı olduğu dönemlerde rahat nefes aldıklarını bildirmiş ve bu süre içerisinde gece gündüz camii minderlerinde Molla Nasreddin dergisinin bir daha yayımlanmaması için dua ettiklerini dile getirmiştir. 1913 yılı derginin en ağır senelerinden biri olmuştur. Bu yıl dergi düzenli şekilde yayımlanamamıştır. “Toplam 29 sayısı yayımlanan derginin 16. sayısı tamamen müsadere edilmiş, 20. ve 21. sayılar ile ilgili adliye durum ortaya çıkmıştır” (Ahundov, 1968: 190).

Nasreddin 1913 senesinde müstakil matbaasını kaybetmiş ve çeşitli matbaalarda yayımlanmaya başlamıştır. Bu durum Molla Nasreddin'in uzun süreli yayım hayatını mümkün kılmamıştır. Dergi ilk önce Doğu matbaasında yayımlanmış, daha sonra ise “Gürcistan Neşriyat birliğine” taşınmıştır. Fakat derginin yayımladığı makale ve yazılardan dolayı Gürcistan Neşriyat Birliği matbaasının müdürü Aleksandır Georgiyeviç Cabadari de Mahkemeye sevk edilmiştir. Bu durum üzerine dergi yayımını başka bir yerde “Kultura” matbaasında devam ettirmek zorunda kalmıştır (Ahundov, 1968: 192).

Dergi söz konusu dönemlerde bile çizgisini yitirmemiş, cehalet bilgisizliğe karşı çıkmış ve dini fanatizme karşı mücadeleye yer vermiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin başında bulunan devlet adamlarının siyasetini eleştiren makale ve yazılara her sayıda yer verilmiştir.

Molla Nasreddin 19. yüzyılın ikinci yarısında İran'da Babil'lerin halefleri olarak meydana çıkan Bahailerin Dini hassasiyetine dokunan makale ve karikatür yayımlamakla ittiham edilmiştir. Bahailerin dini lideri Abdülbaha ile ilgili yayımlanan çizimler ve makalelere Tiflis Komite'sinin yanaşması oldukça ilginç olmuştur. Komite dergiye karşı çelişkili tavır sergilemiştir. Derginin güya mütemadi olarak Bahauallah'ın takipçileri ile Şia mezhebi mensupları arasında kargaşa çıkararak kan dökmeye sebebiyet veren hadiselerin olduğuna dikkat çekmeye çalıştıklarını belirtmiştir (Ahundov, 1958: 192).

Fakat bunun gerçekte hiçbir alakası olmamıştır. Molla Nasreddin Bahailik'in eleştirisine özen göstermiş ve çok dikkat etmiştir. Sadece söz konusu çizimin yayımlanması istisna hal olmuştur. Derginin yazıları ve makaleleri ise genellikle ruhanilere karşı olmuştur. Çünkü Molla Nasreddin Müslüman halkının kültürel geriliğinin esas sebebini ruhani sınıflarından kaynaklandığını savunmaktaydı. Komite'ye gelen mektuplarda dergiye cezalandırmayı tüm nüshalarını müsadere etmeyi ve ya yasaklanmış matbaat listesine eklemeyi talep edilmiştir. Fakat bununla ilgili kanunlarda herhangi bir suç unsuru bulunmamıştır. Komite çözüm yolunu derginin şiiirlerinden Alikulu Gamküsar'ı 17 Eylülde komiteye çağırarak Bahailer ile ilgili bir daha materyal yayımlanmayacağına dair söz almıştır (Paşayev, 1982:88).

Derginin yayımı 17 Kasım 1914 tarihinden itibaren geçici olarak durdurulmuştur (Paşayev, 1982:88-89). Bu nedenle dergi 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı ile ilgili yazılar yayımlanmamış savaşın gidişatı dönemindeki hadiselerden bahsetme imkanı bulmamıştır.

1915-16 yıllarında derginin yayımlanması bir hayli zorlaşmıştır. Bunun sebepleri Birinci Dünya Savaşı'nın devam etmesi, maddi zorluklar ve hükümetin zoraki yaptırımları olmuştur. Mirze Celil ve Alikulu Gamküsar mevcut meselelerle ilgili yazılar yazmışlardır. Alikulu Gamküsar derginin 1915-16 yıllarında geçici olarak durdurulmasının kendi istekleri doğrultusunda olmadığını, savaştan sonar tekrar yayımlanacağını bildirmiştir: "Savaş bittikten sonra dergi yine yayımlanacak ve müşterilerimize gönderilmesi sağlanacaktır. Derginin geçici olarak durdurulmasına sadece şimdiki namüsait durum sebep olmuştur"(Şerif, 1986: 58). 10 Şubat 1916 yılında Molla Nasreddin'e yeniden yayımlanması için izin belgesi verilmiş ve böylelikle derginin ilk sayısı yayımlanmıştır. Fakat yayımlandığı gün tekrar müsadere edilmiştir.

1917 senesinde yapılan Şubat inkılabı derginin yeniden yayımlanması için bir fırsat olmuştur. Dergi 9 Şubat 1917 yılında ilk sayısını yayımlamayı başarmıştır (Galiboğlu, 2009: 45). Celil Memmetkuluzade derginin ilk sayısında baş makale ile okuyucularına seslenerek

derginin durdurulmasının sebebinin şu cümlelerle izah etmiştir: “Muhterem okuyucularımıza dergimizin uzun bir zamandır çıkmadığı malumdur. Bu durumun neden kaynaklandığına cevap çok buluna bilir. Bu konuyu burada konuşmayı gerekli görmemekteyiz” (Molla Nasreddin, 1917: sayı: 1, s: 2). Dergi yeni yayım hayatında uluslararası önemli meselelere yer vermiş, dünyayı yeniden paylaşmak için yapılan savaşıardan bahsetmiş, bu savaşlarda ezilen güçsüz halkların durumu ile ilgili bilgi vermiştir. Bunun yanı sıra Molla Nasreddin Doğu ülkelerinin yaşam tarzları ile ilgili meselelere yer vermiş, Batı ülkelerinin silahlı kuvvetlerini katbekat artırdıklarından bahsetmiştir. Dergi “Şubat” inkılabını büyük bir hadise olarak değerlendirmiştir. Dönemin önemli olayları ile ilgili materyalleri hazırlayıp yayımlamadaki esas sorumluluk Celil Memmedkuluzade ve Alikulu Gamküsarin üzerine düşmüştür. Nasreddin Çarizm’in devrilmesini halkların bağımsızlığa kavuşması yolunda önemli bir hadise saymıştır. Fakat bir süre sonra Molla Nasreddin’ciler bunun gerçek bir inkılap olmadığını, iki yüzlü siyaset yürütüldüğünü, farketmişlerdir. Bununla ilgili bir makale de şu fikirler yer almıştır: “Daha Hürriyet zamanı gelmemiştir, şimdi degenek dönemidir. Bir Nikolay’ın gitmesiyle binlerce Nikolay’lar ortaya çıkmıştır” (Molla Nasreddin, 1917: sayı: 20, s: 3).

Şubat inkılabı ve Ekim inkılabı Molla Nasreddin ve Molla Nasreddincileri devletin yapısı meseleleriyle ilgili düşündürmeye vadar etmiştir. Bu mesele ile ilgili Mirze Celil 1917 yılında Cumhuriyet isimli eserini yazmıştır. Eserde yazar demokratik Cumhuriyetin şeklini savunmuş, insanların bağımsızlıklarını temin eden idari sistemi alkışlanmıştır. Bu idari sistemde hakimiyetin halkın elinde olduğunu, ülkenin kanunlar gücütü yönetildiğini göstermiştir. Aynı zamanda hakim dairelerin milletin yanında olduğunu da belirtmiştir.

Molla Nasreddin Tiflis'teki son sayısı 25 Aralık 1917 yılında 26. sayısının yayımlanması ile son bulmuştur. Dergi yayımına 1921 yılına kadar ara vermek zorunda kalmıştır. Bu dönemde Tiflis’e Ahmet Karayev’in editörlüğü altında çıkan “Tartan Partan” dergisi Molla Nasreddin’in yokluğuna işare ile şu sözleri demiştir: “Molla Nasreddin gittiğinden beri yüzüm hiç gülmüyor” (Şahverdiyev, 2006: 32).

Celil Memmedguluzade 1917 senesinden sonra derginin yayıma muvaffak olmadığından Kehrizli köyüne taşınmış ve orada yaşamaya başlamıştır. Fakat derginin yeniden yayımlanması konusu onu her zaman düşündürmüştür. 1918 -1920 senelerinde dergiyi yeniden neşretmek istese de bu çabaları sonuçsuz kalmıştır. Mirze Celil Molla Nasreddin’i başka bir yerde yayımlamakla ilgili asla düşünmemiştir. Celil’in kardeşi Mirze Ali Akber İran inkılabında bulunmuş, Sattar Han’ın en yakın silah arkadaşı olmuştur. Mirze Ali Ekber kardeşini ziyaret etmek için Kehrizli köyüne gitmiş ve Mirze Celil’i Tebriz’e davet

etmiş, Molla Nasreddin'i orada yayımlamayı teklif etmiştir. Kardeşinin Tebriz'e daveti üzerine Mirze Celil bir hayli düşünmüştür. Mirze Ali Ekber ağabeyne Tebriz'e taşınmasının çok yararlı olacağını, demokratların elinde olan hükümetin onları sevinçle karşılayacağını bildirmiş ve can güvenliklerine söz vermiştir. Ali Ekber ağabeyini inandırdıktan sonra Mirze Celil'in Tebriz seferi gerçekleşmiştir.

Güney Azerbaycan hayatı Tebriz muhiti Mirze Celil'in odak noktası olmuştur. Yazarın Tebriz seferini araştırmacılar türlü şekillerle izah etmektedirler. Bunlardan bazıları bu seferi Celil Memmedkuluzade'nin Azerbaycan'da Sosyalist inkılaptan korkup kaçması gibi değerlendirmiş, diğerleri ise Tebriz demokratik hükümetinin lideri Şeyh Muhammed Hiyabani'nin daveti üzerine Tebriz'e gitmesi gibi değerlendirmiştir. Fakat bu düşüncelerin hakikat ile hiçbir alakası olmamıştır. Mirze Celil Molla Nasreddin dergisinin Tebriz'de yayımlanmakla Şeyh Muhammed Hiyabani'nin yeni kurmuş olduğu demokrasi kuruluşu ve inkılabın güçlenmesine yardım edebileceğine inanıyordu. Yazar Tebriz'e gitmek kararını hatıratında şu kelimelerle ifade etmiştir: "1920 senesinde yeniden alevlenen Şeyh Muhammed Hiyabani hareketi bu inkılabı savaşın devamı olmuştur. Böyle bir durumda benim Azerbaycan halkına yakından yardım etmek için Tebriz'e gitmem gerekmekteydi" (Mehmmetkulizade, 1971: 222).

Mehmetkuluzade'nin Güney Azerbaycan Seferi kardeşi Mirze Ali Ekber sayesinde olmuştur, diyebiliriz. 1920 senesinin 11 Haziranın'da Celil Memmedkuluzade ailesi ile birlikte kardeşinin eşliği ile İran'a yola çıkmıştır. Memmedkuluzade'nin Tebriz seferi siyasi ve içtimai vaziyetin gergin olduğu zamana denk gelmiştir. Yazar sefer boyu bir sıra zorluklarla karşılaşmıştır. Bu dönemde Emir Erşat hanla Karabağ hanlarının arasında giden savaştan dolayı ilçelerde vaziyet çok karışmıştır. Savaştan dolayı Tebriz'e giden yol tehlikeli olduğundan yazar bir süreliğine Güney Azerbaycan'ın mahallarını ilçelerini dolaşmıştır. Memmetkulizade Güney Azerbaycan da gezerken karşılaştığı her bir hadiseyi, olayı not eder ve bu notların Tebriz'de dergiyi yayımlayacağı zaman ona lazım olacağını bilmekteydi. Yazarın eşi Hamide hanım (2012: 245) bu durumla ilgili şu sözleri yazmıştır: "Bazı kişiler onun gerçekten Molla Nasreddin olduğunu düşünür ve mollalık yaptığına inanırlardı. Onların Molla Nasreddin dergisi ile ilgili hiçbir bilgisi mevcut değildi".

Yazar ailesi ile birlikte 4 Eylül tarihinde Emir Erşad ın hâkim olduğu mahala varmıştır Emir Erşat Memmedguluzade'yi ve ailesini sıcak bir şekilde karşılamış, onların rahatlığı için elinden geleni yapmıştır. Molla Nasreddin dergisini uzun zamandan beri okuduğunu bildirmiştir. Hatta Emir Erşat Mirze Celil'e burada kalıp dergiyi Ovvara'da çıkarmasını teklif etmiştir. Derginin yayımı için Mirze Celil'e gereken bütün yardımların yapılacağını,

gerekirse çizimler için istenilen ressamın davet edileceğinin sözünü vermiştir. Fakat Mirze Celil ve kardeşi Tebriz'e gitmekte ısrarlılardı. Emir Erşat Mirze Celil'e söz geçiremeyince eşi Hamide hanıma Tebriz'e gitmemelerini, kısa süre içinde orada siyasi olayların olacağını, isyanları oluşacağını söylemiştir: “Ben bunu Mirze Celil'e ve onun kardeşine de söyledim. Fakat onlar Tebriz'e gitmekte ısrar etmektedirler. Ben Mirze Celil'e o arada kalıp dergiyi burada yayımlanmasını öneriyorum” (Memmedkuluzade, 2012: 267).

Fakat Celil Memmedkuluzade Tebriz'e gitmek konusunda kararlı olmuş, Emir Erşad'ın bu teklifini nazikçe reddetmiştir. Emir Erşad yazarın kararlılığını gördükte ona engel olmamış, aksine Tebriz'e sağ salim gitmeleri için yardımda bulunmuştur. O, Mirze Celil ve ailesini yanlarında onlara eşlik eden ve can güvenliklerinden sorumlu olan atlılarla birlikte Tebriz'e yolcu ederek Mirze Celil'e Mollah Nasreddin'in yayımı için yardım edeceğine söz vermiştir. Yazar ailesi ile birlikte dört ay Tebriz'in ilçe ve köylerini dolaşmış, Nihayet 7 Eylül 1920 tarihinde Tebriz'e varmıştır.

Molla Nasreddin editörünün Tebriz'e taşınmasını duyan derginin eski muhabirleri Mirza Celil'in arkadaşları Memmetkuluzade'ye destek olmak için onun yanına gelmişlerdir. Onlar derginin Tebriz'de yayımlanması için ellerinden geleni yapmaya hazır olduklarını bildirerek Mirze Celil'e her zaman destekte olmuşlardır. Bunlardan biri de Molla Nasreddin'in ilk yarattığı günden Tebriz muhabiri olan İskenderhan Geffari Surhpuş olmuştur. O derginin Tiflis döneminde gizli imza ile (“Dılğır” imzasıyla) bir sıra eleştiri içeren makaleler yazmış, Molla Nasreddin'in daimi yazarlarından olmuştur. Yazar makalelerinde Tebriz'de olan son olayları ele almış, Bu yüzden de hükümet tarafından takip edilerek, zaman zaman işkencelere maruz kalmıştır. İskenderhan Gaffari 1908 senesinde derginin 7 sayısında Tebriz'in Ruhani rehberlerinden Mir Haşim'in onu camide yere uzatarak dövdüğünü tasvir eden “Tebriz'de caminin içinde” isimli bir karikatür vermiştir. Gaffari'in yanı sıra Tebriz'de Mirze Celil'e dönemin aydınlarından olan Ali Şabustari'in de büyük yardımları olmuştur. Şabustari Mirze Celil ve ailesini Tebriz'e ilk geldiği zamanlarda kendi evinde misafir etmiş daha sonra ev tutulmalarında, Tebriz'e yerleşmelerinde yardımcı olmuştur.

Mirze Celil, Tebriz'e geldikten 3 gün sonra kardeşi Mirze Ali Akber ile birlikte Şeyh Muhammed Hiyabani'yi ziyarete gitmişlerdir. Celil, Muhammed Hiyabani ile ilk kez burada tanışmış, onunla uzun uzun sohbet etmiştir. Sohbet esnasında Hiyabani derginin Tebriz'de yayımlanması için Mirze Celil'e yardım edeceğini sözünü vermiştir. Fakat bu buluşmadan birkaç gün sonra yani 1920 yılı Eylül ayının 12'sinde şah ordusu Tebriz'e hücum ederek demokratların evlerini yağmalamış, kendilerini de öldürmüştür. Bu hücum esnasında Şeyh Hiyabani de yakalanarak vahşicesine öldürülmüştür.

Celil Memmedkuluzade Şeyh Muhammed Hiyabani ile yakından tanışmış onun çok becerikli, hiçbir şeyden korkmayan, cesaretli bir insan olduğunu inkılabı faaliyetini kendi gözleriyle gördükten sonra bir zamanlar Hiyabani ile ilgili yayımlanan haberlerin yalan olduğunu anlamıştır:

“Molla Nasreddin dergisinde verilmiş bir karikatürde Şeyh Muhammed Hiyabani'nin musikiden uzak duran, onun dinlenilmesini haram bilen biri olarak tasvir edilmiştir. Fakat ben bu hususiyetlerden tamamen uzak olan, bağımsızlık iddialarıyla silahlanan biriyle tanıştım” (Aşırılı, 2010: 45).

Hiyabani'nin zamansız ölümü demokratların mağlubiyeti, derginin yayımının 4-5 ay gecikmesine sebep olmuştur. Demokratlar harekâtının mağlubiyeti, şah ordusunun hâkimiyeti ele alması, ezelden beri şah usulü idaresinin düşmanı olan Mirze Celil için tehlikeli bir durumun oluşmasına sebep olmuştur. Buna sebep ise Molla Nasreddin'in bu zamana kadar İran hükümetini eleştirmesi, ruhanilere karşı çıkması olmuştur. Bu durum derginin yıllarca İran'da okunmasına engel olmuştur. Umutlarının boşa çıktığını gören yazar tekrar Kuzey Azerbaycan'a dönmeye karar vermiştir. Mirze Celil ilk önce kendisi Kuzey Azerbaycan'a gidip daha sonra ailesini de yanına almayı planlanmıştır. Fakat kardeşi Mirze Ali Akber'in birden hapsedilmesi yazarı durdurmuştur.

Elde olan belgelere göre İran hükümeti Mirze Ali Akber'in Şerif yabani harekâtının üyelerinden biri olduğundan haberleri olmuştur. Bu yüzden Hiabani'in ölümünden ve harekâtın mağlubiyetinden sonra Ali Akbar'in hayatı tehlikeye girmiştir. Mirze Celil'in eşi Hamide Hanım (2012: 56). Mirza Ali Akber'in hapsi ile ilgili şunları kaleme almıştır: “Aydın 7'sinde Mirza Ali Akber âdeti üzere her sabah olduğu gibi pazara gitmiş, fakat bir daha geri dönmemiştir. Hepimiz bir telaş içindeydik. Zavallı Mirze Celil ne yapacağını bilmiyordu. Bu dönemde Mirze Celil kötü günler geçirmiş, yemeden içmeden kesilmiştir”.

Tam 10 gün devam eden aramalardan sonra Mirza Ali Akber'in Hükümet tarafından hapsedilerek, Onu Marağa şehrine, oranın vilayet reisi Serdarı Nasr'in evine gönderildiği öğrenilmiştir. Bir süre sonra Mirze Ali Akber kardeşi Celil Memmedkuluzade'ye mektup yazarak kendisinin iyi olduğunu, onun için endişelenmemesini söylemiştir. Kardeşinin sürgüne gönderilmesi Mirze Celil'i oldukça üzmüştür. Bu dönemde Mirze Celil'e en büyük destekçisi “Teceddüt” gazetesinin editörü Ebulfet Alevi olmuştur. O Mirze Celil'i sakinleştirerek kardeşinin geri döneceğine inandırmıştır. Aynı zamanda Molla Nasreddin'in Tebriz'de yayımlanmasının mümkün olduğunu söyleyerek Mirze Celil'i ruhlandırmıştır.

Celil Memmedkuluzade Molla Nasreddin'in Tebriz'de yayımlanması için elinden geleni yaparak gece gündüz çalışmıştır. Bunun en başlıca sebebi dergi yarandığı ilk günden

itibaren Güney Azerbaycan'ın yaşadığı her tür sorunları, problemleri mizah şeklinde ele alması ve çizimlerle dile getirmesi olmuştur. Bu nedenle Celil Memmedkuluzade derginin Tebriz'de yayımlanmasını vatandaşlık borcu olarak nitelendirmiştir. Fakat yazarın ilk denemeleri başarısız olmuş, derginin Tebriz'de yayımlanması için izin alamamıştır. Buna rağmen ne Mirze Celil ne de onun arkadaşları bu savaştan vazgeçmemiş derginin Tebriz'de yayımlanması için gerekli izni sonunda alabilmişlerdir. Bu dönemde Tebriz'de hükümette yetkili olan Muhbirseltene derginin yalnız Farsça yayımlanmasına izin vermiştir. Mirze Celil kesinlikle derginin Farsça yayımlanmasına karşı çıkmıştır. Bunun en büyük nedeni ise derginin Rusya'da ve bir sıra Doğu ülkelerinde milyonlarla okurlara sahip olması olmuştur. Derginin Farsça yayımlanması onun okuyucu kitlesini sınırlanmasına sebep olacaktır. Bu nedenle yazar ne pahasına olursa olsun derginin Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanmasına izin alması gerekmektedir (Memmedkuluzade, 1971: 28).

Derginin yayımı için Ebülfet Alevi Vali ve onun yardımcıları ile Mirze Celil'in görüşmesini sağlamıştır. Memurlar, derginin Farsça yayımlanmasını istemişlerdir. Fakat Mirze Celil onların bu isteğine karşı çıkarak, derginin Azerbaycan Türkçesiyle yayımlamak istediğini bildirmiştir. Celil sebep olarak İran Azerbaycan'ında yalnız Azerbaycanlıların yaşadığını ve onların sadece eğitimli tabakasının Farsça bildiğini ileri sürmüştür. Yazar Molla Nasreddin dergisinin yalnız onlara değil, tüm halka hitap ettiğini belirtmiştir.

Uzun mücadelelerden sonra Ebülfet Alevi, derginin Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanmasına Vali'den izin alabilmiştir. Fakat Vali derginin baş makalesinin Fars dilinde olmasını talep etmiştir. Celil Memmedkuluzade onun bu isteğine de karşı çıkmıştır. Ebülfet Alevi, Celil Memmedguluzade'yi sakinleştirerek sorunu ortadan kaldırmak için baş makaleleri Fars dilinde yazmayı kendisi üstlenmiştir. Böylelikle, Molla Nasreddin'in Tebriz'de yayımlanan ilk sayısından sonra sansürün dikkatini dağıtmak için bir sıra ilan ve haberler Fars dilinde yayımlanmıştır. Celil Memmedkuluzade derginin basımına başlamadan önce hazırlık aşamasında bir sıra zorluklarla karşılaşmıştır. Dergi yayımlanmadan önce matbaa oluşturmak, çizimler için yetenekli ressamı bulmak ve basım için kağıtları ayarlamak gerekmektedir. Hazırlık aşamasında Ebülfet Alevi ve dönemin aydınlarından olan İskenderhan Gaffari, Mahsunhan Sertibi, Mehdi Han Şerifzade ve başkaları bu sorunları ortadan kaldırmak için Mirze Celil'e yardımda bulunmuştur (Akt. Askerova, 2006: 237).

Uzun süren hazırlık döneminden sonra 1921 yılının Şubat ayının 19'unda Molla Nasreddin dergisi birinci sayısını çıkarmıştır. Derginin birinci sayısı 1000 adet nühsayla çıkarılmıştır. Dergi çıkarıldıktan sonra hamallar 1000 adet nühsayı yazarın yaşadığı eve

getirmişlerdir. Celil'in arkadaşları Mehdihan'ın Eskerhan'ın ve ailesinin yardımı ile derginin 600 nühsası bükülmüş, adresleri üzerine yapıştırılmış ve okurlarına gönderilmiştir. Geriye kalan sayı ise kısa zaman içinde satılmıştır. Celil Memmedkuluzade dergiden birkaç tanesini kendisi için saklamıştır.

Bu dönemde Tebriz'de çıkan bütün gazetelerin nühsasının toplamı Molla Nasreddin'in sayısından az olmuştur. Mesela, yarı resmi hükümet gazetesinin baskı sayısı 100 adet olmuştur. (Memmedkuluzade, 2012: 271). Bu nedenle Molla Nasreddin'in 1000 nühsa çıkması Tebriz'de büyük yankılanmaya sebep olmuştur.

Molla Nasreddin dergisinin Tebriz'de 8 sayısı: 1921 senesinin Şubat ayında 2, Mart ayında 3, Nisan ayında 2, Mayıs'ta 1 sayısı naşredilmiştir (Akt. Şerif, 2006: 48). Bu sayılarda Ana Konu İran Şah hâkimiyetinin yönetiminin eleştirilmesi, emperyalist devletlerin Güney Azerbaycan'da sömürge siyasetinin yürütmesi, halkın son durumu kaleme alınmıştır. Celil Memmedkuluzade derginin Tebriz sayılarının Tiflis'te olduğu gibi aynı seviyede yayımlanması için elinden geleni yapmış; fakat Tebriz'de yazarlar kadrosunun az olması teknolojinin zayıf olması, ressamların kusurlu çizimleri ve başka sebepler Celil'in bu isteğine ulaşmasına engel olmuştur. Derginin ilk ve ikinci sayısı Tebriz'de o dönem faaliyet gösteren "Hüseyin'i" matbaasında yayımlanmıştır. Derginin adresi şu şekildeydi: "Usta Şakir pazarında Şehzade Nusret'in Seltene'nin evi" (Ceferov, 1946.21).

Dergi üçüncü sayısından itibaren Güney Azerbaycan'ın tanınan inkılapçılarından olan Abdulgasim İskendani'nin Umut matbaasında yayımlanmaya başlamıştır (Hasanzade, 1991: 29). Bu matbaada 1906 senesinde Tebriz'de meşhur olan "Azerbaycan" isiminde mizah dergisi de yayımlanmıştır. Dergi 21. sayısından sonra kapatılmıştır. Onun matbaa hürufatları Molla Nasreddin dergisinin yayımına kadar kullanılmayarak bir kenarda kalmıştır.

Derginin Tebriz sayılarında karikatürlerin ve çizimlerin sahibi Seyit Muhammet Ali Behzat olmuştur. Ressam önceden Azerbaycan mizah dergisinde çalışmış, derginin çizimlerini ele almıştır. Bazı belgelerde derginin Tebriz sayısında tek ressamın Seyit Muhammed Ali Behzat olmadığı, Mir Muhammed Neggaş'ın da çizimlerinin olduğu belirtilmiştir. Derginin Tiflis döneminde olduğu gibi Tebriz döneminde de Celil birçok imzalarla: Molla Nasreddin Mozalan, Deli, Herdemhayal, Lağlağı gibi gizli imzalarla dergide makale ve yazılarını yayımlanmıştır. Mirze Celil Tiflis sayısında kullandığı gizli imzaların neredeyse tamamını Tebriz sayısında da kullanmıştır. Malumunuz üzere Tiflis döneminde çalışan yazarlar maalesef Tebriz sayılarında bulunmamışlardır. Fakat Celil yazarların gizli imzalarını kullanarak onların ismine bir sürü makale ve yazılar vermiştir. Bunun en başlıca sebebi derginin okuyucu kitlesinin dikkatini dağıtmamak, alışkın olduğu kişilerden bilgiler

edinmelerini sağlamaktır. Yazar derginin her bir sayısında en az beş en fazla sekiz-dokuz makale ve yazılar yazmıştır.

Tebriz döneminde Celil Memmedkuluzade'ye destek olanlar kadar ona karşı çıkanlar da çok olmuştur. Mirze Celil'in eski arkadaşlarından olan gazeteci İskender Han ve Gaffari 1944 senesinde "Vatan Yolunda" gazetesinde yazdığı "Üzücü bir olay" isimli makalesinde Celil Memmedkuluzade'nin Tebriz'de davet edildiği bir mecliste öldürülmeye çaişildiğini kaleme almıştır: "Toplantıda Mirze Celil'i sevmeyen eski düşünceli bir han da bulunmaktaydı. O Memmetkuzuzade ile görüşmemiş hatta onu öldürmek için kılıncı çekmiştir. Celil'in arkadaşları onu meclisten çıkararak hanın hücumundan korumuşlardır" (Gaffari, 1944. N: 28).

1921 yılında Tebriz'de komünistler, polisler tarafından izlenmekteydi. Bu nedenle Tebriz komünistleri bazı zamanlarda gizli toplantılarını Molla Nasreddin dergisinin matbaasında yapmışlardır. Elde olan belgelere göre hatta 1921 yılında İran Komünist Partisi'nin Azerbaycan eyalet Konferansı Molla Nasreddin dergisinin matbaasında toplanmış ve eyalet komitesi burada seçilmiştir (İbrahimov , 1963: 115).

Derginin birinci sayısının baş makalesinde Molla Nasreddin'in Tiflis döneminden Tebriz zamanına kadar başına gelen bütün olayları kaleme almış, Tiflis döneminde olduğu gibi Tebriz döneminde de derginin Azerbaycan Türkçesi ile çıkarılacağını; fakat bazı makalelerin Farsça yayımlanacağı bildirilmiştir. Molla Nasreddin'in 1. sayısında çıkan "Genelev" "Bikarlar (İşsizler) Mahallesi" felyetonu ve "Karguzarhane" isimli karikatüründe İran hakim dairelerinin yolsuzluğu ifşa edilmiş eleştirilmiştir. "Kargüzarhane" karikatüründe Celil Memmedkuluzade Tebriz'de Kargüzarhanede bulunan kişilere çalışmadan her ay 4 tümen maaş verilmesini eleştirmiştir. Bunun yanı sıra yazar "Bikarlar Mahallesi" felyetonunda Tebriz mahallelerinin boş boş gezenler ile dolu olmasını eleştirmiştir:

"Yanımdaki arkadaşlardan bunların neden burada durduklarını sordum. Bana onların işsiz olduğunu söylediler. Bu kişilerin çoğu gençlerden oluşmuştu. Onların bazıları ellerini açarak oradan geçenlerden ekmek parası istiyor, bazıları ise uyuyorlardı" (Molla Nasreddin, 1921: N:1).

Vali Muhbirusseltene'nin eline Molla Nasreddin dergisini kapatmak için bir fırsat geçmiştir. Onun Molla Nasreddin'le düşmanlığının sebebi derginin daha Tiflis dönemindeyken 1910 senesinde Muhbirüsseltenet'in karikatürlerin birinde maymun gibi tasvir edilmesi olmuştur. Bu karikatürde Maymun şeklinde tasvir edilen Muhbirüsseltenet'in boynuna ip bağlanmış ve ipin ucunu mollaların elinde olduğu onu istediği gibi oynamaya mecbur ettikleri gösterilmiştir (Mirahmedov, 1996: 255). Bu nedenle Vali bir nevi intikam

almak için derginin yayımını durdurmak ve matbaada olan nühsaların müsadere edilmesi ile ilgili emir vermiştir. Birinci sayısından sonra derginin kapatılması ile ilgili Muhbiriusseltene tarafından verilen emir de şunlar yazılmıştır: “Molla Nasreddin dergisi kanuna zıt yazılar yazdığı için eyalet hakiminin emri ile ikinci sayısının çıkarılmasına izin verilmemektedir” (Memmedkuluzade, 2012: 279).

Molla Nasreddin dergisinin eskiden olduğu gibi Tebriz’de de halk kitlesinin çoğuna hitap etmesi hakim daireleri yeteri kadar rahatsız etmiştir. Onlar, derginin kapatılması için ellerinden geleni yapmışlardır. Nihayet vali dergide yayımlanan “Kargüzarhane” isimli karikatürü sebep göstererek derginin kapatılmasıyla ilgili karar vermiştir. Mirze Celil’in eşi Hamide hanım Muhbirusseltene’in vermiş olduğu kararı şu şekilde açıklamıştır:

“Karikatüründe tasvir edilen idare reis valinin yanına giderek Molla Nasreddin dergisinin onu küçük düşürdüğünü herkese rezil ettiğini bildirmiştir. O validen rica etmiştir ki dergiyi müsadere etsinler ve editörü cezalandırsınlar. Aksi takdirde Ahmet şaha şikayet edeceğini bildirmiştir” (Memmedkuluzade, 2012: 282).

Molla Nasreddin’in kapatılması halk içinde büyük itirazlara sebep olmuştur. Halk itiraz etmeye başlamıştır. Hatta birçok kişi sokaklarda bağıra bağıra diyorlardı: “Molla Emmi doğruları söylediği için onu kapattınız. Eğer böyle devam ederse bizde dükkanlarımızı kapatıp alışveriş yapmayacağız”. (Memmedkuluzade, 2012: 283).

Derginin kapatılmasından birkaç gün sonra Şerefhaneda bulunan ordunun komutanı valiye mektup göndererek derginin yeniden yayımlanması için izin istemiştir. Mirze Celil ve onun etrafında olan insanlar Molla Nasreddin dergisinin yayımının yeniden devam ettirilmesi için mücadele etmişlerdir. Uzun süren konuşmalardan sonra İran milli bağımsızlık hareketinin rehberlerinden olan Ali Şübüsteri, Möhsünhan Sertibi ile birlikte Muhbirüsseltenet’in yanına giderek Molla Nasreddin’in yeniden çıkması için izin almışlardır. Böylelikle dergi 27 Şubat 1921 tarihinde yayımına devam etmiştir (Memmedkuluzade, 2012: 275).

Molla Nasreddin’in ilk sayısında çıkan en önemli makalelerden biri de Mirze Celil’in Deli imzası ile yazdığı “Genelevler” isimli yazısı olmuştur. Bu makalede yazarın genel evleri ifşa etmesi halk tarafından hoş karşılanırsa da İran hükümeti idari dairelerini memlekette açık şekilde rezil etmiştir. Makalede yazar müslüman kitlesinin olduğu yerde genelevlerin bulunmaması gerektiğini, Tifis’te olduğu dönemlerde ne Ermeniler ne de Kürtlerin yaşadığı mahallelerde genelevlerin olmadığını bildirmiştir. Bu yazı sayesinde Tebriz’de bulunan genel evlerin hepsi kapatılmış, burada bulunan kadınlar ise İran’dan sürgün edilmiştir: “Fakat ben ne zaman ki Tebriz’e taşındım burada Müslüman mahallelerinde en az dört tane genelev

olduğuna şahit oldum. Şimdi ben kararsız kaldım. Bu genelev iyi bir yer midir yoksa kötü bir yer midir?” (Hasanzade 1991: 65).

Molla Nasreddin Tebriz sayılarında Yazılan en ufak makale ve haberler de bile Tebriz halkının bulunduğu zor durumları, uğraştığı sorunluları, bütün dert ve sıkıntılarını sade anlaşılır bir dil ile ele almıştır. Bu nedenle Celil Memmedkuluzade Güney Azerbaycan’da özellikle Tebriz’de toplumun büyük bir kısmı tarafından sevilmiştir.

Derginin bir sonraki sayılarında İran hükümetinin ülkede oluşturduğu haksızlıklar, Tebriz’de hüküm süren rüşvet sistemi, halktan alınan kanunsuz vergiler ve başka meseleler yer almıştır. Bu yazılardan biri de Mirze Celil’in yazmış olduğu “Dikan” isimli makale olmuştur. Burada cehalet, dini fanatizm ciddi bir şekilde eleştirilmiş, Doğu kadınlarının eğitim meselesi öne sürülmüştür. Daha sonra dergide “Postahanelerimiz” isimli makale yayımlanmıştır. Bu makalede Molla Nasreddin dergisinin bir kısmının postanelerde tutulduğu,, okurlara dağıtılmadığı gösterilmiştir. Bunun yanı sıra makalelerde Tebriz’de bulunan posta ve telgrafların içler acısı vaziyeti dile getirilmiştir.

Mirze Celil halkın yoksul tabakasının durumunu tasvir ettiği ve zenginlerle yoksullar arasındaki keskin farklardan bahsettiği “Mübarek Olsun” isimli makalesiyle İran halkının gönlünde yeniden taht kurmuştur (Hasanzade 1991: 76). Makalede İran halkının yöresel bayramı olan Nevruz bayramında herkesin özellikle de çocukların yeni kıyafet giymeleri, yumurtayı kırmızıya boyamaları, adet üzerine akrabaları ziyaret etmeleri gerektiği gösterilmiştir. Fakat ne yazık ki bayramda sadece zenginlerin kendi çocuklarına bu güzel örf ve adetleri uyguladığını, geriye kalan yoksul insanların bu adetleri uygulayamadıklarını, hatta Güney Azerbaycan’ın bazı şehir ve köylerinde kuru ekmeğe muhtaç olan insanların olduğunu dile getirilmiştir: “Mübarek olsun o şahıslara ki bayram nedeniyle sahipsiz bir çocuğu hatırlayıp onu sevindirecektir. Mübarek olsun o kardeşlerki onun sayesinde diğer bir muhtaç kardeşimiz bayram günü kendisini ve çocuğunu kırmızı bir yumurta ile sevindirebilecektir” (Molla Nasreddin, say: 3, 1921: 3).

Dergi toplumun bir kısmını oluşturan zenginlerin soğuk kış günlerinde sıcacık odalarında lezzetli yemekler yiyerek mutlu mesut hayat sürdüklerini, fakat binlerce yoksul insanların soğuk evlerinde aç susuz olduklarını kaleme almış, milleti, kardeşim dediği insanları düşünmeyen zenginlerden nefretle bahsetmiştir ve onların insanlıktan uzak olduklarını bildirmiştir.

Molla Nasreddin’de kaleme alınan “Bela”, “Tabiat” ve “Birkaç söz” isimli makalelerde ülkenin toplumsal ve siyasi hayatında hüküm süren aksaklıklar eleştirilmiştir. Özellikle de “Bela” isimli makalede o dönemde çalışmalarına başlanan Tebriz -Culfa tren

yolunun tekrar gözden geçirilmesi meselesi kaleme alınmıştır (Hasanzade 1991: 75-76). Burada Rus hükümetinin büyük mali hesaplarla kurduğu Tebriz Culfa tren yoluna, İran hükümetinin gereken mali desteğini göstermemesi, bu işten sorumlu olan şahısların tren yolu müdürü olan Treskinski ve orada çalışanların maaşlarının verilmemesi ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. “Bela” isimli bu makale okuyucu kitlesine ulaştıktan sonra, hükümet Treskinski ve çalışanların maaşlarının verilmesi ve bugüne kadar biriken borçlarının ödenmesiyle ilgili karar vermiştir (Molla Nasreddin, say: 8, 1921: 3-6).

Dergide yayımlanan diğer siyasi içerikli “Duman” isimli bir makalede Tebriz’de bulunan hamamların durumundan bahsederek, diğer ülkelerde bulunan hamamların petrol veya odunla ısındığı, Tebriz’de ise ücretsiz olduğu için tezek kullanıldığı kaleme alınmıştır. Yazar hamamlardan çıkan dumanı cehalet olarak sembolize etmiş ve bu dumanın halkı boğduğunu tasvir etmiştir: “Millet boğulmaktadır, dumanlar milleti her taraftan kuşatmaktadır. Eğer çabuk yetişmezseniz, mümkündür ki milletten tek eser dahi kalmaya. Acele etmek lazım” (Molla Nasreddin, sayı:7, 1921:2).

Dergi bir sonraki “Kız Terbiyesi” isimli makalesinde din adamlarının kadınlara olan tavırlarına karşı çıkmış, kadınların yaratılıştan zayıf oldukları ile ilgili dini uydurmaları eleştirmiş, onların da erkekler gibi toplumun bir bireyi olduğunu, tüm hukuklara sahip olduklarını dile getirmiştir (Alimirzayev, 1991: 63). Aynı zamanda kadınların eğitim meselesine dokunmuş, onların da tahsilinin erkekler kadar önemli olmasından bahsetmiştir. Güney Azerbaycan’da birden fazla eşliliği kızların küçük yaşlarda erken evliliğini ciddi bir şekilde eleştirerek kadınların onlara sunulan haklardan mahrum edildiğini dile getirmiştir. Mirze Celil bu makale ile dini fanatizme karşı savaş ilan etmiş ve kadın haklarına karşı tutumunu göstermiştir Bunun yanı sıra tahsil alan bir erkeğin, eğitimsiz bir kızla evlenmesinin zor olduğunu, kendisine uygun eğitilmiş bir kız bulamadığı için, ecnebi memleketteki kızlara meyletdiklerini de açıklamıştır.

Molla Nasreddin’in dışında Tebriz’de bulunan hiçbir yayın organları kadın meselesi konusunu bu şekilde açık ve keskin bir biçimde ortaya koyamamıştır (Axundov, 1968: 27-28). Dergide İran’da hüküm sürmekte olan kanun ve kurallar eleştirilmiş, bununla ilgili çeşitli makaleler şiirler ve karikatürler çizilmiştir. Molla Nasreddin’de Seyit Muhammet Ali Behzat’ın çizmiş olduğu bir karikatürde erkeğin eşi ile birlikte aynı faytonda yan yana oturarak gitmesinin yasak olduğu gösterilmiştir. Bu olay Mirze Celil’in Tebriz’de eşi Hamide hanımı doktora götürdüğü zaman gerçekleşmiştir. Onların buldukları fayton polis memuru tarafından durdurularak Mirze Celil’in faytondan inmesini talep etmişlerdir. Mirze Celi bu olayı şu şekilde ifade etmiştir: “Ey Müslüman kardeş hanımımı doktora götürmekteyim”,

“Hayır kesinlikle müsaade edemem yan yana oturmak yasaktır” (Molla Nasreddin sayı:6, 1921:1).

Molla Nasreddin en çok ilgilendiren konulardan biri de Güney Azerbaycan'da bulunan gençlerin durumu olmuştur. Mirze Celil'in Kaleme aldığı “Gençlere” isimli makalesinde memleketin kurtuluşunun ve geleceğinin gençlerin elinde olduğu bildirilmiştir.

Derginin 7. sayısının baş makalesinde Mirze Celil'in Azerbaycan Cumhuriyeti Maarifine müdür olarak davet edildiği ve bu sebeple Molla Nasreddin'in tatile grime ihtimali olduğu belirtilmiştir: “Bu sebepten dolayı muhterem okuyucularımızdan idaremize 3 aylık müddeti karşılayacak dışında fazla ücret göndermemeleri rica edilmektedir” (Molla Nasreddin, 1921: sayı: 7, Baş Makale).

1921 yılında Azerbaycan Şuralar Kurultayın'da Dadaş Bunyadzade Çar Nikolay döneminde Molla Nasreddin diye bir derginin yayımlandığından bahsederek söz konusu derginin naşirinin İran'da bulunduğunu ve kendisini Bakü'ye dönmeye ikna edeceğini dile getirmiştir. (Mehmetli, 1984: 256).

Celil Memmedkuluzade Neriman Nerimanov ve Dadaş Bünyadzade'nin ısrarı ve daveti üzere Kuzey Azerbaycan'a dönmeye karar vermiştir. 8 Mayıs 1921 yılında hükümet tarafından gönderilen 3. telgraf sonrasında ailesi ile birlikte Sovyet Azerbaycanı'na gitmek üzere yola çıkmıştır (Ahundov, 1959: 224 -226).

Molla Nasreddinin Tebriz'deki son 8. sayısında Celil Memmedkuluzade derginin yayımı için yardım eden bütün herkese teşekkür etmiş ve Bakü'ye gitme sebebini açıklamıştır. Celil Memmedkuluzade ailesiyle birlikte 4 Haziran 1921 tarihinde Bakü'ye gelmiştir. Yazar geldiği gün hiç zaman kaybetmeyerek hemen hükümet üyeleri ile görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerden sonra Celil Eski Molla Nasreddinciler ile birlikte Azerbaycan Halk Komiserleri Sovyeti başkanı Neriman Nerimanov ile buluşarak Molla Nasreddin'in Bakü'de yeni hükümetin oluşturduğu yeni ortamda yayıma başlamasının gerekliliğinden bahsetmiştir. Yazar gerektiği takdirde kanun dairesinde yardım göstereceğini de bildirmiştir (Hasanzade 1991: 81). Mirze Celil dergi ile ilgilenmek için ailesini Kehrizli'ye göndermiş, kendisi derginin işleriyle meşgul olmaya başlamıştır. Fakat tam bu dönemde Mirze Celil'in kardeşi Mirze Ali Ekber ciddi bir şekilde rahatsızlanmış, yazar bu nedenle Molla Nasreddin dergisinin yayımı ile ilgili gereken anlaşmaya varamamıştır. Yazar derginin neşrinin gecikmesinden dolayı 1921 yılının Aralık ayında Kehrizli'ye ailesinin yanına gitmiş, ailesinin geçirdiği bu zor dönemlerde onlara destek olmuştur. Mirze Ali Ekber'in hastalıktan vefat etmesi Mirze Celil'i çok üzmüş ve sıkıntılı günler geçirmesine sebep olmuştur. Celil'in Tebriz'den Bakü'ye gelmesinin üzerinden bir buçuk sene geçmesine rağmen Molla Nasreddin dergisi henüz

faaliyetine başlamıştır. Bu durumun sebebi ile ilgili ne yazık ki elimizde somut bir kaynak bulunmamaktadır.

Molla Nasreddin dergisinin yeniden yayımlanmaya başlamadan önce Memmetkuluzade 1922 yılının Eylül ayında faaliyete başlayan Yeni Yol gazetesine editörlük yapmış ve makalelerini burada yayımlamıştır. Mirze Celil bu görevi 1924 senesine kadar sürdürmüştür (Hasanzade, 1991: 81).

Nasreddin dergisi 2 Kasım 1922 senesinde Sovyet hükümetinin teşebbüsü ile Bakü’de yeniden faaliyete başlamıştır (Hasanzade, 1991: 83). Mirze Celil derginin ilk sayısında “Şüra” isimli makale ile Sevincini ve Sovyet hakimiyetine karşı rağbetini dile getirmiştir

Memmedkuluzade Sovyet Azerbaycan’na döndükten sonra burada kültürel inkılabın aktiflerinden olmuştur. O “Yeni Yol” gazetesinin editörü olmakla birlikte Ümumittifak Alfabe Komitesinin üyesi olarak da çalışmıştır. Bunun yanı sıra Celil, Doğu Kadını, Maarif ve medeniyet gibi yayın organlarında çalışmıştır. Yazar büyük ümitlerle geldiği Bakü’de vaziyetin tamamen değiştiğini ona verilen vaatlerin hiçbirinin tutulmadığını anlamaya başlamıştır. Öyle ki Molla Nasreddin yayımlandığı ilk günden itibaren ciddi bir sansür ile karşı karşıya gelmiştir. Mirze Celil ve arkadaşları Nasreddin’in ortaya çıktığı ilk günden itibaren çar hükümetine bile karşı savaşa da, yeni hükümet ile başını derde sokmamak için toplumda ortaya çıkan sorunları, eksiklikleri ılımlı bir yolla anlatmaya çalışmışlardır. Dergide eskiden olduğu gibi kadın özgürlüğü, dil, alfabe, edebiyat, sanat ve başka konular yazılmaya devam edilmiştir. Molla Nasreddin Bakü döneminde de Abdurrahim Bey Hakverdiyev, Ali Nazmi, Mehmet Sait Oradubadi gibi yazarları etrafında toplamayı başarmıştır.

Memmedkuluzade dönemin işçi köylü matbaası kadrolarının tecrübesizliğini kullanarak kendi çıkarları için, zararlı fikirlerini uygulayan aydınları eleştirmiştir. Bu aydınlar gazete ve dergileri çeşitli fikirlere hizmet eden yazılarla edebi hikayelerle ve şiirlerle doldurmuşlardır. Memmedkuluzade bu tür gazete ve dergilerin günün diğer matbuat organları seviyesine yükselmesi için elinden geleni yapmış, onların bu yazılarının “manasızlık” olduğunu belirtmiş ve Molla Nasreddin’de 1924 yılında yayımlanan “Manasızlık” isimli makaleyle onları eleştirmiştir (Aşırılı, 2010: 96). Sovyet hâkimiyeti döneminde Molla Nasreddin ve Celil Memmedkuluzade’in faaliyetlerinde yeni bir dönem başlamıştır. Yazar inkılaptan önce kuruluşun doğurduğu eksiklikleri kaleme alsada, bu dönemde halkın menfaatine hizmet eden kanunlara zıt çıkanlara karşı cephe almıştır. Yazarın bu yönde kaleme aldığı “Mesleğimiz” isimli makalesi ile onun Sovyet döneminde muharirlik faaliyetini izlememiz açısından önemli rol oynamıştır. Makalede Molla Nasreddin’in ilk yayım illeriyle şimdiki arasında ele aldığı konularla ilgili fark olduğu vurgulanmıştır: “İnkılaptan evvel

Molla Nasreddin istismarcı sınıfı ifşa etmekteydi. Şimdi söz konusu sınıf mahvedilmiş olur. Lakin bazı kalıntıları hala yaşamaktadır. Yani molla Nasreddin bu yolda keskin kalemini çalıştırmaktan çekinmeyecektir” (Aşırılı, 2010: 97).

Dergide 1920’li yıllarda halkın toplumsal hayatın da ortaya çıkan değişiklikler, bir takım olaylar yer almıştır. (Akt. Askerova, 2006: 263). Mirze Celil, halkın maariflenmesi, dini kalıntıların ortadan kalkması, talim ve terbiye işlerindeki aksaklıkları Molla Nasreddin dergisinde büyük cesaret ile kaleme almıştır. Molla Nasreddin en çok da bürokratlara, halkın malını benimseyenlere, rüşvete, eski cemiyetten kalan eksikliklere karşı olumsuz tavırları ile dikkat çekmekteydi. Bu açıdan dergide yer alan “Yer Yokluğu” isimli makale ile Tiflis - Bakü tren yolunun bürokrasi açısından meydana çıkan sorunlarını dile getirmiştir (Molla Nasreddin, sayı:4, 1922:2-4). Yazar büyük cesaret ile kaleme aldığı bu makalede tren yolu nakliyesinden sorumlu olan kişilerin toplum karşısındaki sorumsuzluğunun dile getirmiş, idare sistemde bulunan ciddi problemleri yazmaktan çekinmemiştir. Mirze Celil makalede bilet kasasının önündeki kuyruğun Cadde kadar dayandığını insanların erken saatlerden gelmesine rağmen bilet alamadıklarını fakat üst düzey birçok gencin kuyruk bile beklemeden kolayca bilet elde ettiğini dile getirmiştir. Yazar bu yazısıyla tren yolu sisteminin tam bir bürokrasi olduğunu söylemiştir.

Derginin Bakü’de yayımlandığı ilk yıllarında eski alfabenin değiştirilmesi Molla Nasreddin’in ele aldığı ana konulardan biri olmuştur. Yeni Alfabe Komitesin aktif üyelerinden biri olan Mirze Celil ilk günden başlayarak Molla Nasreddin’de yeni alfabeyle ilgili yazılar yazarak bu konuyu insanlara aşılama çalışmıştır. Yazar 1924 senesinde Yeni Alfabe Komitesinin komisyon üyesi seçildikten sonra, alfabenin projesini hazırlayanlardan biri olmuştur. Bahsi geçen komisyon yeni alfabenin uygulanması için Sovyetler Birliğinde bulunan Türkçe konuşan cumhuriyetlere bir mürettebat göndermeye karar vermiştir. Bu mürettebata Celil Memmedkuluzade de dâhil olmuştur. Yazar aydın arkadaşları Veli Hulufu, Halit Sait ile birlikte Moskova, Kırım, Türkistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tataristan gibi ülkelere giderek bilim sanat ve edebiyat ustaları ile görüşüp yeni alfabenin zikri geçen topraklarda da kabul edilmesi alanında hususi faaliyette bulunmaya davet etmiştir (Mehmedov, 1974: 46).

Molla Nasreddin dergisi Sovyet döneminde çıkardığı sayılarında toplumun temelini sarsan meseleleri eleştirmesinden eski dönemde olduğu gibi vazgeçememiştir. Tarihçi Ali Nazım “Celil Memmedkuluzade ve edebi faaliyetleri” isimli makalesinde derginin bu dönemdeki faaliyetinden bahsederken Mirze Celil’in yazmayı alışkanlık haline getirdiğini dile getirmiştir (akt. Askerova, 2006: 265).

Mirze Celil'in aslında özlemini duyduğu hükümetin Sosyalist hükümet olmadığı derginin ilk sayısında belirtilmiştir. Yazar halka zulüm eden zalimleri ortadan kaldırmakla arzusunda olduğu hâkimiyet sistemine ulaşacağını dile getirmiş ve basın bu konuda önemini vurgulamıştır. Celil 1928 senesinde eski günleri hatırlayarak şu cümleleri kaleme almıştır: “Eğer rişeyi baltalayarak zafer elde edersek dallar nasılsa kendiliğinden kuruyarak mahv olmaya mahkûmdur. Aksi takdirde rişe sağlam olduğu müddetçe ağaç duruşundan bir şey kaybetmeyecektir”(Hasanzade, 1991: 84). Yazarın burada Rişe ve Balta olarak nitelendirdiği şeyler Sovyet hakimiyeti döneminde sonrada ortaya çıkmış, hakimiyet usulu, zoraki idari sistem, bürokratik saldırı ve. b olmuştur.

Celil ve onun gibi aydınlar dönemin hakim olduğu idari sistem yüzünden gereken alaka ve ilgiden mahrum olmuşlardır. Prof. İ.Habibeyli (2006: 1-2) Mirze Celil ve Molla Nasreddin'in faaliyet yıllarını değerlendirirken 1921-1928 yıllarını ümit yılları, 1928-1932 yıllarını ise sarsıntılı dönem olarak nitelendirmiştir. Bahsedilen senelerde derginin ismi değiştirilerek “Allahsız” yapılması, Memmedkuluzade'nin dergiden, matbaadan uzaklaşarak maddi ve manevi olarak çökmesine sebep olmuştur. Molla Nasreddin'in bu şekilde değiştirilmesi dönemin aydınlarının da tepkisine sebep olmuştur. İşin en ilginç tarafıysa Celil Memmedkuluzade'nin Sovyetlerin ilk döneminde yeni rejimi samimiyetle müdafaa etmesine rağmen söz konusu haksız tepkiye maruz kalmıştır (Aliyev, 1997: 7).

Mirze Celil bu sıkıntılı dönemlerde kaleme aldığı “Kemerin Düğünü” ve bunun gibi birkaç yazılarını beğenmemiş ve sobaya atarak yakmıştır (Memmetkuluzade, 1967: 169). Bunun nedenini Hamide Hanım, eşinin o dönemde geçirdiği Ruhi sarsıntılarla ilgili olduğunu, çalışıp çabalamasına rağmen ailesinin geçimini zar zor karşıladığını ve sağlık sorunları ile uğraştığını belirtmiştir.

Dünyaminkızı (2012: 96) 1922 yılından itibaren derginin yayımında Sovyetler Birliği'nin Mirze Celil'e engeller çıkardığını, dergide yayımlanan karikatürlere ve makalelere etki gösterdiğini bildirmiştir. Artık dergide Mirze Celil'in ve Molla Nasreddincilerin makaleleri ve karikatürleri yayımlanmaya başlamıştır. Fakat buna rağmen dergi Mirza Celil'in imzasıyla çıkmaya devam etmiştir. Derginin yayım politikasının değiştiğinin, Molla Nasreddin'in kendi çizgisinden çıktığının farkına varmış ve 1925 yılında Ordubadi'ye mektup yazarak dergiden uzaklaştığını bildirmiştir:

“Ben Molla Nasreddin dergisini yayımlamaktan vazgeçiyorum” (Dünyaminkızı, 2012: 96) Böylelikle dergi “Heyyet-i Tehriyye” ismiyle yayımlanmaya başlamıştır. Derginin 1925 senesinden sonra da Mirze Celil'in imzasını taşıdığı bilinmektedir. Buna sebep ise insanların Mirze Celil'e olan güveni ve Sovyet hakimiyetinin bunu kendi çıkarları amacına kullanmak

istememesi olarak gösterilmiştir (Dünyaminkızı, 2012: 103). Mirze Celil buna karşılık olarak Ordubadi'ye tekrar yazarak dergiden isminin götürülmesi için onu uyarmıştır:

“Seit, önümüzdeki sayılarda benim ismimi editör gibi kullanırsan benim nereye şikâyet edeceğimi çok iyi biliyorsun” (Aşırılı, 2010: 32)

Böylelikle Nasreddin dergisi 1925 senesinden itibaren Mirze Celil'in ismi altında değil “Heyeti tahriye” imzası ile çıkmaya başlamıştır. 1924 -1929 yıllarında Molla Nasreddin'in gerçek yaşamla bağdaşmaması fikri ortaya atılmış ve Nihayet 1930 yıllarında dergi “Azerbaycan Mübariz Allahsızlar İttifakının” organına çevrilmiştir (Mehmedov, 1974: 49). Celil derginin “Allahsız” olarak çıkmasına karşı çıkmış, “Benim dergim Allahsız değildir” diyerek derginin kapatılması için mücadele etmiştir (Şahverdiyev, 2006: 39).

Mirze Celil dergiden gittikten sonra mola Nasreddin Halk içinde eskiden olan etkisini kaybetmeye başlamıştır. Sovyet hükümeti artık Molla Nasreddin'i kendi çıkarları için kullanamayacağını fark ettikten sonra dergiyi kapatma kararı almış ve derdi 1931 senesinde kapatılmıştır.

2.4 Molla Nasreddin Dergisinde Ele Alınan Ana Konular

Azerbaycan'ın ilk mizah dergisi olan Molla Nasreddin Azerbaycan'da mizah edebiyatının öncüsü olmuş ve bir ekol olarak değerlendirilmiştir. Yayım hayatına başladıktan sonra birçok dergi ve gazeteler onu örnek alarak çıkmışlardır. Fakat o dergiler ve gazetelerin hiçbiri Molla Nasreddin'in ele aldığı ana konulara değinememiş ve onun kadar cesaretli olmamıştır. Dergi yirmi beş yıl yayım hayatı boyunca toplumun aksayan taraflarını, haksızlığı dile getirmekten çekinmemiştir. Dergi dönemin yönetim sistemini, insanların dini duygularını sömüren sahtekâr mollaları eleştirmiş, halka zulm edenlere karşı çıkmıştır. Bunun yanı sıra Molla Nasreddin'de kadına karşı oluşan olumsuz tavır, kadın bağımsızlığı; dönemin eğitim sistemi, cahilliği; işçi ve köylülerin iç açısı olmayan durumu, yaşam mücadelesini; dil konusundaki tavırları, Azerbaycan Türkçesinin önemini ele almıştır (Aşırılı, 2009: 54). Dergi ele aldığı ana konularla halkın sesi olmuş ve kısa zamanda içinde insanlar arasında popülerlik kazanmıştır.

2.4.1 Dil ve Alfabe Konusuna Verilen Değer

Molla Nasreddin yayım hayatı boyunca dönemin aydınlarını etrafına toplayarak önemli meselelere dikkat çekmek için çaba sarf etmiştir. Derginin öncelik verdiği konulardan biri dil olmuştur. Molla Nasreddin, dönemin dergi ve gazetelerinin, eğitim sisteminin Azerbaycan Türkçesiyle olması yönünde mücadele etmiş ve her fırsatta bununla ilgili makale ve yazılar yayımlamıştır. Molla Nasreddinciler Türkçenin yabancı etkilerden arındırılması

meselesini dönemin önemli mesele olduğunu, bu yönde islahatların yapılması gerektiğini bildirmişlerdir. Dönemin şartlarını göz önünde bulundurursak derginin Azerbaycan Türkçesinde yayımlanması, dil konusuna verilen değerin en güzel örneği olarak değerlendirebiliriz. Molla Nasreddinciler dergiye gönderilen yazı ve makalelerin de Türkçe olması gerektiğini, hatta bazen Türkçe olmayan mektupların değerlendirmeyeceklerini belirtmiştir. 1906 yılının onuncu sayısından başlayarak okurlarına ‘idareye gönderilen Türkçe yazılmayan mektup ve makalelerin yayımlanmayacağı’ şeklinde duyuru yapmıştır (Mehmedov, 1974: 50).

Azerbaycan’da 19. yüzyılın sonlarına doğru yeni okulların açılması, burada eğitim alan müslüman çocuklar için Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış, dersliklere kitaplara duyulan ihtiyacı daha da artırmıştır. Bu da dilin sadeleşmesi ve millileşmesi ihtiyacını daha da fazlaştırmıştır. Dönemin aydınlarından Muhammet Taki Sıtkı, Süleyman Sani Ahundov, Necef Bey Vezirov, Sulan Mecid Ganizade Azerbaycan Türkçesinin sadeleşmesi ve millileşmesi yolunda harekete geçmişlerdir. Bu aydınların içinde Muhammet Taki Sıtkı yıllarca yazı diliyle, konuşma dili arasında bulunan farkı aradan kaldırmak için mücadele etmiştir. O, Nahçıvanda kendi imkânlarıyla açtığı Mekteb-i-Terbiyede yazı, konuşma ve hazırladığı ders kitaplarında açık, sade ve anlaşılır bir dilde Türkçe kullanarak talebelerine de bunu tavsiye etmiştir (Arslan, 1983: 127-128).

Dergide eğitim gören gençlerin kendi dilinde konuşmayı küçük görmeleri, evlerinde bile Türkçe yerine Rusça konuşmaları, din hadimlerinin ise Farsça ve Arapça konuşmaları sert bir şekilde eleştirilmiştir. Mirze Celil’in Herdemhayal lakabıyla yazdığı “Ana Dili” başlıklı makalesinde üniversiteyi yeni bitirmiş bir gencin mollaıyla konuşmalarını kaleme almıştır. Molla ve genç konuşmalarında her ikisi de farklı dilde konuşur ve bir birilerini anlamazlar:

“Kadı içeri girer girmez ben ileri yürüyüp ‘Selamaleyk’ dedim. Sayın kadı bana cevap verdi; ‘Ay essalamü aleyküm, ay hüdahafiz, ehval-i şerif, enasir-i letif, maşallah, maşallah, ehevizade, neçe müddeddi müntezir-i vücud-i zicudunuz ve müştak-i didarınız idim, inşallah zat-ı âlinizin mezacı mübarekeleri salimdir’ ben bir şey anlamayıp; da (evet) dedim” (Molla Nasreddin, Sayı: 4,1907: 3).

19. yüzyılda Mirze Fatali Ahundov ve Hasan Bey Zerdabi'nin dilin sadeleşmesi ve millileşmesi yolunda başlattığı mücadeleyi 20. yüzyılda Mirze Celil ve Molla Nasreddinciler üstlenmişlerdir. Memmedkuluzade Molla Nasreddin’in yayım hayatı ve kendisinin yaşamı boyunca bir halkı var eden ana dilinin öneminden, onun korunması gerektiğinden bahsederek insanları buna teşvik etmiştir.

Memmedkuluzade, Gori Muallimler Semineryum'unda okuduğu dönemde Azerbaycan Türkçesine büyük bir hassasiyetle yaklaşmıştır. Dönemin idari sisteminden dolayı Seminaryum'da derslerin Rusca olması ve Azerbaycan Türkçesi olan derslerin yok derecede olmuştur. Mirza Celil bu durumu şu şekilde izah etmiştir: “Eger önceden mahalle mektebinde okumasaydım, adımı yazacak kadar bile Türkçe öğrenmiş değildim” (Memmedkuluzade, 1967: 712).

Çarizim I.Rus İnkılabı döneminde Azerbaycan Türklerinin bağımsız bir millet olduğunu kabullenmeyerek, medeniyetine özellikle de diline karşı duyarsız olmuştur. Bu dönemde imparatorluk sınırlarında yaşayan çeşitli milletler asimile edilmiş ve Ruslaştırma politikası öne sürülmüştür. Bir siyaset ne hayata geçirmenin en önemli politikalarından biri de şehir ve köylerde Rusça eğitim veren okulların sayılarını artırmak olmuştur. Molla Nasreddin Çarlık Rusyası'nın hayata geçirdiği bu politikaya karşı mücadele etmiş, ana dilinin korunması için halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Editör Celil Memmedkuluzade Azerbaycan Türkçesinin korunmasının tek yolunun dilin millileştirilmesi ve sadeleştirilmesi gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir. Yazar Arap Fars sözleri ve izafet birleşmelerinin kullanılmasının durdurarak sağlam ve anlaşılır Türkçeye sahip olunabileceğini savunmuştur.

Molla Nasreddin dergisinde yayımlanan yazı ve makaleler okur kitlesinin anlayacağı bir dilde yazılmış olup, Azerbaycan Türkçesinde yabancı unsurlara vurgu yapılmıştır. Derginin ana temeli Azerbaycan Türkçesi ne yabancı etkilerden kurtarmak olmuştur. Bu nedenle Molla Nasreddinciler halkla kolay irtibat kurmak için yazı ve makaleleri halk diline dayanarak kaleme almıştır. Öyle ki derginin ilk sayısından itibaren baş makale de halka seslenirken “Ana dilinde” konuştuğunu belirtmiştir. Memmedkuluzade bunu aşağıdaki şekilde izah etmekteydi:

“Biz eline kalem alan azerbaycanlıların çoğunun “Ana” sözcüğünü yazmaktan utandığını ve onun yerine Farsça karşılığı “Mader” yazdığına şahit olduk. Ancak biz “Ana” yazdık; sebep biz yegâne olan dünyada “yazı yazmanın en birinci kanunu bozmaktan korkuyorduk. Biz yazımızın Türk milleti tarafından zor anlaşıldığından korkuyorduk” (Memmedkuluzade, 1967: 679-680).

Molla Nasreddin'in savunduğu en önemli konulardan biri, Türk edebi dilinin oluşturulması olmuştur. Dergi, Türk halkları için bunun çok önemli olduğunu itiraf edip henüz Azerbaycan'da halkın büyük bir kısmının okuma yazma bilmediği dönemde bile, ortak edebi dil oluşturma düşüncesini savunmuştur (Aliyeva, 2005: 147).

Molla Nasreddinciler edebi dili ile halk dili arasında olan bütün engelleri aradan kaldırarak onları birlikte kullanarak halka hitap etmiştir. Öyle ki dergide çeşitli yazılar, bilmeceler, atasözleri kullanılmıştır.

Celil Memmedkuluzade, dergide yayımlandığı “Bizim Obrazovannı” isimli makalesinde Azerbaycan dilini dış etkilerden korumak için Rus kelimelerinin Azerbaycan Türkçesinde gereksiz bir şekilde kullanılmasına karşı çıkmış ve bunu eleştirmiştir. Yazar Rus kelimelerinin gereksiz kullanımını sayesinde Azerbaycan diline benzemeyen garip bir dil oluştuğunu dile getirmiştir.

Molla Nasreddin’in başlattığı halk dili ile edebi dilin birlikte kullanılması mücadelesi dönemin bazı aydınları tarafından güzel karşılanırsa da, “Akademik dil hastalığına yakalanan” bazıları tarafından eleştirilmiştir. Özellikle de Füyuzat dergisi ile dil konusu üzerinden çatışmaları olmuştur. Füyuzat dergisi, Arap ve Farsça kelimeleriyle, zaman zamanda Osmanlı uslubuyla belirli bir kesime hitap ederken, Molla Nasreddin sade bir dil kullanarak doğrudan topluma hizmet vermiştir. Molla Nasreddin dergisi dilde ulusalcılığı savunurken, Füyuzat daha geniş bir bakış açısından hareketli bir dilin bütün Türkler tarafından anlaşılmasını ve edebi dilin bu çerçevede gelişme göstermesini amaçlar (Uygur, 2007: 60).

Fakat Molla Nasreddin dergisinin şivelerle yayım yapmasından dolayı Azerbaycan Türklerinden başka diğer Türk devletlerine hizmet etmediği sonucunu çıkarmamak gerekmektedir. Çünkü derginin 7 Nisan 1916'da yayımladığı ilk sayısında “Türk’ün Ana dilinde” yayım yapma düşüncesi ile bütün Türklere hitap etme arzusunu görmekteyiz. Derginin dili konusunda tüm çaba ve mücadeleleri özellikle Osmanlıcılığa karşı yönelmiştir. Buna sebep ise dönemin birçok aydınlarının Osmanlıca yazmaya önem vermesi olmuştur. Mirza Celil “Osmanlı dili” isimli makalesinde kinayeli bir şekilde bu aydınları eleştirmiştir. Buna karşılık olarak Füyuzat dergisinin muharriri Ali Bey Hüseyinzade “Yazımız, Dilimiz, 2. yılımız” isimli baş makalede “Azerbaycan dilinin Farsça ve Arapça kelimelerinin karışımından ibaret olduğu” görüşünü iddia etmiştir (Habibbeyli, 2004:1347 -1349)

Molla Nasreddin dergisine göre Ali Bey Hüseyinzade ve Ahmet Bey Ağaoğlu gibi yazarların editörlük yaptığı basın organları bilerek Osmanlı kelimelerini kullanarak, halkın anlamayacağı bir dille kendilerini ifade etmişlerdir. Molla Nasreddinciler daha sert bir dille “onların zaten halka söyleyeceği hiçbir şey olmadığını” belirtmiş ve onları halka düşman cepheye görmüşlerdir.

Celil Memmedkuluzade hatıralarında derginin Açık ve anlaşılır olduğundan bahsederken, Ömer Faik Nemanzade’nin Şarkı -Rus gazetesinde bu alandaki çabalarını dile getirmiş, bu işi ilk yapanlardan biri olduğunu göstermiştir: “Açık Türkçe yazmanın gerekliliği

hususunda 3 yıl önce Şargı-Rus'ta ve Davet isimli kitapta uzun makale ve satırlar yazılmıştır” (Memmedkuluzade, 1967: 125).

Dergide ele alınan en önemli konulardan biri de alfabe meselesi olmuştur. Burada Arap alfabesinin zorluğundan dolayı uzun bir süre Azerbaycan'da aynı zamanda yakın Doğu'da yazı üslubunun olmadığını belirtmiştir. Mirza Celil Ali Bey Hüseyinzade'yi Arap alfabesini değiştirip sadeleştirmek düşüncesine karşı çıktığı için eleştirmiştir (Hüseynov, 1986: 43).

Molla Nasreddin en önemli vazifelerinden biri de yeni alfabenin kabul edilmesi meselesi olmuştur. Dergi yeni alfabe uğrunda tarihi mücadeleyi başlatan Mirza Fethali Ahundzade'nin izinden yürümüştür. Celil Memmedkuluzade daha Molla Nasreddin dergisi yayımlanmadan önce Arap alfabesi ile yayımın işinin zorluğu olacağını ve yeni alfabeğe geçmek gerektiğini bildirmiştir.

Dergiye göre Azerbaycan Türkçesi ile eğitim veren okullardan daha ziyade, Rusça mekteplerin seçilmesinin en önemli sebeplerinden biri de Arap alfabesinin zorluğu olmuştur. Dergi bütün yayım hayatı boyunca Azerbaycan Türkçesini dış tesirlerden korumak için mücadele etmiş, okuyucularına açık bir dille ulaşmaya çalışmıştır.

2.4.2 Molla Nasreddin Dergisinde Kadın

Molla Nasreddin dergisin en çok dikkatini çeken ve düşündüren konulardan biri de kadınların özgürlüğü olmuştur. Dergi, bu konuya özel hassasiyetle yaklaşmış, onlara yaşamda bağımsızlık ve erkeklerle aynı hakların verilmesini talep etmiştir.

Kadın konusunu Molla Nasreddin dergisinden önce hiçbir basın organı bu nitelikte ortaya koymamış ve açık şekilde anlatmamıştır. Kadınların hukukunu savunan ilk kişi ise Mirze Feteli Ahundzade olmuştur. Ahundzade kaleme aldığı “Kemaliddevle Mektupları” eserinde kadınlara özgürlük verilmesi, hatta bir adım ireli giderek onlara devlet idarelerinde çalışma hukukunun verilmesini savunmuştur (Axundzade, 1961:119). Celil Memmedkuluzade de Ahundzade'nin izinden devam ederek dergide her fırsatta bu konuyu dile getirmiş ve savunmuştur.

Dini fanatizmin hüküm sürdüğü bu dönemde seküler yaklaşarak kadınların bağımsızlığı lehine ilk kez sesini çıkaran, çarşaf ve muta meselelerini, kadınların sosyal ve hukuki meselelerini ortaya çıkaran ilk dergi Molla Nasreddin olmuştur. Dergi kadınların bağımsızlık elde etmelerinin birinci şartını eğitim almalarında görmüştür. 20. yüzyılın başlarında yeni açılan mekteb ve medreselerde kızların eğitim almaları için insanları teşvik etmekteydi. Bu dönemde kadın bağımsızlığına karşı çıkanlar, onların tahsil almasını hoş görmeyenler de az değildi. Celil, bütün bunlara karşı şu düşüncelerini kaleme almıştır:

“Nasihat yoluyla bir yere varılamaz, kadınlar bağımsızlığına kavuşamaz. Bunun için zülmü mahv etmek, dünyevi mektepler açmak, kızlarımızı okutmak, ilme, bilgiye ve kültürel terekkiye ulaştırmak gereklidir” (Mehraliyeva, 1982:29).

Molla Nasreddin, halkın geleceğini yetiştiren kadınların esaretde tutulmaması, hukuksuz ve eğitimsiz kalmaması gerektiğini savunmuştur. Derginin yirmi sekizinci sayısında “Bir kadının cevabı” isimli makede Azerbaycanlı bir kadın okurun anlatımıyla kadınlarının durumu göz önünde bulundurulmuştur. Makalede para hesabı bilmeyen, cahil kadınların derginin 24. sayısında eleştirilmesi meselesinden bahsedilmiştir. “Kadınlar başlarına ne kül döksünler, hangi okulda kadınlara hesabı öğretiyorsunuz ki, para hesabını da bilsinler” (Molla Nasreddin, sayı: 28. 1906: 3).

Buna cevap olarak ise derginin yirmi dokuzuncu sayısında Hanperi bacı lakabıyla kinayeli bir şekilde kadına cevap verilmiştir. Makalede kadınların söz hakkı bulunmamasına vurgu yapılmıştır. “Seni göreyim bu dünyada mümin adamlara hasret kalasın, ey başı taşlı! Senin yüzünde meğer bir parça hayâ yokmuş ki, erkekler gibi gazetelere kâğıt yazıyorsun” (Molla Nasreddin sayı: 29, 1906: 3-6)

İslam âleminde aşırı önem verilen “namus” ve “ahlak” kavramına Molla Nasreddin dergisi başka bir yönden yaklaşarak, bu meseleye farklı tarzda fikir bildirmiştir. Dergiye göre kadınların açık gezmesi, medeni ve sosyal hayatta aktif olmaları, eğitim almaları ve erkeklerle birlikte aynı yerde çalışmaları, müslümanların anladığı gibi “namussuzluk” ve “ahlaksızlık” değildir. Molla Nasreddin, çarşaf altında tutulan eğitimsiz, cahil bir hayat sürmeye mecbur edilen kadınlar arasında, müminlerin İslam âleminde hesap ettikleri ahlaksızlıklar, açık şekilde gezen kadınlardan daha fazla olduğunu kanıtlar nitelikteydi. Dergide İslam âleminde bulunan ve dönemde yaygınlaşan “muta”nın ahlaksızlıktan başka bir şey olmadığını dile getirilmiştir.

Mirze Celil derginin yirminci sayısında “Ermeni ve Müslüman Kadınları” başlıklı yayımlanan yazıda müslüman kadınlarının yüzü açık bir şekilde dışarda dolaşmalarına izin verilmemesini eleştirmiş, aslında bunun şeriata aykırı olmadığını savunmuştur. Yazar fikirlerini desteklemek amacıyla Kura-ı Kerimden ayetlere de dayanmıştır. Makalede Kuran-ı Kerim’de kadınların yüzü açık bir şekilde gezebileceklerini, hiçbir müslümanın bu meseleyi araştırmadığını göstermiştir:

“Hülasa bizim itikadımız hanımların yüzü açık gezmelerinin hilafi şer olmadığına olup, bununla ilgili elimizde şeri delillerimizin ziyadesiyle olmakla birlikte, ol husuta en kesin delillerle cevap vermeye hazırız.” diyerek ifade etmiştir (Molla Nasreddin “Ermeni ve müslüman kadınları” sayı 20: 19 Mayıs 1907: 2-3).

Dergide kadın konusunda dokunulan diğer mesele de küçük yaşta kız çocuklarının zorla evlendirilmesi mevzusu olmuştur. Burada kızların sekiz, dokuz, en fazla on bir, on iki yaşta olduklarını bildiren yazar, kadınlara hiçbir değerin verilmediğini savunmuştur. Bununla ilgili araştırmanın 3.7.1 kısmında Göstergibilimsel yöntem eşliğinde seçilen karikatürlerde 3.3, 3.4 numaralı çizimler ele alınmıştır. Dergide yayımlanan “Dokuz yaşında” başlıklı yazı ve “Kız ve nine” şiiri bu konuya ilgili en iyi örnekler olmuştur. “Dokuz yaşında” isimli makalede yaşlı bir hacı amcanın, dokuz yaşında kızla enlenmek istemesinde, küçük kızın ise daha evliliğin ne olduğunu bile bilmemesinden bahsedilmiştir. Dergide yayımlanan “Kız ve nine” şiirinde de aynı konuya değinmiş, küçük kızların yaşadığı sorunları anlatmıştır. Şiirde sekiz yaşında bir kız çocuğunun yaşlı bir adamla zorla evlendirilmesi meselesi ele alınmıştır:

“Geçer günler, çatar sekkize yaşın
 Çağırar hers1 ile seni dadaşın
 Ahırda zor ile olar sene er
 Kırk yaşında deve gibi bir nefer” (Molla Nasreddin 1906/4: 6).

Molla Nasreddin dergisinde kadınların kurtuluşunu, eğitim almalarında ve sosyal etkinliklerde aktif olmakta görmüştür. Dergide kadın konusunu en çok ele alan yazar Mirza Ali Akber Sabir olmuştur. Sabir'in kaleme aldığı “Çatlıyor Hanbacı Gamdam Yüreğim” isimli şiiri eğitimden uzaklaştırılan kızların durumunu dile getirmiş, kadınları bilim ve eğitimden uzak tutan dönemi kinayeli bir dille eleştirmiştir.

Yazar kadınlarla erkeklerin eşit hak ve hukuka sahip olması gerektiğini savunmuş, her ikisinin de aynı seviyede eğitim alması gerektiğini belirtmiştir. Bununla ilgili üçüncü bölümde karikatürler verilmiş ve incelenmiştir. Dönemin burjua aydınlarından A.Kemal ve diğerleri Şark kadınlarının hayatıyla ilgili felsefi fikirler öne sürerek, kadınların güzelliklerinin ve saflığının gerçek sırrının tesettürde olduğunu belirtmiş ve Batılı kadınları ahlaksızlar olarak değerlendirmişlerdir. Buna cevap olarak Mirza Celil derginin 1908 yılında çıkan on beşinci sayısında “Filosoflar” isimli makalesinde burjua yazarları keskin bir şekilde eleştirmiştir. Batılı kadınların sosyal yaşantılarda aktif olmalarını alkışlamış, onlara hukuklarının tam şekilde verilmesini takdire layık olarak değerlendirmiştir. Yazar Avrupa kadınlarının yaşantılarından örnek vererek kadının ilim, marif ve çeşitli alanlarda büyük işler yapmaya kadir olduğunu, ayrıca askeri işlerde vatani müdafa etmekte ve sosyal hayatın önemli sahalarında da mucizeler oluşturabileceğini dile getirir (Mehraliyeva, 1982,30).

Yazarın 1924 senesinde kaleme aldığı “Eski Derdim” isimli makalesinde ömrü boyu kadın bağımsızlığı meselesini kaleme aldığını belirtmiş, şark kadınlarının bağımsızlık meselesinin “eski derdim” diye nitelendirmiştir.

Mirza Celil dergide yayımladığı makalelerin yanısıra kendi publisistik faaliyetinde de Şark kadınlarının durumunu daima dile getirmiş, bunun için çıkış yolları aramıştır. Yazarın “Ölümler”, “İki Koca”, “Konsolosun hanımı”, “Çift yastık”, “Deli toplantısı” isimli eserlerinde şark fanatizmine karkı, kadınların eğitimsizliğine, maarif ve medeniyete karşı mücadelesini bütün yönleriyle ortaya koymuştur (Memmedkuluzade, 1951: 2) Yazarın “İki kadın ve “Kıyamet” gibi eserlerinde de kadın bağımsızlığı meselesi dile getirilmiştir. Derginin diğer müharirleri de kadınların eğitim konusuna değinmiş ve Mirza Celil'in mücadelesine destek olmuşlardır. Ali Nazmi dergide yazdığı “Kızlar” ve “Maslahat” isimli şiirlerinde “kara bahtlı Azerbaycan kızlarının vaziyeti”ni dile getirerek, küçük kızların durumlarını acı bir şekilde kaleme almıştır: Hayvan gibi çektik size pazara, kızlar sattık size her köhneye, yaşlıya kızlar (Hüseynov, 1986:30).

Molla Nasreddinci müharirlerde Ali Rza da kadınlarla ilgili yazdığı “Avratlarımız” isimli mektubunda kadınlar hakkında düşüncelerini ifade etmiş, onların içler açısı durumunu dile getirmiştir.

Derginin son yıllarında Sövyet hakimiyeti açısından yaklaşarak kadın konusu ele alınmış ve “Mektepte Çarşaf Yahut Çarşaf Mektep”, “Hicap ve Şapka”, “Şüra kadınları”, “8 Mart kadınlar günü” başlıklı makaleler yazılmıştır.

2.4.3 Molla Nasreddin Dergisinde Siyasal Yaklaşım: Siyasete Bakış Açısı

Molla Nasreddin dergisinin ortaya çıkması siyasi ve sosyal açıdan en karmaşık olayların olduğu dönemlere denk gelmiştir. Dergi siyasi karmaşanın, Çar Rusyası'nın, aynı zamanda Yakın Doğu'yd oluşan olayların tam merkezinde kendisini bulmuştur. Mirza Celil ve Molla Nasreddinciler büyük edip Mirze Feteli Ahundov'un oluşturduğu, fakat ölümünden sonra devam edilmediği inkılabi-demokratik ideolojini devam ettirmişlerdir. Mirza Celil “milli ediplerimizin atası”olarak adlandırdığı Mirza Fatali Ahundov için geceler düzenlemiş, yazdıklarınının arkasında duran, halkın şikayet ve dertlerini dile getiren ve milletin bağımsızlık hareketiyle yakından ilişkide olan Ahundov'un yolunun kendi yolu olduğunu dile getirmiştir (Molla Nasreddin, sayı: 43. 1911: 3-4).

Molla Nasreddin dergisi, dönemde hakimiyete olan çarizme münasebet meselesinde olduğu gibi, milli burjuvaziya, onun sırtını dayadığı ruhani ve gazeteci dairele olan yaklaşımı da inkılabi-demokratik mahiyette olup, onlara karşı mücadele etmiştir. (Mirahmedov, 1980: 258-259). Dergi dönemin en zor şartların da bile kendi yaklaşımına daim satık kalmıştır.

Celil Memmedkuluzade naşiri olduğu Molla Nasreddin dergisini “dönemin aynası” olarak nitelendirmiş, dergiyi demokrasi için mücadelede silah olarak değerlendirmiş ve siyasi konulardan daha çok sosyal konulara değinmiştir. Derginin siyasi konulardan daha çok sosyal konulara yer vermesi okurlar tarafından eleştirilmiştir. Yazar bununla ilgili 1907 yılında yazdığı “Cefengiyat” isimli makalesinde açıklama yaparak cahil, geride kalan bir millete durmadan siyasetten bahsedilmesinin bir anlamı olmayacağını vurgulamıştır: “...vebayı durdurmak için 43 koyun kesen bir millete, bir cemaate, her zaman durmadan siyasetten bahsetmenin yararı olup olmayacağı konusunda cevap vermeleri mümkün müdür?” (Molla Nasreddin, Sayı 36, 1907:7).

Dergi Tiflis'te yayımlansa da Bakü onun konuları içinde en önemli yeri kapsamıştır. Bunun en büyük sebebi Bakü'nün inkılabı hareketin merkezi olması, burada bulunan dahili ve harici kapitalist ağların çarizmin ve dünya emperyalizmin siyasetini mudafaa ederek ülkenin zengin srtvetlerini ele geçirmeye çalışmaları olmuştur (Ahundov, 1959: 78). Derginin birçok muhabirleri Bakü işçileri içerisinde olmuştur. Bu da o dönem için önem arz etmekteydi. Molla Nasreddin dergisi şark ülkelerinde Avrupa'nın birçok ülkelerinde okuyucu kitlesine sahip olsa da en çok okuyucusu Bakü şehrinden olmuştur. Bunun en önemli sebebi ise derginin Bakü işçilerini ilgilendiren günlük meselelere geniş olarak yer vermesiydi.

Dergide köylü meselesine büyük önem verilmiş, onların hayatı, yaşadıkları zorluklar, arzu ve dilekleri kaleme alınmıştır. Yazarlar köylülerin durumunu anlatırken onlarla aynı cephede bulunmuşlardır. Molla Nasreddin dergisi Stolipin ıslahatından sonra Rus İmparatorluğu'nda aynı zamanda Azerbaycan'da açlık ve sefaletin nasıl büyüdüğünü görmüş söz konusu ıslahattan sonra köylerde oluşan durumu sayfalarında geniş yer vermiştir. (İbrahimov, 1966: 44). Dergi “Duma” siyasetine yaklaşımında Halktan yana olmuş, durmadan halka hiçbir hayır gelmeyeceğinin tebliğini yazarların yazdığı makaleler sayesinde halka aşlamıştır. Konu ile ilgili olarak derginin sayfalarında inkılabın meselelerden hiçbirinin Duma tarafından halledilmediğinden, onun Çar hükümeti elinde bir oyuncak olduğundan bahsedilmiştir. Dergi Duman'nın halk için hiçbir iş yapmamasının sebebini burada bulunan vekillerin hiçbirinin millet tarafından seçilmediğini, seçilenlerin ise ruhani sınıfından, toprak ağlarından oluştuğunu öne sürmüştür. Bu nedenle Molla Nasreddin dergisi seçimleri kabul etmemiş, Duma da bulunan üyelerin hiçbirinin halka yararı olmayacağını savunmuştur. Mirze Celil'in yazdığı “Cemaat Vekillerine Nasihat” başlıklı yazıda Duma üyelerine müracaat etmiş ve onlardan beklentilerini dile getirmiştir. (“Cemaat Vekillerine Nasihat”, Molla Nasreddin, Sayı 11, 16 Haziran 1906: 2-3).

Molla Nasreddin'in 1907 yılında 7 sayısında Bakü şehriden aldığı telgraflardan birinde devlet dumasına vekil tayin etmek için Müslümanlardan yüz on sekiz parti meydana geldiği, seçim tamamlandıktan sonra Müslümanlardan 19 vekilin tayin edildiği yazılmıştır. Azerbaycan'dan seçilen 19 Müslüman vekilin 18'i Hacı biri ise Meşedi olmuştur" (Molla Nasreddin, Sayı: 7, 1907: 2). Ve böylelikle dergide yayımlanan bu yazıyla Molla Nasretti'in daha ilk sayılarından itibaren Çarizm'in yürüttüğü siyaseti karşısına almış, bu siyasetin eksik taraflarını ifşa etmiştir.

Dergi bazen kendi siyasi görüşleri nedeniyle birtakım olaylara objektif yaklaşmıştır. Bunun en iyi örneklerinden biri ise Celil Memmedkuluzade'nin Ermeni - Müslüman hüsümetine yaklaşımı olmuştur. Yazar bu hüsümeti, bu iki komşunun tarihinde kara sayfa olarak nitelendirmiştir. (Molla Nasreddin, Sayı 7, 1907: 2).

Dergi ilk sayılarından itibaren milli çatışmanın aleyhine mücadele etmiş, bu dönemde Bakü'de gizli olarak yayımlanan, Ermeni ve Azerbaycan emekçilerine bolşevik partisi etrafında birleştirmeye çalışan, bolşevik gazetesi olan Koç - Davet gazetesinin destekçisi olmuştur. Koç - Davet gazetesi daha ilk sayısında şunları yazmıştır: "hakimiyeti halk kendi elini almalıdır. Onun için de birleşmek ve İnkılap etmek gerekmektedir" (Axundov, 1968: 30). Fakat bir süre sonra Koç-Davet gazetesi kapanmıştır.

Bahsi geçen dönemlerde Azerbaycan'ın şehir ve köylerinde Petersburg'un emri ile milli çatışmalar oluşturulmuştur. Olayları yatıştırmak ve ortalığı sakinleştirmek için güya hükümet idareleri ekip göndermişlerdir. Ekibin başında katil ruhlu insanlar durmaktaydı. Onlar hükümetinin siyasetini geldikleri bölgelerde devam ettirmişlerdir. Molla Nasreddin dergisi dönemin bu tür olaylarını izlemiş ve kendi sayfalarında yayımlamıştır. Bunun en büyük örneklerinden biri de çar hükümeti tarafından tayin edilen general Galaşapov'un Şuşa'da oluşan inkılabı yatırmak için gitmesi, onun orada oluşturduğu kanun ve kuralların mahiyetinin olmadığını, bu milli çatışmanın hükümeti tarafından bilerek düzenlendiğini, ve bunun tarihi bir cinayet olduğunu ortaya çıkarması olmuştur.

Molla Nasreddin dergisi Rusya'nın başbakanı Stolip'in göreve geldikten sonra Onun yürüttüğü siyaseti ve halk üzerindeki estirdiği terörü, zülmünü satirik bir şekilde kaleme almış ve eleştirmiştir. Derginin 7. Sayısında Rusya'nın Baş Naziri Stolypin' in göreve Geldiği günden şimdiye kadar Rusya'da bir tavuğa bile zarar dokunmadığı vurgulamış, kinayeli bir şekilde meseleyi anlatmıştır.

Molla Nasreddin dergisinde Rus İnkılabı'nın yanı sıra İran'da oluşan Sattarhan hareketi, Şah despotizmiyle ilgili yazı ve makaleler yazmıştır. Özellikle de Mirza Celil'in felyetonlarının, Sabir ve Ali Nazmi'nin şiirlerinin Büyük bir kısmı bu konu ile ilgili olmuştur.

Sabir'in Sattarhan'a ithaf ettiği şiirler, inkılabın olduğu yerlerde ezberlenmiştir. Mirza Celil eserleriyle İran işçilerini birliğe, savaşa seslemiş, yalan yere hürriyet sözleri verenlere inanmamaya çağırmıştır. Derginin Sattarhan harekâtına sevgisini açık bir şekilde İran inkılabına dair yazılarında görmek mümkündür. Dergide 1908 yılında yayımlanan “Yaşa” isimli yazıda belirtilmiştir. Aynı yılda dergide yayımlanan “Siyasi Mesele” isimli bir makalede Sattarhan taraftarlarının, savaşı kazanarak gün geçtikçe ileri gittiğini belirtmiştir. Dergide 1917 senesinde yayımlanan “Azerbaycan” isimli makale ile Mirza Celil dönemin toplumsal siyasi hadiselerin de göz önünde bulundurarak halkı birlik ve beraberliğe çağırmıştır.

2.4.4 Din ve Eğitim

Dergi yayımlandığı günden itibaren en çok ele aldığı konu din ve eğitim konusu olmuştur. Bu iki konu neredeyse birbiriyle bağlantıda olmuştur. Dergide, dini kendi çıkarları için kullanan yalancı mollalar ifşa edilerek, eleştirilmiş, din altında insanların vicdanı duyguların sömürülmesi meselesi hemen hemen her sayıda ele alınmıştır. Özgürlük, eşitlik konusunda yaptığı yayımlar nedeniyle yöneticilerle sürekli mücadele halinde bulunan dergi, din konusundaki yayımlarından dolayı da nüfuzlu din adamları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. (Adıgüzel, 2007: 11) Bunun en büyük örnekleri ise derginin editörü ve yazarlarıyla ilgili din adamlarının defalarca ölüm fetvası vermesi ve dergiyi çıkaranların dinsiz olarak suçlanmaları olmuştur.

Molla Nasreddin ilk sayısından itibaren İslam dünyasının uyanışı için mücadele ederek, halkın önüne dini engel olarak koyan, eğitime karşı çıkan, batil ve dini inançlarla cahil halkı korkutanları hedef alarak eleştirmiştir. Dergi, dinin eğitim ve insanlar üzerinde baskısına karşı çıkmıştır. Din konusuna bu yönlü yaklaşması onun seküler yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır.¹³ Molla Nasreddin'in ele aldığı konularda olaylara seküler yaklaşımı açık bir şekilde görülmektedir. Dönemin mollaları, Kuran eğitimini ücretli eğitim yapacak kadar ileri gitmiş ve rüşvet aldıkları zengin çocukların birkaç gün içinde Kuran'ı okuyup bitirdiklerini dile getirmeye başlamışlardır. Derginin on beşinci sayısında bu konuyla ilgili ele alınan “İdareden” başlıklı yazıda bu düşünceler ele alınmıştır: “Buyurdu ki, hakkı talimden beş manat duruyordu, Kur'an'ı bitirdiğinde almalıydım. Bu yüzden her sayfadan bir satır okuttum, bu da kifayettir.” (Adıgüzel, 2007: 11). Bunun yanı sıra dergide dini sömürerek zengin olan mollalar “Kafkas Haberleri” başlıklı yazıda eleştirilmiştir. Makalede Şahpirli mescidinin tamiri için üç bin manat harcın gerektiğini, bu parayı sahibi muteber hacının

¹³ <https://parafr.az/oxu/mtbuat-tariximizin-gzgs-molla-nasreddin-jurnal.html#gsc.tab=0> (erişim tarihi: 24.04.2019)

Yazara göre her iki derginin karikatürlerinde genel olarak din adamlarının eleştirildiği, doğuya ait geleneklerin olumsuz bir biçimde gösterildiği açık bir şekilde görülmüştür. Bunun yanı sıra her iki derginin diğer karikatürlerine bakıldığında genellikle hep bu tip tasvirlerle karşılaşmıştır.

Dergide dinle birlikte en çok ele alınan toplumsal konulardan bir de eğitim olmuştur. 19. yüzyılda idari sistemin Rusların elinde olması nedeniyle birçok Rus okullarının Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde bulunmasına rağmen, Azerbaycan Türklerine ait modern okullar neredeyse yok derecede olmuştur. Modern okulların yerine eski usulla devam eden medreseler, okullar bulunmaktaydı. "Ruslar tarafından Azerbaycan'da açılan ilk resmî mektep, 1830'da Şuşa'da faaliyete geçen 'Kaza Mektebi'dir. Bunu 1831'de Nuha, 1832'de Bakü, 1833'te Gence ve 1837'de Şamahı ve Nahçıvan şehirlerinde açılanlar takip etmiştir." (Akpınar 1994: 36) Derginin yazarları, modern anlamda eğitim verecek, milli değerlere sahip çağdaş bir eğitim seviyesi olan Azerbaycan okullarının sayısının artırılması gerektiğini savunmuşlardır. Molla Nasreddinciler'e göre toplumu bilinçlendirerek çağdaş uluslar düzeyine ulaştırmanın ilk aşaması, doğru ve modern bir eğitimidir. Bu konu derginin sayfalarında değişik şekillerde ele alınmıştır. Dinin hüküm etmediği bir eğitim sistemini savunan dergide mollaların eğitim şekilleri, dönemin en önemli eğitim aracı olan falaka da eleştirilmiştir. Derginin bu açıdan da sekülerizmin taraftarı olduğu görülmektedir. Mirze Elekber Sabir'in yazdığı "Ben Dersten Niye Kaçtım" adlı yazıda, çocuklarını modern okullara göndermek için mollalardan izin alanlarla ince ince alay edilir. Mollalar, çağdaş eğitimi, çocukların dinsiz olarak yetişmelerinin tek nedeni olarak görmektedirler. (Adıgüzel, 2007: 14) Ayrıca Mollaların medreseleri kendi karları için kullanmaları ve çağdaş ilimlere karşı gösterdikleri düşmanlık, sık sık eleştirilmiştir. Buna örnek olarak ise Serap köyünde modern okulun dağıtılmasıyla ilgili 3.2. de verilen örnek karikatürü göstermek mümkündür

Molla Nasreddinciler aynı coğrafi alanda birlikte yaşayan Rus, Ermeni ve Gürcülere nazaran soydaşlarının eğitim konusunda daha bilinçsiz olmalarını, çocuklarının, özellikle de kız çocuklarının eğitiminin önemsenmemesi, eğitimin işlendiği her yazıda ele almıştır.

2.5 Derginin Gelişim Sürecinde Emeği Geçen Aydınların Çalışmaları

1906 senesinde Celil Memmedkuluzade'nin emeği ile ortaya çıkan Mola Nasreddin dergisi kısa bir süre içinde bütün Şark ülkelerinde meşhurlaşmış, insanlar tarafından sevilmiştir. Eleştiri - mizah şeklinde yayımlanan dergi etrafına dönemin kudretli kalem sahiplerini aydınları toplamayı başarmıştır. Ve böylelikle "Mollanasreddinciler" mektebinin

temeli kurulmuştur. Bununlada Azerbaycan basın tarihinde ve edebiyatında yeni bir akın oluşturulmuştur. Dergi güçlü kadrosuyla dönemin önemli konularını ele almış ve bu konularla ilgili mizahi şiirin güzel örneklerini ortaya çıkarmışlardır. Derginin yazar kadrosu kendi canları pahasına olsa da toplumun aksayan yönlerini ele alarak, çar hükümetine ve yandaş olan diğer yayım organlarına karşı bir cephe almışlardır. Mollanasreddinci yazarlardan Ömer Faik Nemanzade, Abdulrahim Bey Hakverdiyev, Mirze Ali Akber Sabir, Ali Nazmi gibi yazarların derginin yayımlanmasında ve ses getirmesinde emekleri inkâr edilemez (Kolıkpınar, 2016: 28). Yazımızın bu kısmında bu yazarların dergiye olan katkılarına değinmeye çalışacağız.

2.5.1 Ömer Faik Nemanzade

Mollanasreddinciler mektebinin temelini kurulmasında ve Molla Nasreddin dergisinin oluşturulmasında en az Mirza Celil kadar emeği olan isimlerden biri Ömer Faik Nemanzade olmuştur. Ömer Faik Nemanzade 1872 senesinde Tiflis'te doğmuştur. Ahıskalı bir Türk ailesinden olan Nemanzade 1888 - 1892 yıllarında İstanbul'da Darüşşafaka Lisesi'nde eğitim almıştır. Eğitim aldıktan sonra Ömer Faik, memleketine geri dönerek Tiflis, Şeki, Şamahı ve Gence'de öğretmenlik yapmıştır. 1894 senesinde tayini Şeki'ye çıkan Ömer Faik, görevini yapmak için Şeki'ye gelmiştir. Nemanzade gibi eğitilmiş bir insanın Şeki'ye gelmesi, bu küçük köyün sosyal -medeni hayatında bir canlanmaya neden olmuştur. Nemanzade burada tek öğretmenlik yapmamış, halkı gaflet uykusundan uyandırmak için çabalar sarf etmiştir. Ömer Faik dönemin dini fanatizmin, hurafenin halkın dini duygularını sömürmesine karşı çıkmış, insanların adamlığı, cahilliği, burada bulunan kadınların içler acısı hayatı onu daim düşündürmeye sevk etmiştir.

Nemanzade, kendisinin de söylediği gibi, o kadar rezaletler görmüştür ki bunlarla ilgili “İçimi dökmeye yer arıyorum” demiş, ve bu fırsatı 1905 senesinde ilk önce “Şarkı Rus”, sonra “Geyret”, daha sonra ise 1906 senesinde Molla Nasreddin dergisinde bulmuştur.

Mirza Celil ve Numanzade arkadaşlığı Şarkı Rus dergisinden başlamıştır. Celil, kendi hatıratında Ömer Faik Nemanzade ile ilgili şu düşünceleri paylaşmıştır: “Şarkı Rus gazetesi benim için iki açıdan çok önemli olmuştur. Birinci tarafı beni basın hayatına alması, ikincisi ise Ömer Faik Numanzade nin varlığı ile onun arkadaşlığı ile Molla Nasreddin dergisini oluşturmamız olmuştur” (Aşırılı, 2010: 87).

Molla Nasreddin dergisi ile Ömer Faik Nemanzade'nin hayatında yeni bir dönem başlamıştır . Tek arzusu iyi bir gazeteci olmak olan Nemanzade Molla Nasreddin dergisinde sayısız makaleler, yazılar yazmış, arkadaşı Mirza Celil gibi insanları gaflet uykusundan uyandırma ya çalışmıştır. Molla Nasreddin in ilk sayısı Ömer Faik Numanzade ve Mirze

Celil'in emekleri sayesinde oluşmuştur. Numanzade Mirza Celil'in yeri doldurulamayacak arkadaşına çevrilmiştir. Öyle ki Mirze Celil 1911 senesinde kardeşinin hapsedilmesi nedeniyle İrana gittiği zaman, derginin geçişi editörü Memmedali Sidqi'ye gönderdiği mektubunda Molla Nasreddin'in sahibi olarak Faik'i göstermiştir: “Ezizim Memmedali, bunu sana daha öncelerden yazmak istemişim, Faik efendi bundan sonra oranın sahibi-ihtiyaradır, her anlamda!”¹⁵

Ömer Faik ve Mirze Celil Molla Nasreddin dergisine sayılarının materyallerini birlikte toplamış, hazırlamış ve yayımlamışlardır. Nemanzade derginin ikinci esas simasına çevrilmiştir. Rızakulu Necefov derginin ilk sayısında bahsederken Molla Nasreddin'in baş makalesinin, şiirlerin ve diğer yazıların Mirze Celil tarafından yazıldığını ifade ederek “karikatürlerin konusunu Ömer Faik'in verdiğini teknik ve matbaa işlerinin yine onun yönlendirdiğini” vurgulamıştır (Kurbanov, 1992:71). Hatta Molla Nasreddin'in bazılarında karikatürlerin üzerlerinde Ömer Faik kendi el yazısıyla “benimdir” diye kaydetmiştir.

Yazar, Molla Nasreddin dergisinde 40'tan fazla gizli imzalar kullanmıştır. Bu imzalar derginin yayım hayatı boyunca artmış fakat bazı imzalar var ki onları Mirze Celil ve Ömer Faik her ikisi de kullanmıştır. Yazar 1911 yılında “Lağlağ”, “Mozalan” ve “Hayran” imzalarını kullanmıştır.¹⁶ Ömer Faik'in “Umitvar” imzasıyla yazdığı makalelerde de geleceğe dair umudunu kaybetmediğini, ve onların bir gün gerçekleşeceğini dile getirmiştir. Aynı zamanda yazarın Molla Nasreddin imzasıyla da bir çok makteleler yazdığı bilinmektedir. Buna en güzel örnekler derginin 23.sayısında “Hicab Meselesi ve Cevabımız” ve “Zevci Ahir Meselesi” makaleleri olmuştur.

Nemanzade, derginin ilk 6 yılında kalemini keskinleştirerek eğitime karşı çıkanları, cehaleti, kötülemiş; milletin ilerlemesine engel olan eski geleneklere karşı çıkmıştır. Ömer Faik derginin 1907 senesinde kapanmasına keskin bir şekilde itiraz etmiş ve kapanmaya neden olan cehaletperestleri “Sapı kendimizden olan baltalar”, “ maarif ağacımızı içten kemiren kurtlar” olarak nitelendirmiştir. Yazar milletin içinde bir çok Molla Nasreddin'ler olduğunu, dergiyi kapatmakla halkı susturamayacaklarını dile getirmiştir: “Bugün Molla Nasreddin batır, yarın Molla Hayrettin çıkar. Molla Nasreddin'i meydana getiren fikirler kapanmayacaktır” (Numanzade, 1983: 69 -71).

Ömer Faik'in dergide yazdığı bir sıra siyasi içerikli makaleleri dönemin hakim dairelerini sınırlendirmiştir. Özellikle 1907 yılında Molla Nasreddin'de anam bir karikatürde

¹⁵ <https://omerfaik.wordpress.com/2014/05/16/om%C9%99r-faik-nemanzad%C9%99-haqqinda/> (erişim tarihi 07.01.2019)

¹⁶ <https://omerfaik.wordpress.com/2014/05/16/om%C9%99r-faik-nemanzad%C9%99-haqqinda/> (erişim tarihi 07.01.2019)

Sultan Abdülhamid'i Avrupa devlet başkanları karşısında tazimde bulunan maymun şeklinde tasvir ettiği için Ömer Faik Neumanzade hapsedilmiş, iki ay sonra ise serbest bırakılmıştır. Nemanzade'nin hapsi dergide çizilen bir karikatürde mizah üslubuyla eleştirilmiştir. Mirze Ali Ekber Sabir'in yazdığı bir şiirle yayımlanan karikatürde din adamları, üst tabakadan olan insanlar ayakları bağlı olan Nemanzade'ye gülmektedir:

Ne oldu balım edaların,
O yücelen sedaların,
Büyüklere cefaların,
Sen deyen oldu, biz deyen! (Kurbanov, 1992: 101)

Ömer Faik'in yazıları yalnız Molla Nasreddin dergisinde değil aynı zamanda dönemin meşhur dergi ve gazetelerinde de: “Açık söz”, “Terekki”, “İrşat”, “Hayat”, “Komünist”, “Bağban”, “Kızıl Bayrak” yayımlanmıştır. (Kurbanov, 1992: 101). Fakat onun en büyük hizmeti Molla Nasreddin dergisinde olmuştur. Bazı tarihçilere göre Ömer Faik Numanzade'nin dergideki faaliyeti 5 yıl olmuştur. Numanzade 1911 yılına kadar Molla Nasreddin'de şahsen çalışmıştır. Yazarın imzaları sağlık durumu nedeniyle 1915 yılına kadar Molla Nasreddin'in sayfalarında görülmemiştir. Daha sonra Tebriz dönemine kadar Nemanzade'nin imzaları zaman zaman Molla Nasreddin dergisinde yazı ve makaleleri ile yeniden görülmüştür.

2.5.2 Abdurrahim Bey Hakverdiyev

Molla Nasreddin dergisinin en iyi simalarından biri de keskin yazılarıyla ün salmış Abdurrahim Bey Hakverdiyev olmuştur. Abdurrahim Bey Hakverdiyev 1870 senesinde Şuşa'da Eset beyin ailesinde dünyaya gelmiştir. 3 yaşında babasını kaybettikten sonra amcası Abdülkerim Bey ve üvey babası Hasan Ali Bey Sadıkbeyov'un gözetiminde büyümüştür. Haqverdiyev Şuşa'da Realni mektebinde eğitime başlamış, burada onun hayatına büyük etki gösteren öğretmeni Yusuf Bey Meliknazarov'la karşılaşmıştır. Gerçek bir tiyatro dostu olan ve sahne sevgisi taşıyan Yusuf Bey, öğrencisi Abdurrahim'in de tiyatroya ilgi duymasına vesile olmuştur. (Ağayev, 1985:88).

Hakverdiyev Tiflis'te eğitimini sürdürdüğü dönemde onun tiyatroya olan sevgisi daha da artmış, hatta rusçadan Azerbaycan Türkçesine “Nahang Gan” isimli eseri tercüme etmiştir. Hakverdiyev 1891 yılında yüksek öğrenim görmek için Petersburg'a gitmiş ve orada bulunduğu yıllarda Yol Enstitüsü'ndeki öğrenciliğinin yanı sıra üniversitenin Doğu Dilleri Fakültesi'nde özel izinle serbest dinleyici olarak dil ve edebiyat derslerine devam etmiştir. O Petersburg'da olduğu dönemlerde edebiyata ve tiyatroya olan hevesi daha da artmış, bu yönde

kendini geliştirmeye başlamıştır. Hakverdiyev 1892 yılında “Yersen gaz etini, görürsün lezzetini” isimli komedisini yayımlayarak edebiyat dünyasına ilk adımı atmıştır (Akpınar, 1994: 429).

Abdurrahim Bey 1899 senesinde eēitimini tamamladıktan sonra vatanına geri dönmüştür. Bakde ēretmenlik yaptığı dönemlerde aynı zamanda tiyatrodaki yönetmenlik vazifesini de üstlenmiştir. Bakü’de kaldığı dönemlerde burada olan edebiyat muhitiyle Hasanbey Melikzade Zerdabi, Necef Bey Vezirov, Neriman Nerimanov, C. Zeynalov, Hüseyin Ereblinski gibi devrin yenilikçi şahsiyetleriyle yakından tanışmış ve kendini geliştirmesi için geniş imknlar bulmuştur. Genç yazar onlarla ortak çalışmalar yaparak tiyatro için repertuar hazırlarken aynı zamanda ērencilere dersler de verir (Memmedov, 2005: 7). Yazar Bu dönemlerde “Bahtsız Cavan” ve “Peri Cadi” isimli eserlerini kaleme almıştır.

Yazar 1904 senesinde şuşa’da belediye meclisine temsilci, 1905 senesinde ise gence vilayetinde I. Çarlık Devlet Dumasına milletvekili olarak seçilmiş ve Petersburga gnderlemiştir (Akpınar, 1994: 429). Hakverdiyev 1906 senesinde Petersburg’dan Tiflis’e gelmiş, bu senede “Hayat” gazetesiyile basın hayatına ile başlamış, daha sonra ise Molla Nasreddin dergisi ile devam etmiştir.

Abdurrahim Bey kısa süre içinde Molla Nasreddin’in prensiplerini benimsemiş, kaleme aldıēı yazılarıyla Celil Memmedkuluzade ve diēer yazarların sevgisini kazanmıştır. O Celil Memmedkuluzade’nin bütün muasırlarına ve kendi şahsına göstermiş olduēu büyük etkiyi “Biz hepimiz Mirza Celil’in “Posta kutusu”ndan çıkmışız” sözleri ile ifade etmiştir (Aēayev, 1985: 47).

Yazar dergide “Hortdan”, “Ceyrani”, “Mozalan Bey”, “Hekimi Nuni Segir”, “Laēlaēı”, “Sprgesaggal” imzalarını kullanarak, bir birinden gcl, keskin yazılar yazmıştır. Haqverdiyev’in Molla Nasreddin dergisinde yazdığı ilk eseri “Hortdan” imzasıyla “Cehennem Mektupları” isimli devamlı makaleler olmuştur. “Hortdanın Cehennem Mektupları”nda cehenneme seyahet aslında geridekalan Azerbaycan’ni, müslüman dünyasını seyahet etmek anlamında olmuştur: “Ben cehennemi her zaman Baku madenlerine benzer bir yer zannetmekteydim. Neft kuyularının hepsi alev alacak ve gnahkarların tamamı birer birer kuyulara atılacaklar” (Molla Nasreddin, Sayı: 7, 1907:7).

Yazar, “Molla Nesreddin derginin en önemli eleştiri hedefi olan dini fanatizmi, İşlam aleminin çözümlenmeyen toplumsal sorunlarını, bahsi geçen eserde “cehenneme” taşımıştır” (Molla Nasreddin, Sayı: 7, 1907: 7). Bunun yanısıra eserin eleştiri merkezlerinden biri de ar suli idaresi olmuştur. Burada ar hükümeti şeytan kısmında gösterilmiştir. Eserde vatanını,

milletini satanlar da ciddi şekilde eleştirilmiş ve cehennemdeki Veyl kuyusunun vatan hainleri için en uygun yer olduğunu bildirmiştir.

“Cehennem Mektupları” eserinde “Şeytan’dan Mektub”, “Şeytan’a cevap” isimli yazılar oldukça etkili makaleler olmuştur. Özellikle “Şeytan’dan mektub” yazısında yazar müslümanlar arasındaki sorunları İslam dünyası ile Hristiyanları kıyaslayarak anlatmıştır. Yazıda Müslümanların medeniyetiyle Avrupa medeniyeti arasında ince farkları ele alan yazar, her tür pis emellerin sahibi olarak müslümanları göstermiştir.

Hakverdiyev’in Molla Nasreddin’de devamlı şekilde yazdığı diğer eserleri “Mozalan Beyin Seyahatnamesi” olmuştur. “Mozalan Beyin Seyahatnamesi” “İbrahim Beyin Seyahatnamesi”nden esinlenerek ortaya çıkmıştır. Mozalan’ın seyahet ettiği yerler yazarların arasında bölüştürülmüş ve her defasında gezdiği farklı şehirlerle ilgili bilgiler verilmiştir: “Mozalan’ı Bakü’ye kadar ben getirdim. Daha sonra Bakü’den Meşed’e kadar onu Salman Mumtaz götürdü. Kurban Ali Şerifov ise Mozalanı İrevan, Nahçıvan taraflarını gezdirdi. Ve Böylelikle “Mozalan Bey’in Seyahatnamesi” ortaya çıktı” (Hakverdili, 2014: 85).

“Mozalan Bey’in Seyahatnamesi” eserinde yazarların okuyuculara anlatmak istediği asıl mesele vatani ve milleti cehaletten kurtarmak, insanlar üzerinde milli şuuru aşılacak olmuştur. Eserde hukuk alanındaki yolsuzluklar dini fanatizmin toplumun gelişiminde oluşturduğu engeller, dönemin toplumsal ve siyasi hadiseleri eleştirilmekteydi.

Hakverdiyev, “Mozalan Bey’in Seyahatnamesi” eserinden sonra “Marallarım” isimli devamlı satirik hikayeler yazmaya başlamıştır. Yazar “Ceyranali” imzasıyla yazdığı hikayelerde eleştiri hedefinde olan karakter ve tipleri “maral” nitelendirmiştir. Tüm müslüman Doğu’sunun kusurlarını kendinde birleştiren negatif tipli insanların, diğer insanlara ters amel ve davranışları eleştiri merkezi olmuştur (Hakverdili, 2014: 87).

2.5.3 Mirza Ali Akber Sabir

Molla Nasreddin dergisinde satirik şiirleri ile kendinden bahsettiren isimlerden biri de Mirza Ali Akber Sabir olmuştur. Sabir, 1862 senesinde Şamahı şehrinde doğmuştur. Şairin ailesi, dinine düşkün, İslam dini gelenekleriyle yaşayan mütevazi bir aile olmuştur. Babası Mirza Ali Akber Sabir’i gelecekte ruhani olmasını istiyordu ve oğlu 8 yaşına geldiğinde onu Molahanaya göndermiştir. Mollahana eğitimi Sabir’in ilerde şairlik döneminin başlamasına vesile olmuştur. Sabir, Kuran-ı Kerim’i hatmetmeden yazmaya başladığı için mollalar tarafından dövüldüğünü ve daha 8 yaşındayken annesi ve babası tarafından oruç tutup, namaz

kılmaya zorlandığını, daha o dönemde yazdığı 3 mısralık şiirle şu şekilde ifade etmiştir: “Tutdum orucu İremazanda, Kaldı iki gözlerim kazanda, Mollam da döyür yazı yazanda”¹⁷

Onun, 12 yaşındayken Seyyid Azim Şirvani'nın yeni açtığı mektebe gitmesi şairin gelecek faaliyetine büyük etkisi olmuştur. Mektepte okuduğu dönemlerde Sabir Farsçadan Türkçeye şiirler tercüme etmiş. Bu da onun şiire olan merakını daha da artırmıştır. Sınıf arkadaşları ve öğretmenleri Sabir'in diğer çocuklardan daha yetenekli olduğunu dile getirmişlerdir. Seyyid Azim, Sabir ile özel olarak ilgilenmiş, onun tercüme ettiği şiirlerle birlikte yazdığı şiirleri de kontrol etmiş ve her zaman ona destek olmuştur.

Şair, 1906 senesinde Molla Nasreddin dergisi ile tanışmış ve dergide satirik ruhlu şiirler yazmaya başlamıştır. Sabir'in Molla Nasreddin dergisinde çalışmaya başlaması dergi için mühim gelişme olarak bilinmektedir. Mirza Celil derginin ilk sayılarında Molla Nasreddin ruhunu yansıtacak şair bulamadığı için, şiirleri kendisi yazmak mecburiyetinde kalmıştır. Mirza Ali Ekber'in dergide bulunmasıyla Mirza Celil, kudretli kalem ve meslek dostunu bulmuştur. Sabir Molla Nasreddin'e derginin dördüncü sayısından katılmış, ilk başlarda ara sıra şiirler göndermiş, sonradan en çok sevilen şair olmuştur.

Mirze Ali Akber Sabir, Molla Nasreddin dergisine gelmeden önce “Hayat” gazetesinde yayımladığı “Bir mecliste on iki kişinin sohbeti” isimli satirik şiirini yayımlamıştır. Şair bu satirik şiirle yeni oluşmaya başlayan satirik üslubuna uygun basın organı, savaş meydanı aramaktaydı. Şiirde bir mecliste bulunan on iki kişinin aslında bir biriyle söhbet etmediğini, ayrı ayrılıkta kürsüye çıkarak, kendilerinin iç yüzünü açtığını söylemiştir. Şair, Molla Nasreddin'e geldikten sonra “Bir mecliste on iki kişinin sohbeti”inde bulunan kişilerden birinin düşüncelerini şiirle bu şekilde dile getirmiştir: “Millət necə tarac olur, olsun nə işin var?! Düşmənlərə möhtac olur, olsun, nə işin var?!” (Hasanzade 1991: 69-70).

Sabir'in Molla Nasreddin dergisine katılmasını ve ilk şiirini Mirze Celil büyük bir sevinçle karşılamış; yazar Sabir'in ilk şiirinin yayımlandığı sayıyı büyük bir zevkle çıkardıklarını dile getirmiştir.¹⁸

Sabir'in bir sonraki şiiri “Ol gün ki halıg eder bir övld” mısrası ile başlayan şiiri olmuştur. Akif Aşırılı'ya göre “şiiri derginin sekizinci sayısında bir çocuk getirip, Ömer Faik'e bırakmış ve gitmiştir. Şiirin kim tarafından geldiği belli olmadığından dergide “Hophop” imzasıyla yayımlanmıştır. Aynı çocuk on gün sonra yayım evine tekrar bir paket bırakıp gitmiştir. Paketde “Bilmem ne görübdü bizim oğlan bu okumakta” mısrasıyla başlayan şiir olmuştur. Bu şiir de Molla Nasreddin'de yayımlanmıştır. Şiirin Sabir'e ait olduğu birkaç hafta

¹⁷ <http://sabirmuseum.az/h%C9%99yat-%20v%C9%99-yaradiciligi/> (erişim tarihi: 05.12.2018)

¹⁸ <http://sabirmuseum.az/h%C9%99yat-%20v%C9%99-yaradiciligi/> (erişim tarihi: 05.12.2018)

sonra belli olmuştur” (Aşırılı, 2009: 156). Sabir'in dergide “Hop-hop” imzasıyla on dört şiiri yayımlanmıştır. “Hop-hop” bir kuş türü olmuş, ağacın dallarında yuva kuran, fakat çoğu zamanda sesi gelse de kendisi görünmez. Şairin de ilk başlarda şiirleri yayımlansa da bu şiirlerin kime ait olduğu belli olmamıştır. Bu nedenle “Hop-hop” imzasını kullanmıştır.

Mirza Ali Ekber Sabir'in şiirleri Molla Nasreddin dergisine Şamahılı tüccar Abdurrahim Samadov tarafından ulaştırılmıştır. Mirze Celil Sabir'e şiirler için aylık 25-30 manat değerinde telif ücreti ayırmış ve bu ücret de yine A. Samadov tarafından Sabir'e ulaştırılmıştır.

Şair Molla Nasreddin'de bulunduğu dönemlerde Sabir edebi mektebi oluşmuş ve bu edebi mekteb Molla Nasreddin sayfalarında gelişmiş, büyümüştür. Dönemin Mollanasreddincileri A.Nazmi, A.Gamküsar, M.Möcüz, A.R.Şamcızadə, M.H.Zeynalov bu edebi mektebin üyeleri olmuşlardır..

Mirze Ali Akber Sabir Molla Nasreddin (1906-1911) dönemlerinde yalnız Azerbaycanda değil, Yakın Doğuda kudretli şair olarak tanınmıştır. Şair şiirlerinde hedef aldığı, eleştirdiği kişilerin hucumlarından korunmak için dergide “Hophop”, “Güleyen”, “Ağlar güleyen”, “Ebünesr Şeybani”, “Çayda çapan”, “Qabaqda giden zencirli”, “Meczub”, “Yetim kızcık”, “Boynuburuk” bir çok satirik gizli imzalar kullanmıştır. Ayrıca şairin şiirleri, “Goca Emi”, “Boynu Burug”, “Fazil”, “Din Direyi”, “Boynu Yogun”, “Tükezban Cici”, “Goca İranlı”, “Yarı Könül”, “Sevdayi”, “Yaramaz”, “Nizedâr” ve “Çuvalduz” takma adlarıyla da yayımlanmıştır (Ehmedov, 1960: 619-622.) Şairin 5 sene boyunca Molla Nasreddin dergisinde 156 şiiri yayımlamıştır. Sabir'in amacı insanları gaflet uykusundan uyandırmak, cehalete karşı savaşmak ve milli değerleri korumak için insanları mücadeleye çağırarak olmuştur. Sabir kendi vatandaşlarını “millet”e hizmet eden cemiyet arasında görmeyi daim istemiştir. Aynı zamanda Sabir intibah döneminde işçilerin durumunu anlatan şiirler yazmış ve onların yaşantısından bahsetmiştir. Şiirlerinde onların refaha kolay kolay eremeyeceklerini satirik bir ruhla bu şekilde dile getirmiştir:

“Fehle, özünü sen de bir insan mı sanırsan?!

Parasız kiş, insanlığı asan mı sanırsan?!

Alçak, ufacık dahmanı saman mı sanırsan?!

Ahmak kişi, insanlığı asan mı sanırsan?!” (Molla Nasreddin, sayı:21,1907:2).

Mirza Ali Ekber Sabir Molla Nasreddin dergisiyle aynı zamanda “Şərqi-rus” , “Hayat”, “İrşad”, “Taze həyat”, “Niva” dergi, "Rehber", "Debistan", "Bəhlul", "Zənbur" "Ülfət", "Günəş", "Səda" ve gazetelerinde çalışmış, şiir ve hikayelerini yayımlanmıştır.

Sabir, aynı zamanda 7 Mayıs 1906 tarihinde doğup büyüdüğü Şamahı şehrinde açılan ilk müslüman kütüphanesinin kurulmasına yardım etmiş ve kütüphaneye destek olmuştur. Şair, aynı zamanda tiyatroya destek olmuş ve dönemin en iyi yazarlarından Necef Bey Vezirov'un “Yağışdan çıktık, yağmura düştük” eserinin sahneleştirilmesine yardım etmiştir.

Sabir gazetelerle sık iletişimde çalıştığı dönemde, aynı zamanda Balahanı mektebinde de öğretmenlik yapmıştır. Fakat ailesinden uzakta kalması ve yorucu iş hayatı nedeniyle şair 1910 senesinde ciddi sağlık sorunu yaşamış ve işten ayrılarak Şamahı'ya ailesinin yanına dönmüştür. Hasta olmasına rağmen şair Bakü'de yayımlanan Güneş gazetesiyle iletişimini kesmemiş, Tifliste yayımlanan “Molla Nasreddin” dergisiyle yeniden irtibata geçerek ara sıra şiirler göndermeye başlamıştır: “Efendim! Yavaş yavaş iyileşiyorum. Ümitvarımki, çok şiir yazım!”.¹⁹ Mirze Celil Sabir'e mektup yazarak onu tedavi için Tiflis'e davet etmiş, o dönemde kendisi Tiflis'te bulunmadığı için geçici editör Muhammet Siddigi'den Sabir'le ilgilenmesini ve durumuyla ilgili bilgi vermesini rica etmiştir.

Mirze Celil'in ısrarından sonra Sabir Tiflis'e gelmiş ve onu Tiflis'te Ömer Faik Nemanzade karşılamış, Celil'in evine götürmüştür. Daha sonra Sabir'in hastalığıyla Muhammet Sidgi ilgilenmiştir. Şair Tiflis'e gelir gelmez Molla Nasreddin dergisinde “Azrail'in istifası” isimli satirasını yayımlamış ve satirada dönemin doktorlarını satirik dille eleştirmiştir. Burada şair hekimlerin insanların hastalığına çare bulmak yerine onların ölümünü hızlandırdıklarını dile getirmiştir.

Sabir tedavi aldıktan sonra tekrara Şamahı'ya gitmiş; fakat sonradan durumu kötüleşmiş ve yeniden Tiflis'e gelmiştir. Şairin ikinci gelişinde Mirze Celil ve Eşi Hamide hanım da Tiflis'te olmuşlardır. Onlar Sabir'le ilgilenmiş ve şaire büyük ihtiram göstermişlerdir. Sabir bu dönemlerde yakın arkadaşı olan dönemin kudretli şairlerinden Abbas Sıhhat'le mektublaşmış ve durumuyla ilgili ona bilgi vermiştir. Mektubunun birinde kısa sürede iyileşmek ve Şamahı'ya dönmek için Mirze Celil'den gizli başka bir doktora görüldüğünü ve onun verdiği ilaçları kullandığını; fakat durumunun daha da kötüye gittiğini yazmıştır: “Doğrusu Mirze Celil ve Hamide hanıma daha fazla eziyyet vermemk için, tez bir zamanda iyileşmeye çalıştım fakat daha da beter oldum. Utancımdan bu durumu Mirze Celil efendiye demeğe utanıyorum. Tez bir zamanda iyileşirsem Şamahı'ya döneceğim” (Sıhhat, 2005: 217)

Sabir, Tiflis'te daha fazla kalamadı ve tekrar Şamahı'ya geri döndü. Fakat durumu git-gide kötüleşen şair son bir çare olarak Bakü'ye gitmiş, fakat doktorlar hastalıktan dolayı direnci düşen şairi ameliyat etmek istememişler ve ona Şamahı'ya dönmesini ve biraz kendine

¹⁹ <http://sabirmuseum.az/h%C9%99yat-%20v%C9%99-yaradiciligi/> (erişim tarihi: 05.12.2018).

geldikten sonra ameliyat için tekrar Bakü'ye gelmesini söylemişler. Fakat Sabir Şamahı'ya geri döndüktün iki gün sonra hayatını kaybetmiştir.

Sabir'in ölüm haberini yakın arkadaşı Abbas Sıhhat'ın yazdığı "Kara Haber" isimli telegram basın organlarında yayımlanmıştır.

49 yaşında hayatını kaybeden şair'in yaşadığı dönemde hiçbir kitabı yayımlanmamıştır. O, Tiflis'te olduğu dönemlerde arkadaşı Abbas Sıhhat'a yazdığı mektublardan birinde gözünün arkada kalmayacağını ve şiirlerinin onun yayımlayacağından emin olduğunu bildirmiştir. Ve şairin ölümünden bir sene sonra 1912 senesinde arkadaşı Abbas Sıhhat Sabir'in şiirlerinin hepsini "Hophopname" isimli kitap şeklinde yayımlamıştır. 1914 senesinde "Hophopname" ikinci kez yayımlanmış ve bu sayıda şairin şiirlerine uygun olarak Ezim Ezimzâdenin renkli karikatürleri ilâve edilmiştir (Sıhhat, 2005: 223).

2.5.4 Ali Nazmi

Molla Nasreddin dergisinin en önemli yazarlarından biri de Ali Nazmi olmuştur. Ali Nazmi, Gence'nin Serap köyünde yoksul bir ailede doğmuştur. Ailenin ilk evladı dünyaya geldiği için babası Muhammed Bey yegane mal varlığı olan bahçesini satarak Meşed'e ziyarete gitmiş ve ailenin durumu daha da kötüleşmiştir. Ali, 11 yaşına yeni bastığı dönemlerde babasını kaybetmiş ve küçük yaşlarından ailenin geçimini sağlamaya çalışmıştır. O ormanlardan odun toplayıp, satarak ailesine yardım etmiştir.

1898 senesinde Ali Buhara şehrine gitmiş, orada akrabalarının dükkanında çalışmaya başlamıştır. Dükkanında çalıştığı dönemlerde bir Yahudi müşteri sık sık dükkana gelmiş, Aliye okuması için kitaplar gazeteler getirmiştir. Yaşadığı zorluklara rağmen Ali Nazmi edebiyata merak salmış ve ara sıra şiirler yazmaya başlamıştır. Yazar ailesinin geçimini sağlamak için sık sık Buhara ve Semerkant'a ziyaretler etmiştir. Onun seferlerinden biri de 1904 senesinde Tiflis şehrine olmuştur. Ali burada yalnız ticaret ile değil yeni yayımlanmaya başlayan Şarkı - Rus gazetesi ile ilgilenmiş ve yayım organını ziyaret etmiştir. O gazetenin editörü Muhammed Şahtahlinski'yle tanışmış ve ara sıra gazeteye şiirler ve makaleler göndermek istediğini bildirmiştir. Ve böylelikle Ali Nazmi edebiyat faaliyetine Şarkı Rus gazetesi ile başlamıştır (Bayramoğlu, 2012). O Tiflis'e bir sonraki seferinde yine Muhammed Şahtahlinski'ni ziyarete yayım evine gelmiş ve burada Mirze Celil Memmedkuluzade ve Ömer Faik Nemanzade'yle tanışmıştır. Bu tanıma sonradan ömürlük dostluğa dönüşmüştür. Ali Nazmi Molla Nasreddin dergisinde 1906 senesinde "Eli değnekli" imzasıyla küçük bir mektupla faaliyete başlamıştır. Ali Nazmi diğer Mollanasreddincilerden farklı olarak dergiye ilk kez şiir, felyaton göndermiştir. Onun Molla Nasreddin'de ilk adımları, gönderdiği mektuplar olmuştur. O, zaman geçtikçe derginin amacını iyice benimsemiş sonradan derginin

vazgeçilmez simalarından biri olmuştur. Ali'nin dergiye gelmesini Mirza Celil hatıratında şu şekilde yazmıştır: “Molla Nasreddin’e yakışan kendine has tuzlu şivesi ile Sabir’e yavuk gelen ve ona yakın olan - birinci Meşedi Sijimqulu Kefsiz olmuştur”²⁰

Mirza Celil'in Sabir ile Ali Nazmi'nin şiirlerini birbirinden ayırmanın çok zor olduğunu dile getirmiştir. Ali Nazmi Molla Nasreddin dergisinde satirik şiirlerini esasen “Meşedi Sijimqulu” və “Kefsiz” imzalarıyla, tomlum içinde bir manalı karşılanmayan eserlerini “Hacamatverdi”, “Serseri”, “Şemşir”, “Şemşirek”, “Pişman goca”, “Gence cavanları”, “Qoca zığ-zığ” və s. gizli imzalarla kaleme almıştır.²¹

Ali Nazmi'nin şiirde becerisi Sabir'e çok benzediğinden, daha şair hayattayken bile ona “İkinci Sabirimiz” denilmiştir. Ali Nazmi Sabir'in izinden gitmiş ve “Sabir edebi mektebi”nin en maharetli yazarlarından biri olmuştur. O, dönemin yalancı mollalarını, halkı aldatan idari sistemi, cehaleti kötelemiş, insanları birliğe beraberliğe çağırmıştır. Onun kaleme aldığı “İstibdad”, “Korkuyorum”, “Olucakmı”, “Size ne”, “Ey füqera”, “Od tutub odlandı vatan” ve başka şiirlerinde bağımsızlık düşünceleri ileri sürülmüştür.

Şair “İrsi-peder”, “Gülüyorum”, “Yorğun bir bakış” şiirlerinde bir ressam gibi cehalet ve nadanlığın manzarasını tasvir etmiştir. “Edebiyat, yahud minacat” satırlarında gazetelerden korkanları, “Mezeli” şiirindeyse İran hükümdarı Muhammed Ali şahı eleştiri yağmuruna tutmuştur.

Derginin en önemli zamanlarında 1916 senesinde Ali Nazmi, ailesiyle birlikte Gence şehrine taşınır. Araştırmacı Kulam Memmedliye göre “Mirze Celil Ali Nezmi'ye mektup yazarak onu Tiflis'e davet etmiş, fakat Nezmi 7 kişiden oluşan ailesiyle Tiflis'te geçimin zor olacağından dolayı gelemeyeceğini bildirmiştir” (Kolıkpınar, 2016:30).

Uzun bir sürü Ali Nazmi Molla Nasreddin dergisiyle irtibada geçmemiştir. Şair 1920-1921 senesinde Gencede müallimlik kursunu okumakla birlikte müallimlik yaparak geçimini sağlamaya çalışmıştır. 1922 senesinde Molla Nasreddin'nin Bakü'de yayımlanan dördüncü sayısında küçük bir makale onun dikkatini çekmiştir. Makalede:

“Kefsiz.. Uzun bir zamandan sonra onu hatırlıyoruz. Yol arkadaşımızı ve ikinci Sabirimizi, Kefsizi. Nerede olduğunu bilmiyoruz ve umut ediyoruz ki, tez vakitte letafetli şiirleriyle yine dergimizi sevindirecektir” (Kolıkpınar, 2016: 30).

²⁰ (<http://senet.az/ay-molla-n%C9%99sr%C9%99ddin-%C9%99mi-%C9%99li-n%C9%99zmi/>) (erişimtarihi: 22.12.2018)

²¹ (<http://senet.az/ay-molla-n%C9%99sr%C9%99ddin-%C9%99mi-%C9%99li-n%C9%99zmi/>) (erişimtarihi: 22.12.2018)

Böylelikle Ali Nazmi zaman zaman Molla Nasreddin dergisinde yazılarıyla görünmeye başlamıştır. Yazar Gence'de olduğu dönemlerde “Yeni Gence” gazetesinde çalışmış; fakat gazete kısa zaman içinde kapanmıştır. İşsiz kalan Nazmi Bakü'ye giderek burada birkaç gazete ve dergide çalışmaya başlamıştır. Fakat sonradan “Molla Nasreddin” dergisine geri dönmüş ve dergi kapanana kadar burada çalışmıştır. Yazar “Molla Nasreddin” dergisine döndükten sonra “İnkilab ve Medeniyet” gazetesinde “Bugünkü edebiyatımızla ilgili” makalesini üstad olarak belirlediği Mirze Celil'e ithaf etmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOLLA NASREDDİN DERGİSİNDE “MİZAH” SANATIMIZ VE KARİKATÜRLERİN GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZİ

3. 1 Mizah Kuramları

Yeni yeni ortaya çıkmaya başlamış Mizah Kuramı ile ilgili çalışmalar oldukça geç bir dönemde başlamış, hatta ilk zamanlarda bu çalışmaya çok ta önem verilmemiştir. Bütün bunlar kuramın teori kısmını etkilemiş ve sınırlı sayıda kalmasına neden olmuştur. Mizah zaman içerisinde yapılan çalışmalarla temel olarak üç ana kuram (Üstünlük, Uyumsuzluk ve Rahatlama) başlığı altında derlenmiştir (Manning, 2002: 15). Araştırmada göstergebilimsel çözümlemede elde edilen bulgular mizahın Üstünlük ve Uyumsuzluk kuramı çerçevesinde değerlendirilecektir

Üstünlük Kuramı En eski teorilerden olan Üstünlük teorisi Platon ve Aristoteles dönemine kadar dayanmaktadır (Berger, 1987: 6). Kişinin çevresindeki ilişkileri değerlendirilen Üstünlük Teorisi kaynağını, Aristoteles’in yazdıklarından almıştır. Görüşe göre; gülmenin temeli ortaya çıkan komik bir durumun ardından birinin başkasına olan zaferinde görülmektedir. Bir başka deyişle; insanlar birinin düştüğü komik duruma gülerken, kendilerini o durumun dışında tutarak üstünlük duygusuyla hareket ederler (Yardımcı, 2010:22). Bunun yanısıra Üstünlük kuramı Hobbes’in alay teorisini temel almış, insanların başkalarına gülmelerinin sebebi onlara karşı üstünlük elde etme isteğiyle ilişkilendirilmiştir. Üstünlük kuramını incelediğimizde, teorinin temelinde kişinin karşısındakinden daha güçlü, üstün sıfatlara sahip olması düşüncesinin yattığını görebiliriz. Üstünlük duygusuyla gülmenin, insanoğlunun egosunu tatmin etmesi gibi de değerlendirmek mümkündür.

Topuz (1986, s.18), karikatürcünün izlediği amaçların Lasswell ya da Berelson’un formülü çerçevesinde incelenebileceğini savunmuştur. Karikatürcü haberci gibi okuyucunun sosyal ve kültürel düzeyini özlemlerini dikkate alarak, onalar bilgi aktarır. Haberciden tek farkı ise okuyucuya bir ileti iletmekle birlikte bir başka şey yapmak ister; okuyucu güldürmeye ve dolayısıyla onu şaşırtmaya şok yaratmaya onda tepki uyandırmaya yönelir (Mencet, 2016: 23). Bu tür çizimlerde açıkça belirtilen içeriğin ayrıntıları saklanarak “gizil” içerik ön plana çıkar.

Uyumsuzluk Kuramı mizah kuramları arasında en çok kabul edilen teorilerden biri olmuştur. Uyumsuzluk kişilerin mantıksız, münasebetsiz yada beklenmedik bir durumla karşılaştığında ortaya çıkan komik durumu açıklamaktadır. Kurallara veya beklentilere uymayan bir durumla karşılaşıldığında mizah ortaya çıkmaktadır (Manning, 2002: 17). Bu teoriye göre, sosyal veya statü vb. farklılıklar gözetilmeden mizah oluşturulur (Berger, 1987:

8). Birbirinden farklı iki fikir, düşünce yada durumun sürpriz bir şekilde bir araya getirilmesiyle mizah meydana gelmektedir. Uyumsuzluk Kuramının kişinin beklemediği uyumsuz bir sonuçla karşılaşması; ancak bu uyumsuz sonucun başka bir mantık düzeyinde uyumlu olması olarak kabul edilmiştir (Canpolat, Şişmanoğlu, 2002: 14). Başka bir deyişle uyumsuzluk kuramı umulmadık, mantıksız olan her hangi bir olaya karşı gösterilen zihinsel tepkidir.

Uyumsuzluk ilk kez Aristoteles tarafından sunulmuş, fakat başarılı olamamıştır. Teorinin ayrıntıları 18.yy sonlarıyla 19.yy. başlarında ortaya konulmuştur (Canpolat, Şişmanoğlu, 2002: 15). En meşhur teoristleri ise Emmanuel Kant ve Arthur Schopenhauer olmuştur.

3.2 Göstergebilim Kuramı

Geçmişte tüm bilimlere aynı pencereden bakılmasına rağmen bilim, zamanla gelişmiş ve günümüzde olan durumuna ulaşmıştır. Bilimin zamanla gelişmesi yeni dallarının; fen, sağlık bilimleri, sosyal bilimler v.b ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bilim dalları da zamanla yenilerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Göstergebilim de bu şekilde ortaya çıkmış bilim dallarından biridir (Rifat, 2009: 10-12).

Eski Yunanca'daki 'semeion' sözcüğüne dayanan Göstergebilim (semiyotik), en sade tanımıyla, iletişim amaçlı bütün araçları, onların birbiri ile olan ilişkilerini ve türlerini saptamaya çalışan ve gösterge sistemlerinin işleyişini bilimsel bir prosedürle inceleyen bilimdir (Erdoğan, 2008: 18). Fakat terimi yalnız "göstergeleri incelen bilim dalı" olarak nitelendirmemiz doğru değildir. Çünkü göstergebilimin bugün etkin olduğu yer, kendisini oluşturan "gösterge" ve "bilim" kelimelerinin semantik toplamından daha geniş bir format yakalamaktadır (Erkman, 2005: 9). Göstergebilimin bunun yanı sıra hangi anlamlara geldiğini öğrenmek için ilk olarak gösterge kavramına açıklık getirmek gerekmektedir.

Göstergebilimin temeli Amerikalı âlim Charles Sanders Peirce ve İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure tarafından atılmıştır. 1960 yıllarında göstergebilim bir bilim dalı olarak kabul edilmiştir. Göstergebilimde Louis Hjelmslev, Claude Lévi Strauss, Roland Barthes, Julia Kristeva, Algirdas J. Greimas, Christian Metz ve Jean Baudrillard gibi araştırmacılar Saussure'e ekolü olan Avrupa geleneğini; Ivor A. Richards, Charles W. Morris, Charles K. Ogden, Thomas Sebeok ve Umberto Eco gibi araştırmacılar ise Peirce ekolünden olan Amerika geleneğini benimseyen kişilerdir (Özcan, 2007: 67).

Göstergebilimin amacı oluşturulan anlamların nasıl ortaya çıktığı; iletilmek istenen fikrin nasıl anlatıldığı; bir göstergenin görünen anlamları ve onların ifade ettiği gizli anlamları ortaya çıkarmaktır.

Temeli Saussure ve Peirce geleneğine dayanan göstergebilimin farklı yaklaşımları mevcuttur. Bu yaklaşımların kendine has sistemleri, yöntemleri, göstergebilim tanımları ve yaklaşımları vardır. Peirce göre göstergebilimin kuramında üç gösterge mevcuttur: görüntüsel göstergeler;belirtisel göstergeler ve simgeler. Görüntüsel gösterge benzerlik üzerine kurulduğu için onu anlamak kolaydır. Belirtisel göstergeyi anlamak biraz daha zordur. Burada göstergeyle anlamlar arasında bir ilişki kurmak gerekmektedir. Simgeleri anlamak için ise anlamları öğrenmek gerekmektedir. Bir gösteren (ses, nesne) ile bir gösterilen (kavram) arasındaki ilişkinin rasgele olduğu ve uyuşuma dayandığını öne süren Saussure'den ayrılır (Bergeri, 2012: 86).

Roland Barthes'a göre gösterge, gösteren ile gösterilenden kurulu bir yapıdır ve gösteren düzlemi anlatım düzlemini, gösterilen düzlemi ise içerik düzlemini temsil etmektedir (Akt. Güdekli, 2015: 142).

Rıfat göstergebilimi, anlamları çözümleyen ve yeniden yapılandıran, öbür okuma yöntemlerine eklenen yeni bir okuma biçimi olarak değil, okumanın ve çözümlemenin koşulları konusunda ortaya atılmış varsayımlar olduğunu bildirmiştir: “Bir başka deyişle, anlatılarda, metinlerde anlamların nasıl birbiriyle eklenerek yeni anlamlar üretildiğini araştıran, öncelikle de bu üretim sürecini nasıl işlediğini ve ortaya koyabilecek bir kuramsal aygıt (düşünme modeli) geliştiren bir bilimsel tasarıdır göstergebilim” (Rıfat, 2009: 22).

Erdoğan'a göre ise göstergebilim bir işaretler bilimi ve aynı zamanda bir türün işaret sistem olarak tanımlanabilir:

“Göstergebilim herhangi bir aracın (veya türün) işaret sistemi olarak incelenmesidir. Göstergebilim iletişim için kullanılabilecek her şeyi kelimeleri, imajları, müziği, çiçeği inceler. Anlamın ne olduğuna değil öncelikle anlamın nasıl yaratıldığına bakar. Göstergebilimi Avrupa'da başlatan 20. yüzyılın başlarında Ferdinand de Saussure olmuştur” (Akt. Güdekli, 2016:121).

Göstergebilim çevremizde bulunan etkileşime geçtiğimiz her şeyi kapsamaktadır. Göstergebilimsel çözümleme ise gösterilenlerden yananlamını ele almaktadır. “Göstergebilimsel çözümlemenin temelinde ise, okuma davranışı bulunmaktadır. Ancak buradaki okuma davranışı sıradan metin veya görüntü okuma, açık olan anlamı kavrama değildir. Göstergebilimsel okuma daha duyarlı ve yöntemli bir çaba gerektirmektedir. Anlamın düzenlenişi ve eklenme biçimi yani “içeriğin biçimi” göstergebilimsel çözümlemenin inceleme konusuna girmektedir” (Akt. Güdekli, 2016: 120-122).

Göstergebilim çalışmalar birçok alanda; edebiyatta, sanatta, kitle iletişiminde; basın ilanları, radyo televizyonda, antropolojide yapıla bilir. Dikkat etmemiz gereken husus

ise çözümlenmenin yapıldığı alan olmuştur. Barthes'e göre, "Göstergebilim ilkeleri, yapısal dilbilimden kaynaklanan dört büyük başlık altında toplanabilir: I. Dil ve Söz; II. Gösterilen ve Gösteren; III. Dizge ve Dizim; IV. Düzanlam ve Yananlam" şeklindedir (Akt. Karsak, 2014: 99). Burada düzanlam ve yananlamın ne olduğunu anlamak için gösterilenler açıklanmalıdır. Çözümleme metin ve göstergeler aynı olsa da okurlar arafından anlam da değişir, birçok anlamlandırmalar ortaya çıka bilir.

Göstergebilimsel çözümleme ilk kez 1915 yılında Saussure tarafından "Genel Dilbilim Dersleri" eserinde savunulmuştur. Gösterge Sausure göre gösteren ve gösterilen olarak iki bileşene ayrılmaktadır. Bu iki bileşen arasındaki ilişkinin nedensiz olduğunu ileri sürmesi göstergebilim açısından büyük önem taşımaktadır (Akt. Karsak, 2014: 102). Bu sistemde işaretler ve sesler gösteren, düşence ve kavram ise gösterilene ait olmuştur. Göstergebilimseli daha sonra geliştiren isim ise Roland Barthes olmuştur. Göstergebilimciye göre göstergebilimsel çözümleme metin ve olguların çözümlenmesini sağlamaktadır. Roland yaklaşımına göre göstergebilimsel çözümlemede metin merkezde yer alır. Bütün yapılar ise öncelikli olarak göstergeler ve anlamlar taşıyan birer metindir (Altay, 2018: 93). Göstergenin ilk olarak fiziksel bir biçimi olmalı; ikinci olarak kendisinden başka bir şeye göndermede bulunmalı; üçüncü olaraksa insanlar tarafından bir gösterge olarak kabul edilmelidir (Akt. Güdekli, 2016: 120).

3.2.1 Gösterge Kavramı ve Bileşenleri

Gösterge kavramı dil felsefesi içinde oldukça mühüm bir yer tutarak ve felsefenin anahtar kavramlarından biri olmuştur (Rifat, 2009: 10-12) Gösterge Kavramının ortaya çıkması temel olarak eski çağa dayanmaktadır. Yunancada gösterge "semeion" – iz belirlemek anlamına gelmektedir (Rifat, 2009: 27). Yunancada teknik felsefi terim gibi kullanılan semeion daha çok "kanıt", "belirti", "septom" anlamına gelen yunanca tekmerion ile eş anlam olarak kullanılmıştır (Bergeri, 2012: 88). Yunan tarihine baktığımızda bu kavramın esasen tıp ve bilicilik ekseninde geliştiği görülmektedir. Kavram zamanla dil felsefesindeki asıl anlamını kazanmıştır.

Söz konusu kavramın teknolojik ve bilimsel gelişmelerin yanısıra düşünsel alandaki dönüşümlerde daha da artmıştır. Bu gelişim süreci Gösterge kavramını yalnız dil felsefesi içinde değil, başka alanda da önemli bir konuma taşımıştır. Kavramın tarihsel sürecine baktığımızda bir çok düşünürün önemli katkıları yapıldığını görülmektedir.

Peirc'e göre "Gösterge nesnesine her hangi bir gerçek ya da temel karşılık gelme olmaksızın uyum sağlayan bir temsildir" (Peirce, 1982:323) Tanımda belirtildiği gibi gösterge

öncelikle “temsil” biçimidir. Bu nedenle nesnesin kendisi değil nesneyle bir uyumu bir benzerliktir. Herhangi bir gösterge insanların zihninde farklı bir şekilde biçimlene bilmektedir.

İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure ise göstergelerin nesnelere ilişkilerinden öte diğer göstergelerle ilişkilerine önem vermiştir. Gösterge, kendi fiziksel biçiminden ve çağırıştırdığı kavramdan oluşmaktadır, yani anlamı olan bir fiziksel nesnedir. (Rifat, 2009: 31)

Gösterge, genel olarak, kendi dışında bir şeyi temsil eden ve temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikte olan biçim, nesne, olgu, vb. olarak tanımlanmaktadır (Akt. Güdekli, 2016: 120). Göstergebilimin en küçük birimi olan gösterge temsil ettiği şeyi çağırıştırarak iletişim sağlamaktadır. Gösterge sözcük, işare ve simgelerden oluşmaktadır. İnsanlar arasında iletişimin temelinde duran dil ise gösterge olarak nitelendirdiğimiz birimlerin kendi aralarında kurdukları ilişkiden ortaya çıkmaktadır. Şimdi bu tanımdan yola çıkarak gösterge kavram anlamını genişletip şöyle diyebiliriz: İnsanların bir topluluk yaşamı içinde birbirleriyle anlaşmak amacıyla yarattıkları ve kullandıkları doğal diller çeşitli jestler (el-kol-baş hareketleri), sağır-dilsiz alfabesi, trafik işaretleri, bazı meslek gruplarında kullanılan flamalar (sözelimi denizcilerin flamaları), reklam afişleri, moda, mimarlık düzenlemeleri, edebiyat, resim, müzik, vb. çeşitli birimlerden oluşan birer dizgedir (Rifat, 2009: 10-12).

3.2.2 Post Yapısalcı Çözümleme Düz Anlam ve Yan Anlam

Post-yapısalcılık teorik gündemi İsviçreli dilbilimci Saussure tarafından ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi, Saussure için dil, dil dışı gerçeklikle bağlantısı keyfi ve uzlaşım sal olan formel bir sistem ya da koddur (Ulaş, 2002: 1174). Saussure, dilin, konuşmadan farklı olarak, sistem içindeki dönüşümleri mümkün kılan (nedensel olmayan) mekanizmalarla birlikte bir kurallar sistemi olduğunu düşünmüş ve konuşan ya da yorumlayan öznenen çok dile odaklanmıştır.

Post-yapısalcılık 1970’lerde, başta göstergebilimciler olmak üzere, birçok bilim adamı tarafından çeşitli açılardan yaygınlık kazanan yapısalcılığı eleştirilmeye başlamasıyla ortaya çıkmıştır. (Rifat, 2009: 38). Post-yapısalcılık dili, tüm göstergelerin iki boyutunun da – ‘gösterenler’ (fiziksel görüntüler) ve ‘gösterilenler’ (zihinsel görüntüler)– dilsel dünyanın dışında sahip olabilecekleri herhangi bir gönderge olmadan, birbiriyle aynı düzleme geçirildiği bir varlık olarak görür. Post-yapısalcıların özellikle vurguladıkları nokta, “sözcüklerin (ve daha genel anlamda göstergelerin) dilbilimsel dünya dışında bir şeye başvurmadan bir anlama sahip olmalarından kaynaklanan analitik olanaklardır; bu yüzden post-yapısalcılara göre, tüm dil ve dilden kaynaklanan fenomenler (örneğin, felsefeler, ideolojiler, bilimler, hatta bütün toplumlar) diğer toplumsal fenomenlerle ilişkilerinde şimdiye kadar sanılandan çok fazla özerktir” (Marshall, 1999: 595).

Anlam, göstergebilimin esasını oluşturan göstege ve gösterenin göstereni ve gösterileniyle birlikte söyle ve ifadeye dönüşen zihinsel bir sonuç olmuştur. (Güdekli, 2016: 123) Barthes'e göre göstergebilimde her anlatım düz anlam ve yan anlam düzlemlerinden ibarettir. Bu düzlemler gösterenin birinci ve ikinci seviyesini anlatmaya hizmet etmektedir. Göstergebilimde her kavram gerçek nesnelere bir soyutlaması, yani onların yerine geçen gösterendir ve gösterenin gönderme yaptığı bu kavram, gösterenin düzanlamı olmaktadır (Erkman, 2005: 65- 67). Gösterenin sözlüksel ve görünen anlamını ifade eden düzlem düzanlamdır. Yananlam ise düzanlama bağlı şekilde fakat onun gizli olan yanlarını ifade etmektedir. Nöth (Akt. Erdoğan, 2018: 68), yananlam ve düzanlamı şöyle açıklamaktadır: "Barthes, kültürel ve edebi eleştirilerinde yananlam kavramını, metinlerde gizli olan anlamı tespit etmek için kullanır. Düzanlamsal düzlemde doğal anlamı ifade eder. Yan anlamsal düzlemde ise ikincil, ideolojik anlamı iletir". Bu nedenle araştırmada gizli olan anlamı tesbit etmek amacıyla Barthes'in göstergebilimde belirlediği Yan anlam ve Düzanlam düzlemlerine dayanarak çözümleme yapılmıştır.

Kültürel farklılıklara göre göstergeler toplumlarda farklı şekilde yorumlanmaktadır. Yani bir eser bir toplumda farklı anlamda yorumlandığı halde başka bir topluda bambaşka şekilde ifade edilebilir. Özellikle de sanat eserlerinde bununla karşılaşma oranımız çok yüksektir. Sanatçılar eserlerinde cazibeyi arttırıcı, şifreli, üstü örtülü ve anlamı zenginleştirici ifadeler kullanmakta, benzetmelerde bulunmaktadır. Bu mecaz ve şifreler ise yananlamı oluşturmaktadır (Parsa ve Parsa, 2012: 57).

3.3 Molla Nasreddin Dergisinde "Mizah" Unsurlarının Kullanımı Ve Derginin Karikatür Sanatçıları

Mizah, hayatın güldürücü yönünü ortaya çıkararak ve insanı gülmeye sevk eden, bir gerçeği nükte, şaka ve takılmalarla süsleyip anlatan resim, karikatür, konuşma ve yazı sanatıdır. Genellikle karikatür, hikâye, komedi, roman, nükte, tartışma, fıkra şeklinde karşılaştığımız mizahların en önemli özellikleri espri kılığında eserin en can alıcı kısmında saklanması ve sırası gelince ortaya çıkmasıdır. Gelenekleri ve kuralları sorgulamada önemli bir role sahip olan mizahın iki amacı vardır: saldırma ve savunma. İnsanın topluca yaşamaya başladığı dönemle birlikte mizah da ortaya çıkmış ve kentleşmeyle birlikte daha soyut ve dolaylı bir özellik kazanmıştır. Rus yazarları Saetkov - Şedrin mizahı en güzel şekilde "halkın sırlı dili" olarak nitelendirilerek bir nevi onun değerini biçmiştir. Rus asıllı önder, Lenin, ölümünden birkaç saat önce mizahı lanete gelmiş ezop dili olarak nitelendirmiş ve milletin sırlı dili olan mizaha dikkat edilmesi gerektiğini söylemiştir.

Azerbaycan edebiyatı ve maatba tarihinde o güne kadar görülmemiş yeni usluup getiren Molla Nasreddin kendinden sonra edebi gelişmenin yöneticisi, yol göstereni olmuştur. Dergi aşağı tabakaya saygı, tüfeyli ve istismarcı zümreye nefret duygusuyla alevli yazılar ve çizimler yayımlayarak yönünü ve kimliğini belirtmiştir. Bu nedenle Molla Nasreddin Azerbaycan'da bir ekol olarak değerlendirilmektedir. Dergide mizah ünsürünün en yeni yönlerinden biri olan karikatürü kullanılmıştır:

“Karikatür, kişi ya da olayların gülünç, çelişkili yanlarını yakalayarak bazen yazıyla da desteklenen abartılmış çizgilerle mizaha dönüştürme sanatıdır. ‘Karikatürize etmek’, genel olarak mizah ya da eleştiri amacıyla bir olguyu çarpıtmak anlamını taşımaktadır. Kişileri konu alan çizimlere portre karikatürü, olayları konu alanlara da konulu karikatür denir” (Britannica, 2000: 4-5).

Karikatür, günlük ve diğer süreli basının başlangıç ve gelişim evrelerinde halkın büyük bir ilgisini kazanmış çizgi sanatıdır. “Caricatura” sözcüğünden türeyen Karikatür İtalyanca yükseltmek, doldurmak, alay anlamına gelmektedir. Bu kelimeyi ilk kez İtalyan ressam Caracci'nin kullandığı düşünülmektedir. Karikatürün belirgin işlevi çizginin üslup ve değeri ne olursa olsun açık veya örtülü biçimde kitlenin mizahı algılama düzeyine bulunmasına hizmet etmek olmuştur. Bunun yanı sıra karikatür, sözcüklerle de karşılığı bulunabilen yani daima bir sözcük diline dönüşebilen görselleşmiş koşulları içermektedir.

Karikatürün en önemli iletim ortamı basılı yayın araçlarıdır (Mencet, 2016:12). Bu alandaki teknolojik gelişmeler karikatürün üretim ve yayınlanış biçimini etkiler. Genellikle sanatçıların kendilerine özgü anlatım biçimleri çizim biçemleri olur, öyle ki, çizgisine bakarak bir karikatürü kimin yaptığı anlaşılabilir (Alsaç, 1994: 7-11).

Kitle iletişim araçlarında çizilen karikatürlerin belirli bir amacı olmuş ve ona hizmet etmiştir:“Bu amaç ya eğlendirme, ya gündeme ilişkin bir takım politik siyasi yorumlar yapma, yaşanmış yaşanan olaylar hakkında karikatüristin ya da yayın kuruluşunun 13 görüşünü yansıtma, kamuoyu oluşturma, okurların hoşuna gidebilecek komik durumları yansıtarak beğeni toplama gibi birçok amaca yönelik olarak çizilir ve yayımlanırlar” (Mencet, 2016: 12-13)

Zaman zaman basın gelişmiş, dergi ve gazete gibi kitle iletişim araçları çoğalmaya başlamıştır. Bu dönemde karikatür eğlenceli bir yan uğraş olmaktan çıkarak etkili bir anlatım biçimine dönüşmeye başlamıştır. Giderek çok sayıda basılan karikatür geniş bir izleyici kitlesine ulaşmaya başlamıştır. Bununlada karikatürün gerçek gücü ortaya çıkmaya başlamıştır.

Molla Nasreddin dergisi karikatürlerle kısa zamanda başarı zirvesine ulaşmıştır. Öyle ki dergi görünüş özelliği gülünç olanı, kişileri, sınıfları, grupları komik ve hicivle ifşa etmek, terakki ve medeniyetin yolunu temizlemeye çalışmıştır. Molla Nasreddin toplumun nabzını tutmuş, karikatürler vasıtasıyla içinde bulunduğu toplumun olumsuzlarını anlamış ve onun gerçek şekilde anlatmaya çalışmıştır. Eleştirdiği zaman realizmi ve mizahı kuvvetli bir şekilde kullanan dergi, var olan düzene karşı çıkarak, yanlışları ortaya çıkarmaktan çekinmemiştir. Derginin editörü Celil Memmedkuluzade bu durumu en güzel şekilde söyle izah etmekteydi: “Herkeste bir hastalık vardır. Bizimkide budur ki, bu salak, yetim, aç, müslüman kardeşlerime birisi eziyet edince alıyoruz elimize kalemi ve kağıdı, sağa, sola, akrabaya, kardeşe, dosta tanıdığa bakmadan diyoruz dedem bana kör demiş, gelip gidene vur demiş” (Memmedkuluzade, 1971: 75).

Dergide sık karşılaştığımız “salak”, “yetim”, “yoksul” ifadedelerinin ideolojisini incelediğimizde aşağılamak, horgörme amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Bu ifadelerin Azerbaycan Türkçesinde anlamları ise “Yazıq”, “avam”, “biçare” sözleri olmuştur. Bu kelimelerin Azerbaycan Türkçesindeki ideolojisine baktığımızda alay edici, aşağılayıcı değil, acıma amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Derginin makalelerine incelediğimizde de yazarın bu kelimeleri halkı aşağılamak amaçlı değil de, halkın durumuna acıması şeklinde kullandığını göre biliriz: “Ah yazıq Vətən! Ah unudulmuş Vətən!” (Ah zavallı vatan, Ah unutulmuş Vatan!) (Memmedkuluzade, 1951: 89)

Dergi edebiyat ve karikatür bakımından tam bir yenilik getirmiştir. Edebiyatın yüksek zümreye hizmet ettiği bir zamanda Molla Nasreddin tam bir yenilik getirerek halkın anlayacağı konuşma dilini kullanmıştır. Hic okuma yazma bilmeyenler bile karikatürler vasıtasıyla derginin ne anlatmak istediğini anlayabiliyorlardı.

Hicivin kâbus gibi dolandığı ve istihza seviyesine ulaştığı o dönemde Molla Nasreddin mizahı kendi kalıbına oturtmayı başarmıştır. Gramer ve edebi bir dil kurallarının olmadığı bir dönemde terbiye edici bir öğretmen gibi dilimizi küfürden kurtarıp, onun normal hale gelmesini sağlamış, sarkazmı yasaklamış. Böylece kuralsızlık içerisinde kural yaratmıştır. Derginin kendine has bir gülüşü olmuştur. O imalı gülüş, aslında manalı ve derin olduğundan çok farklı renklere, şekillere ve güce sahip olmuştur. Bu gülüşün diğer bir özelliği gözyaşlarıyla yoğrulmuş acı bir gülüş olmasıydı. Bu gülüş aslında kin nefret, keskin silah, mahvedici kurşun olup, öldürmekle kalmamış mahşerin ötesine götürmüştür.

Dergide karikatür sanatının kullanım biçimi ve değindiği konular açısından 2.4.4 de vurguladığımız gibi İslamofobi içermesiyle ilgili görüşler bildirilmiştir. Bu görüşlerin tam aksi olarak Azerbaycan’ın araştırmacıları: Gulam Memmedli, Allahverdi Memmedli, Nazim

Akhundov, Garanfil Dünyaminkızı vb. İslamofobi olmadığını, derginin dini kendi çıkarları için kullanan din adamlarını, yalancı hocaları, kızlarını okula göndermek yerine zorla kocaya vermeye çalışan toplumun breylerini hedef aldığını ve onları eleştirdiğini savunmaktadırlar. Azerbaycan'ın emektar gazetecisi Garanfil Dünyaminzade araştırmalarında derginin İslamofobi içerdiği fikrinin tam aksini savunmuş, Molla Nasreddin'den ve Celil Memmedkuluzade'nin hatıratından örnekler göstermiştir. Dünyaminzade (2012:56) dergide 21 Nisan 1906 tarihinde yayımlanan “Niye Beni Dövüyorsunuz?” isimli makaleyi göstererek dönemde Şii mezhebinde “Aşura günü” imamların din uğrunda verdikleri savaşta acısını anlamak amacıyla insanların kendilerini dövmelerini, pirlere, taş parçalarına ibadeti, medeti Allah'tan değil de cadularda, fallarda arayanları eleştirdiğini vurgulamıştır:

“Ben, hoca kardeşlerimin temsilen bir mecliste bulunduğumda ilk önce müslüman kardeşlerime söylüyorum: Bir Allaha inanın, bir peygambere ve imamlara. Fakat siz ise söylüyorsunuz: Allaha da ibadet edin, peygamberlere de, imamlara da, mollalara da, dervişlere de, yılan oynatanlara da, falcılara da, dua yazanlara da...”(Paşayev, 1982: 56)

Bunun yanı sıra gazeteci Evez Gurbanlı²² ise verdiği bir reportajda Molla Nasreddin dergisinde bazı karikatürlere baktığımızda ilk olarak onların dini eleştirdiğini ve İslamofobi içerdiğini düşünmemize neden olduğunu bildirmiştir:“Fakat dergiyi detaylı incelediğimizde ve karikatürler eşliğinde makalelere baktığımızda derginin gerçek amacını anlayabiliriz. Evet, Molla Nasreddin'in bu tür anlaşılmasının bir sebebi onun seküler²³ bir dergi olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz” Gazetecinin bu yaklaşımı Dünyaminkızı'nın bakış açısına benzemiş, bir nevi onu onayladığını diyebiliriz.

Molla Nasreddin'nin kısa süre içerisinde ün kazanmasında derginin ressamlarının büyük emeği olmuştur. Malumumuz üzere Azerbaycan'da karikatür sanatı 20. yüzyılın başlarında Molla Nasreddin dergisiyle ortaya çıkmıştır. Derginin editörü Mirza, Celil Molla Nasreddin'nin kendine has özelliği olması için çok çabalar sarfetmiş, araştırmalar yapmıştır. Celil, uzun uğraşlardan sonra dergide yazdığı felyetonlarına ve diğer yazılarına, genel olarak derginin ruhuna uygun ressam bulmuştur. Derginin ilk Molla Nasreddinci ressamlarından biri Alman asıllı Oskar Shmerlink olmuştur. Oskar Shmerlink 1863 yılında Tiflis'te asker ailesinde doğmuştur (Abbaslı, 2001:23). Küçüklükten beri resme olan yeteneği ve hevesinden dolayı ailesi ona destek çıkmış ve ileride iyi bir ressam olması için çabalamıştır. Shmerlink, 1884 yılında profesyonel ressam olmak amacıyla Sank Peterburg Ressamlık Akademisini

²² <https://parafr.az/oxu/mtbuat-tariximizin-gzgs-molla-nasreddin-jurnal.html#gsc.tab=0> (erişim tarihi: 24.04.2019)

²³ Seküler Fransızca “Seculier” kelimesinden alınmış, dinden uzak, laik yaşamak anlamına gelmektedir.

kazanmış ve burada Rus ressamlık sanatını en ince detaylarına kadar öğrenmiştir. Shmerlink, akademiden gümüş madalyayla mezun olmuş ve bununla yetinmemiştir. Ressam 1889 yılında Almanya’da Münhen Ressamlık Akademi’sini kazanmış ve eğitimini oradada devam ettirmiştir. 1893 yılında Tiflis’e dönen Shmerlink ressamlık yapmaya başlamıştır. 1902-1912 yıllarında Tiflis Ressamlık mektebine rehberlik yapan Shmerlink karikatür ustası olarak Kafkasya’da meşurlaşmıştır. Oskar Shmerlink Mirze Celil ile “Şarkı Rus” gazetesinin faaliyeti döneminden tanışmışlardır. Shmerlink Molla Nasreddin dergisinin birinci sayısından itibaren uzun yıllar boyu Mirze Celil’in yol arkadaşı olmuştur. Mirza Celil ressamı çok sevmiş ve ona saygı duymuştur. Celil, Shmerlink’i “muhterem nakkaşımız” ve ya “en değerli yardımseverimiz” diyerek onun dergideki değerini bir nevi göstermeğe çalışmıştır: “Shmerlink bir önceki çizimleri ücretsiz olarak çektiğini bildirmiştir. Şimdi eski günleri hatırladığımda Molla Nasreddin için emeği geçen kişiler içersinde en değerli olan Shmerlink’i unutmak ne mümkündür” (Memmedkuluzade, 1971: 75).

Azerbaycanlı tarihçi İ. Habibeyli’ye göre “Molla Nasreddin” dergisinin yazarı Celil Mammadkuluzade Azerbaycan’da profesyonel bir karikatür sanatçısı olmadığından, dergiye Tiflis’te yaşayan Alman ressam Schmerlink’i davet etmiştir. Memmedkuluzade’nin teklifini karşılıksız kabul eden Shemrlink 1906-1917 yıllarında Molla Nasreddin dergisinin esas karikatürcü ressamlarından biri olmuştur. (Habibeyli, 2003: 23). Resimleri Molla Nasreddin dergisinin önde gelen fikirlerini yansıttığından dolayı ve birçok durumda çizimleri derginin ilk sayfasında, yani kapağında yer almıştır. Shmerlink Alman asıllı olmasına rağmen Azerbaycan’nın geleneklerini, halkın psikolojisini, yaşam tarzını öğrenmiş ve çizimlerinde canlandırmıştır. Shmerlink’in sihirli fırçasından çıkan "Sizi deyim gelmişem", “Kafkazya’da medreseyi-ruhaniyye”, "Neden beni dövüyorsunuz?", "Molla Nasreddin", "İran sınırından", "Habi-gaflet", "Müslüman meclisinde rus zabiti", "Muhammet Ali Şah’ın Tebriz’den çıkması" ve s. gibi yüzlerce satirik resimleri karikatür sanatının şah eserleri seviyesine yükselmiştir (Aşırılı, 2009: 112)

Derginin ilk sayısının kapak resmini çizen Oskar Shmerlink Molla Nasreddin karakterinin yalnız Azerbaycan’da değil, bütün Şark ülkelerinde kabul edilerek sevilmesini sağlamıştır. Memmedkuluzade 1926 yılında “Hatıratım” isimli biyografisinde bu durumu şu şekilde izah etmiştir:

“Bizim birinci görevimiz gözümüzün önünde derin uykuda olan İslam ümmeti olmuştur. İlk olarak değerli nakkaşımızdan rica ettik ki, bizim bahtikara Şark’ın yatmış milletlerini gaflet uykusunu sihirli fırçasıyla canlandırısın. 1906 yılı Nisan ayının 7’de Molla Nasreddin dergisinin ilk sayısının kapak fotoğrafında bulunan uykuda olan müslüman ümmetinin tasviri, varlığı bizim için çok kıymetli olan Oskar Shmerlink’e ait olmuştur” (akt. Askerova, 2006: 112).

Celil Memmedkuluzade ve Molla Nasreddin dergisinin en keskin, cesaret talep eden konularda Oskar Shmerlink'in emeğinden daha çok kullanılmıştır. Oskar Shmerlink büyük meharetle bu mevzuları ifade edebilecek çizimler yaparak, Molla Nasreddin sayfalarını zenginleştirmiştir. “Devlet Duması”, “Baku sermayedarları” “Ruhani idaresi” gibi tehlikeli mevzularda çizilen karikatürlerle Oskar Shmerlink Mirze Celil ve Molla Nasreddin dergisine yakışır cesaret sergilemiştir.

Ressam, Sovyet hakimiyeti yıllarında da Memmedkuluzade ve Molla Nasreddin dergisiyle iletişimini kaybetmemiştir. Mirza Celil Tebrizden Bakü'ye döndüğü zaman yeniden “en değerli yardımcısı” gibi gördüğü Oskar Shmerlink'e mektub yazarak onu yeniden Molla Nasreddin dergisinde çalışması için Bakü'ye davet etmiştir. Fakat o dönemde ressam Tiflis Ressamlık Akademisi'nde çalıştığı için Bakü'ye gidememiştir. Shmerlink, 1925 yılında yazdığı bir mektubda eski arkadaşı Mirze Celil'e en samimi duygularını ileterek yeni açılan Müslüman gazetesi “Yeni fikir” gazetesiyle birlikte dört gazeteyle çalıştığını bildirmiştir (Gobustan-2, 2001: 58).

Memmedkuluzade, 1925 yılında Oskar Shmerlink'i yeniden Molla Nasreddin dergisinde çalışması için Bakü'ye davet etmiştir. Bakü'ye gitmek konusunda Oskar Shmerlink bir az tereddüt etmiştir. Fakat Mirza Celil'in çalışma teklifini reddetmemiş ve Molla Nasreddin dergisiyle yeniden çalışmaya başlamıştır: “Siz bana Molla Nasreddin dergisinde yeniden çalışmayı teklif ettiğiniz günden itibaren ben her gün bu teklifi düşünmekteyim. Eğer teklifiniz hala geçerliyse sizinle çalışmayı ve Molla Nasreddin'in sevimli dostları arasına yeniden katılmayı çok isterim. Postaneyle anlaşma yaparak çizimlerin sizin elinize zamanında yetişmesini sağlayabiliriz. Eğer size de uygunsa, siz bana mevzuları gönderin bende onları çizip size göndereyim. Fakat bunun için derginin yeni sayılarını incelemem gerekmektedir. Siz bana derginin birkaç sayını gönderin ben onları iyice inceleyeyim. Bir de bana derginin ne zaman, haftanın hangi gün yayımlandığıyla ilgili bilgi vermenizi rica ederim”.

Böylelikle Oskar Shmerlink, 1925 yılında yeniden Molla Nasreddin dergisiyle çalışmaya başlamıştır. “Shmerlink 1925-1927 yıllarında birkaç kez Bakü'ye taşınmak istese de yaşlı olmasından dolayı onun bu isteği gerçekleşmemiştir” (Gobustan-2, 2001:58). Bakü'ye gelememesinin bir sebebi de Molla Nasreddin dergisinin 1927 yılından itibaren Sovyet İttifakına olan güvenini kaybetmesi ve derginin durumunun kötüye gitmesi olmuştur. Ayrıca, Mirza Celil ressama artık ona yakışır seviyede karşılama imkanına sahip olmadığından Shmerlink'i Bakü'ye gelmesinin taraftarı olmamıştır. Fakat onların arkadaşlığı uzun seneler devam etmiştir. Shmerlink dergide karikatürleri “O.Ş” ve ya “O.Shmerling” imzalarıyla yazmıştır.

Molla Nasreddin dergisinin en önemli ressamlarından biri de Ezim Ezimzade olmuştur. Ezim Ezimzade, Azerbaycan'ın karikatür sanatının oluşumunu sağlayan kişilerden biri olmuştur. Ressam 1880 yılında Bakü'nün Novhanı ilçesinde dünyaya gelmiştir. Gerçek ismi Abdülezim olsa da herkes ona Ezim diye seslenmekteydi. Ezim ilkokula, yaşadığı ilçede molla mektebinde başlamıştır. Daha altı yaşında olmasına rağmen bir ay içerisinde Arap alfabesini öğrenerek “Kuran”ı okumaya başlamıştır. Çalışkan öğrenci olsada okulda bazen “Molla” tarafından dayak yemiştir: “Bir gün arkadaşlarından biri sınıfa bir kutunun içerisinde renkli boyalar getirmiştir. Ezim ilk defa renkli boya görüyordu ve boyaları incelemeye başlamıştır. Öğrencisinin “saygısızlığını” gören molla boyaları onun elinden alarak, elindeki çubukla bir kaç kez onun eline vurmuştur” (akt. Meherremova, 2011: 12). Ezim o günden resim çizmeye başlamış ve Molla'nın onu ikaz etmesini aldırılmayarak okulda da çizimlere devam etmiştir. Ressam kendi hatıratında bunu şu şekilde bildirmiştir: “Bir gün Mollam beni resim yaparken gördü. Başımın üstünde durarak ellerime çubukla sert şekilde bir kaç kez vurdu ve dedi: “Dur, eşyalarını topla ve defol burdan”. Ben de utanarak eşyalarımı topladım ve bir daha Molla okuluna gitmedim” (akt. Meherremova, 2011: 12).

Molla mektebinden ayrılan Ezim boş boş gezinmez, sürekli çizimler yapmıştır. Hatta yaşadığı evin ve sokağın duvarlarına da resimler yapmıştır. Ressam, babasından habersiz rus – tatar mektebini kazanmış ve eğitimini orada devam ettirmiştir. Okulu birincilikle bitirmiş ve öğretmenleri babasına Ezimin yetenekli olduğunu ve onu “realni” mektepte okutmasını söylemişlerdir. Fakat babası “Benim bir evladım var ve asla onun kafir kılığına girmesine izin vermem” demiştir. (akt. Meherremova, 2011: 13)

Ezim, akrabalarının yardımıyla değirman sahibi Ağababa Kuliyeve'in yanında kuryer olarak çalışmaya başlamıştır. O günde en az 16 saat çalışmıştır. Fakat hiçbir zaman resimlerden uzaklaşmamış ve ilerde bir gün iyi bir ressam olacağını hayalini kurmuştur. Ezim burada çalıştığı dönemde patronunun evinin duvarına resim çeken ressam Durov'la tanışmıştır. İlk defa sulu boyalarla tanışan Ezim fırsat buldukça işten kaçarak onun yanına gelip, onu izlemiştir. Binanın süslemesini bitirdikten sonra Ağababa Kuliyeve Durov'dan Paris'te yapılan Uluslararası sanayi sergisinde değirmenin tarihini yansıtacak resimler çekmesini istemiştir. Deyirmenin resimleriyle birlikte sahibinin portresi çizilmesi gerekmektedir. Durov Ağababa'dan rica ederek Ezim'i kendisine çırak olarak istemiştir. Ağababa cevap olarak Ezim'e : “Sen bir müslüman evladısın. Aklını başına topla. Kendini ticarete ver, adam ol. Ressamlıkta nedir? Deden-baban resim mi yapmış? (Durov'u kast ederek) Sana boş içki şişesinden başka ne vere bilir ki? Git işine bak!” (Meherremova, 2011: 12). Ağababa'nın nasihatını dinlemeyen Ezim, fırsat buldukça Durov'un yanına gelmiş ve

resimler yapmıştır. Onların hazırladıkları resimler uluslararası sergiye gönderilmiştir. Kuryenin resim yapması Ağababa'nın hoşuna gitmemiş ve Ezim'i işten kovmuştur. Ezim, ressamlık okulunda okumak istemiştir. Fakat o dönemde Bakü'de böyle bir mektep bulunmadığından, onun Moskova ve ya Tiflis'te okumaya durumu olmamıştır. Ezim etrafındakıların nasihatıyla okumak için dönemin zengin hayırsever iş adamlarından yardım istemiştir. Fakat aldığı cevaplar hep aynı olmuştur.

Ressam dönemin zenginlerinden olan Elekberov kardeşlerinin un deposunda çalışmaya başlamıştır. Bu dönemde Molla Nasreddin dergisine çizimler göndermeye başlamıştır. Elekberov'lardan en küçüğü Ezim'in ressamlığa olan hevesini bilmiş ve ona nasihat vermiştir: "Gerçi şeriatda bu haram olsa da aç kalmak olmaz. Ben bu günahı Allah için yapıyorum. Merak etme, senin maaşına kendi cebimden 15 manat zam yapacağım. Fakat bunu kimsenin bilmemesi gerekiyor. Ağabeylerim bilse bana çok kızar" (Galiboğlu, 2009: 14). Ezim Ezimzade ressamlıkla birlikte sosyal aktivitelere katılmış ve hayatını defalarca tehlike altına atmıştır. Ressamı defalarca öldürmek istemişlerdir. Fakat Ezim, kimseden korkmamış ve cesaretle resimler yapmaya devam etmiştir. Ezim'in evi caminin hemen yanında bulunmuştur. Ressamın esas kahramanları "mollalar" olmuştur. O, mollalarla omuz omuza yaşasa da onları eleştirmekten çekinmemiştir. Eziz, pencerenin önünde durarak yoldan geçen mollaların resimlerini çizerek, onlar geçtiğinde uçak şeklinde onlara fırlatmış, mollalar kendi resimlerini gördüğünde sinirlenip, kağıdı yırtmışlardır. Ressam hatta ömrünün son dönemlerinde hasta olduğu zamanlarda da pencerenin önüne geçip ve yoldan geçenlerin çizimlerini yapmıştır. (Galiboğlu, 2009: 14). Ezim, dine karşı değil, dini kullanan yalancı mollalara karşı mücadele etmiştir. Ressam insanların Allahı kendi kalbinde sevmesi gerektiğini savunanlardan olmuştur. Onun bu özelliği ressamı Molla Nasreddin dergisine daha da yaklaştırmıştır. Ressam Molla Nasreddin derginin ilk gününden itibaren dergiye çizimlerini göndermiş ve çalışmaya başlamıştır. Ressamın çizimlerinin esas mevzusu sosyal tezatlar, adetler ve halkın yaşam tarzı, cemiyetin türlü tabakalarının eksiklikleri, cimri tacirler, dolandırıcı din hadimleri, şarlatanlar onun mizah kaleminin esas hedefi olmuştur. O, çizdiği karikatürleriyle her bir soydaşına "Yeter artık, biz de gaflet uykusundan uyanmalıyız, geride kalmamamız lazım, yumruk gibi aynı yöne vurmamız lazım" söylemekteydi (Galiboğlu, 2009: 14).

Ressam eserlerinde kötü karakterlerin iç yüzünü kinayeye meharetli bir şekilde sergilemiştir. Onun çizdiği "İt boğuşurma", "Kişi arvadını dövür", "Zengin evinde düğün", "Su üstünde dava", "Eski bakılılar" gibi eserlerinde sosyal tabakalarda bulunan tiplerin iç yüzünü açarak, kadın hukuksuzluğuna, adaletsizliğine karşı çıkmıştır. Ezim Ezimzade

yaşadığı sıkıntılardan dolayı, Molla Nasreddin dergisinde çalıştığı dönemlerde çizdiği bazı karikatürler ya imzasız ya da Oskar Shmerlink'in imzasıyla verilmiştir. Fakat çizimlerde Ezim'in uslubu kendisini göstermekteydi. Ressam daha sonra o karikatürlere "benimdir" demiştir. Ressam, 1917 yılından itibaren derginin baş ressamı olarak çalışmaya başlamıştır. Ezimzade, baş ressam olduğu dönemlerde dergiye etrafına Kazanfer Halıgov, İsmayıl Ahundov, Emir Hacıyev, Hüseyin Aliyev gibi yetenekli ressamı toplamayı başarmıştır.

E. Ezimzade ünlü hiciv şairi M.A. Sabir'in "Hophopname"si için çizdiği karikatürlerle kitap grafik tasarımını oluşturmuştur. Onun tiyatrolara çizdiği giyimler ve dekarasyonlar Azerbaycan ressamlığının bu yönde ilerlemesine büyük etki göstermiştir. Sanatçının eserleri dünyanın dört bir yanında müzelerde sergilenmiştir. Onun ilk kişisel sergisi, 1940 yılında Bakü'de düzenlenmiştir. Sergide izleyiciler, sanatçının 1.200'den fazla eserini görebilmişlerdir. 1920-1943 yıllarında E. Ezimzade, Azerbaycan Resim Tekniği Üniversitesinde öğretmen olarak, 1932'den 1937'de yönetici olarak çalışmıştır. Yaşadığı evde, sanatçının ev müzesi açılmış ve büstü evin yanındaki bahçeye yerleştirilmiştir. Bakü Ressamlık Tekniği Üniversitesi ve başkentten caddelerinden biri de ressamın adını almıştır. E. Ezimzade, 15 Haziran 1943 yılında hayata veda etmiştir. Oğlunun savaşta şehit olduğu haberini duyduktan sonra hastalanan ressam, bu ağır kayıpla baş edememiş ve hayatını kaybetmiştir. Mirjafar Bagirov Ezim Ezimzade'ye olan saygısında dolayı savaşta olan diğer oğlunun geri dönmesine ve oğlunun omzunda götürülmesine izin vermiştir. Fakat oğlu babasının defnine yetişememiştir.

Karikatürcü-ressam Bayram Hacızade'ye göre Molla Nasreddin dergisinde bir birinden yetenekli yazarlarla birlikte ressamalarda bulunmuştur: 1906-1917 yıllarında Molla Nasreddin dergisinin baş ressamı Oskar Shmerlink olmuştur. Ünlü ressam Memmedkuluzade'yle birlikte dönemin ressam-ştrih resminin ustası gibi tanınan J.Rotteri de onlarla çalışmaya davet etmişlerdir (Akt. Meherremova,2011: 12). Rotter çizimleriyle Molla Nasreddin dergisinin sayfalarını renklendirmiş, resimleriyle adaletsizliğe, haksızlığa karşı çıkmıştır. Dergide ayı zamanda Tiflis Ressamlık Mektebi'nin öğrencisi Halil Musayev, Rafail Telengater, A. İbrahimzade, Yusuf Vezir Çemenzemli, Tebriz dönemindeyse ressam Sayid Ali Behzat ve başkaları Sovyet dönemine kadar sayısız hesapsız eserleriyle çalışmışlardır.

3.4 Derginin Çizimlerinin Göstergibilimsel Analizi

Molla Nasreddin ortaya çıktığı ilk günden itibaren halkın sosyal problemlerine büyük hassasiyetle yaklaşmış ve ustalıkla dönemin sorunlarını topluma aktarmaya çalışmıştır. Derginin ele aldığı dil, afabe, cahillik, bağımsızlık, din, eğitim gibi konular dönemin yalnız Azerbaycan Türklerinin değil, İslam dünyasının etkisi altında olan halkların genel sorunları

olmuştur. Araştırmamızın bu kısmında derginin hemen hemen her sayısında yer alan “kadın, din ve eğitim” konuları için seçilen 20 karikatür gösterge, gösteren, gösterilen bağlantısı ile çözümlenmiş ve düz anlam boyutuyla tablolaştırılmıştır. Bunun yanı sıra çizimler yan anlam boyutuyla ele alınmış ve betimsel olarak çözümlendirilmiştir. Dergide bir çok konular ele alınması ve karikatürlerin verilmesine rağmen araştırmada “Kadın”, “Din ve Eğitim” konularına değinilmesine sebep Molla Nasreddin’in ortaya çıktığı ilk günden hemen hemen her sayısında bu konulara özellikle vurgu yapması olmuştur. Bunu göz önünde bulundurarak derginin yayım hayatı boyunca bu sorunların var olduğunu, toplumun temel sorununun bunlar olduğu kanaatine varmak mümkündür.

3.4.1 “Kadın” Konusuna Ait Karikatürlerin Göstergibilimsel Analizi

Molla Nasreddin dergisinde “kadın” konusu, derginin en çok ele aldığı ve eleştirdiği konu olmuştur. Dergide Müslüman toplumlarında kadına karşı olumsuz yaklaşım, kadınların zorla evlere hapsedilmesi, eğitimden uzaklaştırılmaları, erkek egemenliğinin kadınlar üzerindeki etkisi, kız çocuklarının erken yaşta zorla evlendirilmeleri gibi ciddi sorunlar eleştirilmiş ve topluma sunulmuştur. Kadın konusuyla ilgili seçtiğimiz 10 adet karikatürler “Kızların erken yaşta zorla evlendirilmeleri”, “Toplumda kadına verilen değer”, “Kadının eğitimsizliği”, “Kadınların özgürlüğü” başlıklarını kapsamaktadır.

Görsel 3.1“Özgür Sevgi” karikatürü

Kaynak: (Molla Nasreddin, 1909: 9.sayı)

Kızların erken yaşta ve zorla evlilik meselesini sıklıkla ele alan dergi, sert mizah tarzıyla bu konuyu enine boyuna eleştirmiş, kadınların erken yaşta ve zorla evlendirilmelerine

karşı çıkmıştır. 1909 yılında 9. Sayısındaçıkan Oscar Shmerlink tarafındaçizilen “özgür sevgi” isimli bu karikatürde adam kızın saçlarından tutarak zorla evlilik için molların yanına götürmektedir. İkinci fotoğrafta ise elinde hançerle bekleyen adamın, nikâh kıymak için bekleyen molla ve kız çarşafta görünmektedir. Molla, kıza evliliği kabul ediyor musun diye sorduğunda kız korktuğu için hiçbir şey söyleyemez. Molla kızın sustuğunu görür ve “Kızım madem konuşmuyorsun, demek ki, evlenmek istiyorsun. Ben de seni bu adama eş olarak nikâhlıyorum” der.

Tablo 3.1 “Özgür Sevgi” karikatürü

<i>Karikatür başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
“Özgür Sevgi”	İnsan	Kadın	Şiddet gören genç kız
	İnsan	Erkek	Orta yaşlı, asabi
	İnsan	Erkek	Yetkili dinci
	Nesne	Hançer	Güç, zorbalık
	Nesne	Çarşaf	İslam, gelenek

Yan anlam: Karikatürde kızın saçlarından sürüklenerek götürülmesi kadınlara yönelik şiddete ve zoraki evliliğe işarettir. Adamın elindeki hançer 19. ve 20. yüzyıl dönemlerinde erkek egemeninin kullandığı güç gösterisi şeklinde belirtilmiştir. Nikâhı bir memurun değil de Kadı efendinin kıyması ise İslam dini altında şeriat kanunlarının hükmüne dayanarak çokeşliliğe vurgu yapılmış ve erkeklerin resmi değil; imam nikâhıyla evliliği seçmelerini göstermiştir. Barthes’in Yan anlamsal düzleminikincil, ideolojik anlamı ilettiği düşüncesine dayanarak (Akt. Erdoğan, 2018: 68)dönemin müslüman kadınlarının çarşaf giymesi nedeniyle kızın giydiği çarşaf onun müslüman olmasınadelalet etmiştir. Karikatürde kızların özgür olarak hiçbir şekilde hak sahibi olmadıkları, zorla evlendirilmeleri vurgulanmaktadır. Kuramsal açıdan bakıldığındaaysa karikatür araştırmanın 3.1 kısmında belirtildiği gibiHobbes’in alay teorisini temel alan Üstünlük kuramında çizilmiştir.

Görsel 3.2 “Yürürken düşmedi, nikâh kıyabilirsiniz”

Kaynak: (Molla Nasreddin, 1907, 29.sayı)

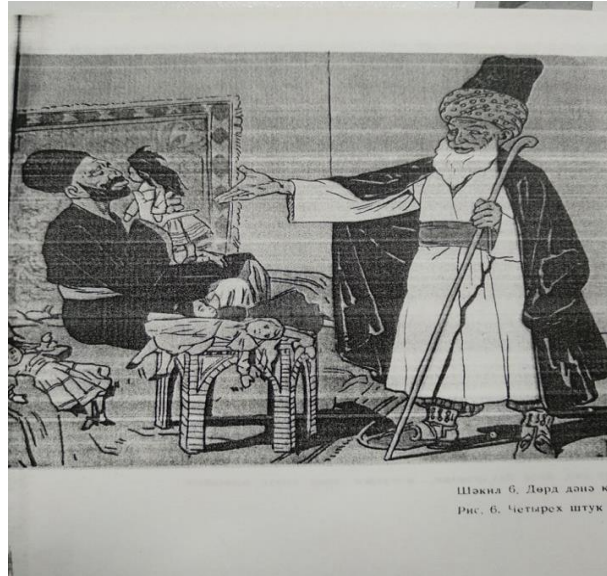
Erken yaşta evlilikle ilgili derginin çizdiği karikatürlerden biri de 1907 yılında 29. sayısında çizilen “Yürürken düşmedi; Molla, nikâh kıyabilirsin” isimli karikatürü olmuştur. Sert bir şekilde erken evlilikleri eleştiren dergi küçük kızların daha yeni yeni yürümeye, serpilmeye başladığı dönemlerinde yaşlı kişilerle zorla evlendirilmeleri tasvir edilmiştir. Karikatürde ortada yürümeye çalışan küçük kız çocuğu, etrafında ise onun yürüme şeklini izleyen adamlar ve elinde kağıt olan biri görülmektedir. Kız ortada yürürken ayakta duran adamın ona şapka fırlattığı gösterilmiş ve sağ tarafta en köşede durup süreci izleyen bir kişi tasvir edilmiştir.

Tablo 3.2 “Yürürken düşmedi, nikâh kıyabilirsiniz” karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
“Yürürken düşmedi, nikâh kıya- bilirsiniz”	İnsan	Kadın	Küçük kız çocuğu
	İnsan	Erkek	Yaşlı, sakallı
	İnsan	Erkek	Yetkili dinci
	Nesne	Şapka	Başa giyilen başlık
	İnsan	Erkek	Hoca Nasreddin
	İnsan	Erkek	Orta yaşlı,

Yan anlam: Karikatürde ortada yürüyen küçük kız ve etrafında 3 kişi görünmektedir. Bu kişilerden biri Kadı efendi, diğerleri ise kızı evlendirmek istedikleri yaşlı adam ve büyüklerinden biri olmuştur. Karikatürde Kadı efendini, dönemin şariat kanunlarını temsilen verilmiş ve nikâhın dini nikâh olduğuna delalet edilmiştir. Yaşlı adam ise, o dönemde kızların kendilerinden yaşça büyük kişilerle evlendirilmelerine işaret etmektedir. Kız yürüdükten

sonra arkadan ona şapka atan kişi ise, muhtemelen kızın büyüklerinden biridir. Buda o dönemde kızlarını kendi istekleriyle veren kişilere temsilen işaret etmektedir. Kızıyürkenonaarkadanatılan şapkaiseAzerbaycan'daerkeğin “namusu, şerefi” olarak bilinmektedir.²⁴ Şapkanın atılması ve yere düşmesi kızları erken yaşta evlendirilenlerin şerefının yerlerde olmasına vurgu yapılmıştır. Karikatür alay etme, üstünlük kurma özelliklerini taşıdığından üstünlük kuramında olmuştur.

Görsel 3.3“Dört tane yeter” karikatürü

Kaynak: (Akt. Axundov, 1959: 45)

Molla Nasreddin’de en çok ele alınan konular erkeklerin çok eşliliğe eğilimli olması ve kızların erken yaşta evlendirilmesidir. Bu karikatürde de dönemin müslüman erkeklerinin çokeşliliği ve genellikle çocuklarla evlenmeleri eleştirilmiştir. Fotoğrafta adamın eline bir oyuncak bebek, etrafında da üç tane daha oyuncak bebek var. Yaşlı adam bu oyuncak bebeği öpmeye çalışmaktadır. Karşısında duran kişi ise ona “dört tane yeter” demektedir.

Tablo 3.3 “Dört tane yeter” karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
<i>“Dört tane yeter”</i>	İnsan	Erkek	Molla Nasreddin
	İnsan	Erkek	Orta yaşlı, Müslüman
	Nesne	Bez bebekler	Çocuk evliliği
	Nesne	Halı, minder	Gelenek, Azerbaycan

²⁴ <http://medeniyyet.az/page/news/12977/Milli-papaqdan-ozge-papaga.html>. (erişim tarihi: 23.05.2019)

Yan anlam: Karikatürde elinde oyuncak bebek tutan adam kılık kıyafetiyle Müslüman kesimini temsil etmektedir. Adamın yanında üç tane daha bez bebeğin bulunduğu ve önünde Molla Nasreddin'in durduğu gösterilmektedir. Dönemin şeriat kanunlarına göre bir müslümanın 4 hanım almasına izin verilmiştir. Karikatürde bunu kendi lehine kullanan erkeklerin çok eşliliğe meyil etmeleri, genç hanımlarla nikâhlanmaları eleştirilmiştir. Ayrıca, bez bebeklerin eş şeklinde verilmesini ise Rifat'ın (2009:22) göstergebilimle ilgili belirttiği yan anlamın yeni anlamlar ürettiği açısından incelersek çocuk yaşta evliliklere işaret edilerek, bu olayın eleştirildiği görülmektedir. Evin duvarının halı ve minderlerle süslenmesi ise Azerbaycan geleneğinin örnek gösterilmesi ve mekân olarak Azerbaycan'ın olmasına bir işaretdir. Erkeğin önünde gülerek duran Hoca Nasreddin ise Molla Nasreddin dergisini temsil etmiş ve mizahi gülüşle olaya alayla yaklaşarak “Dört tane yeter” demiştir. Bu belirtiler karikatürün üstünlük kuramının özelliklerini taşıdığını göstermektedir.

Görsel 3.4. “Oğlan doğunca, kız doğunca” karikatürü²⁵

“Oğlan doğunca, kız doğunca” isimli bu karikatürde toplumda sıklıkla eleştiri konusu olan toplumun doğan çocuğun cinsiyeti karşısında yaşanan yaklaşımların farkı aşağılanmış, kadına verilen değer gösterilmiştir. Ne yazık ki, günümüzde de geçerliliğini yitirmeyen toplumsal kimliklerin eleştirisinin o yıllardan bu açıdan çok değişmemesine acı bir

²⁵ <http://www.gunceltarih.org/2012/09/azerbaycann-ilk-mizah-dergisi-molla.html> (erişim tarihi: 18.11.2018)

örnektir.²⁶ Örnek bu karikatür iki kısma ayrılmış ve birinde erkek çocuk doğunca hanımların baba adayına sevinçle gelmesi, adamın yüzündeki mutluluk, annenin sevinmesi tasvir edilmektedir. Diğerindeyse kız çocuğu doğunca sanki büyük bir “kabahat” işlenmiş ve ya ölü bebek doğmuş gibi her kes yas içersindedir. Kadınlar bir köşede ağlamakta, anne yüzünü saklamaktadır.

Tablo 3.4 “Oğlan doğunca, kız doğunca” karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
“Oğlan doğunca, kız doğunca”	İnsan	Kadın	Yeni doğum yapan
	İnsan	Kadın	Ebe
	Mekân	Ev	Azerbaycan
	Nesne	Halı ve minder	Gelenek ve görenek

Yan Anlam: Karikatür, eski geleneklerle yaşayan bir ailede kız çocuğuna verilen değeri ele almaktadır. Karikatürde baba adayının yüzündeki ifade dikkatleri çekmektedir: İlk fotoğrafta gülen adam, ikincisinde yas içersindedir. Her iki fotoğrafta kadınların hareketleri, ilkinde müjde verilirken sevinen kadınlar ikincinde ağlamaktadırlar. Toplumda kadının bile kendi hemcinsinin dünyaya gelmesine sevinmemesi ve bunu kabahat sayması gösterilmektedir. Odada bulunan minderler, duvarı kaplayan eski halılar ise 19. ve 20.yüzyıl Azerbaycan medeniyetini aksettiren bir ev, dolayısıyla olayların Azerbaycan’da yaşandığının bir işaresidir. Karikatür her hangi olaya karşı verilen zihinsel tepki (Canpolat, Şişmanoğlu, 2002: 14) açısından uyumsuzluk kuramı çerçevesinde çizildiği görülmektedir.

Görsel 3.5 “Bir Müslüman İntelekti ve Avrady” karikatürü ²⁷

²⁶ <http://www.visions.az/en/news/353/dd0a0477/>). (erişim tarihi: 23.03.2019)

²⁷ <http://www.gunceltarih.org/2012/09/azerbaycann-ilk-mizah-dergisi-molla.html> (erişim tarihi: 18.11.2018)

Dergide kadınla ilgili ele alınan karikatürlerden biri de “Bir Müslüman İntelekti ve Avradı” isimli çizim olmuştur. Çizimde erkeğin Doğu’da ve Batı’da kadına verdiği değer göz önüne getirilmiştir. Karikatürde “Paris” yazısıyla “Kafkasya” yazıları mekân olarak belirtilmesi açısından verilmiştir. J. Rotter tarafından çizilen iki resimde Paris'teki birisiyle Kafkasya'da yaşayan birisinin durumu gösterilmektedir. Birinci resimde, Doğulu erkeği Batılı kadınla evlenirse ve Batı’da yaşarsa durumu, tasvir edilmiştir. Karikatürde Batılı kadın yüzü açık bir şekilde eşiyile sohbet ederek gitmektedir. İkinci çizimde ise, aynı erkeği Doğu’da yaşarsa ve buradan bir kadınla evlenirse durumu tasvir edilmiştir. Çizimde adam önden yürümektedir, kadının ise yüzü görülmez ve eşinin arkasından gitmektedir. Bu çizim kadına verilen değer en iyi örneklerinden biri olmuştur.

Tablo 3.5 "Bir Müslüman İntelekti ve Avradı" karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
"Bir Müslüman İntelekti ve Avradı"	İnsan	Kadın	Çarşafly, Müslüman
	İnsan	Erkek	Müslüman, Doğulu
	İnsan	Kadın	Yüzü açık, Batılı
	Mekân	Eyfel kulesi	Paris
	İnsan	Erkek	Modern, Batılı
	Mekân	Düz bir alan	Kafkasya

Yan Anlam: İlk fotoğrafta gösterilen karı kocanın ilişkisiyle, ikinci fotoğrafta olan çiftin ilişkileri arasında kıyaslama yapılmıştır. İlk fotoğrafta çiftin kıyafetleri, erkeğin şapkasının şekli, kadının çarşafı Doğu medeniyetini, diğer fotoğrafta erkeğin şapkası, kolunda bastonu ve eşinin yüzünün açık bir şekilde olması Batı medeniyetini göstermektedir. Çizimde kıyafet ve davranış şekilleriyle erkeklerin Doğu’da ve Batı’da kadınlara verdikleri değer, Batı medeniyetine olan rağbeti gösterilmiştir. Karikatür kişinin karşısındakinden daha güçlü, üstün sıfatlara sahip olması özelliklerini taşıması açısından üstünlük kuramında çizilmiştir.

Görsel 3.6 “Er ve Avrad” karikatürü

Kaynak: (Akt. Gobustan-2, 2001: 58)

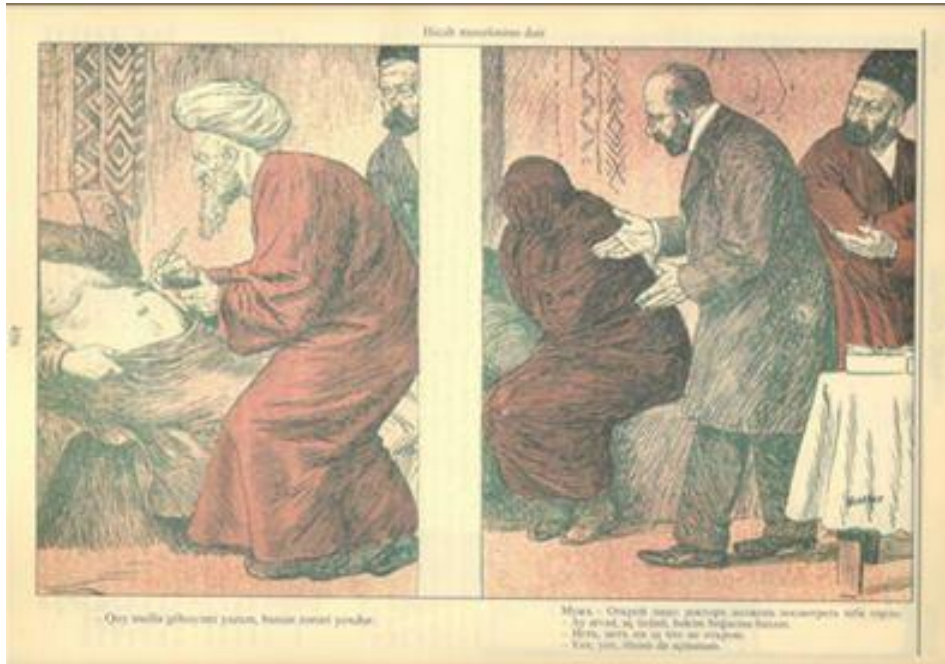
“Toplumda kadına verilen değer”in en güzel örneklerinden biri de “Er ve Arvad” isimli karikatür olmuştur. Karikatürde eşeğin üzerinde giden adam ve onun yanında yaya olarak giden kadın tasvir edilmiştir. Kadın sırtında bebek ve bebeğin beşiğini taşımaktadır. Adam ise eski gelenekleri temsil eden kıyafetlerde ve elinde ise Kafkasya medeniyetini temsilen saz bulunmaktadır. Eşinin yükünü hafifletmek yerine, çalıp söylemede olan adamın keyfi yerindedir. Kadın ise sırtındaki yüklerden yorulmuş olarak görünmektedir.

Tablo 3.6 “Er ve Avrad” karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
“Er ve Avrad”	İnsan	Erkek	Keyifli, canlı
	İnsan	Kadın	Yorgun
	Nesne	Beşik	Çocuğun yatağı
	Nesne	Saz	Alet, Gelenek,
	Canlı	Eşek	Yük taşıyan hayvan

Yan Anlamı: Karikatürde, o dönemde kadına verilen değer net bir şekilde gösterilmektedir. Burada kadının sırtında bulunan beşik ve bebek aslında tüm sorumlulukların, hayatın yükünün kadının sırtında olmasına işarettir. Eşeğin üzerinde olan adam ise tüm sorumlukları kadının üzerine yükleyen dönemin erkek egemenliğinin temsili olmuştur. Beşiğin eşeğin değil de kadının sırtında olması ise toplumda kadına “Eşek” kadar değer verilmemesine vurgu yapılmıştır. Adamın elindeki saz ise Azerbaycan medeniyetini simgelemektedir.²⁸

²⁸ <http://intangible.az/front/az/aboutExample/21879> (erişim tarihi: 23.05.2019)

Görsel 3.7 “Hayır, izin vermem namahrem baksın”karikatürü

Kaynak: (Molla Nasreddin, 1909, 16.sayı)

Eş: “İzin verdoktor bey baksın”

Kadın: “Ölürüm de izin vermem namahrem bana dokunsun”

Karikatürde toplumun en büyük sorunu olan kadınların eğitimsizliği, İslam dinini kendi çıkarları için kullananlar, insanların hurafe ve batıl inançların etkisi altında kalması eleştirilmiştir. Karikatürde iki sahne görülmektedir. İlk sahnede eşi kadına “İzin ver doktor bey baksın” dediğinde kadının cevabı “ölürüm de izin vermem” dir. Kadın doktora kendini kontrol ettirmek bir kenara dursun, namahrem olduğundan yüzünü bile göstermemektedir. İkinci sahnede ise, Hoca geldiğinde dua, muska yazması için kadın hiç tereddüt etmeden soyunmaktadır. Çizim kadınların dini hurafe ve batıl inançlara olan inancını eğitimsiz ve cahil olmalarında görmüş ve bunu eleştirmiştir.

Tablo 3.7 “Hayır, izin vermem namahrem baksın”karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
<i>“Hayır, izin vermem namahrem baksın”</i>	İnsan	Kadın	Hasta, Müslüman
	İnsan	Erkek	Doktor
	Nesne	Çarşaf	İslam’ın emri
	İnsan	Adam	Kadının eşi

Yan anlam: Karikatürde, ilk olarak çarşafta hasta kadın tasvir edilmektedir. Kadın, doktorun erkek olmasından dolayı kontrol için gelen doktora gözükmemek istemektedir. Erdoğan'ın göstergebilimi bir işaretler bilimi ve aynı zamanda bir türün işaret sistem olarak tanımlaması (Akt. Güdekli, 2016: 121) açısından kadının çarşafta olması dönemin müslüman kadınlarının çarşaf giymesi açısından onun müslüman olmasına, doktora gözükmemesi dönemin şeriat kanunlarının özellikle kadınlar üzerindeki etkisine delalet etmektedir. Doktorun, düzgün şık giymesi ise onun eğitilmiş olmasını, Batı medeniyetinin etkisini göstermektedir. Kadının doktora değil, hoca efendiye kendini açması, göstermesi batıl inançların toplum üzerindeki etkisine, kadınların eğitimsizliği ve cahilliğine vurgu yapılmıştır.

Görsel 3. 8 “Artık evlenme zamanın” karikatürü

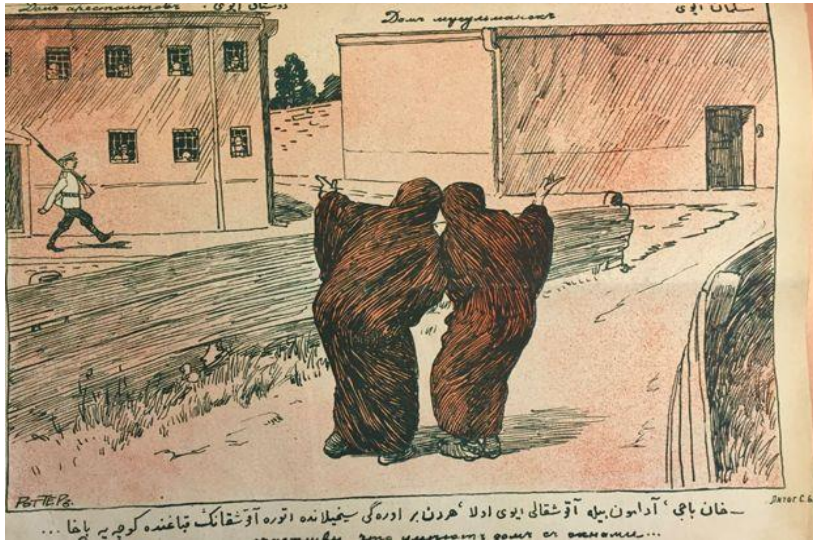
Kaynak: (Molla Nasreddin, 1910, 27.sayı).

Kızların eğitimden uzaklaştırılmaları ve erken yaşta evlendirilmelerinin örneklerinden biride derginin 1910 yılının 27. sayısında yayımlanan "Artık evlenme zamanın" isimli karikatür olmuştur. Elinde okul çantası, üzerinde okul forması olan bir kız ve ona bağırarak elinde uzun bir sopa, sinirli bir adam, kızın babası olarak tasvir edilmiştir. Belli bir yaşa geldikten sonra baba kızının okuldan alıp evlendirmek istemektedir. Baba kızına: “Kızım, artık büyüdün, kocaman bir kız oldun maşallah, senin evlenme zamanın geldi, okul zamanın geçti” demektedir.

Tablo 3.8 “Artık evlenme zamanın” karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
“Artık evlenme zamanın”	İnsan	Kadın	Okula giden kız
	İnsan	Erkek	Sinirli baba
	Nesne	Sopa	Alet

Yan Anlam: Okula gitmek isteyen küçük kız çocuğu ağlamaktadır. 20. yüzyılda kızların zorla okuldan alınmaları aslında onların seçimi olmadığını, zoraki bir duruma boyun eğmek zorunda olduklarının göstergesidir. Çocuğun üzerine bağırarak ve onu okuldan alan baba ise aynı dönemde erkeklerin kadınlar üzerinde hakka sahip olduklarının belirtisidir. Adamın elindeki sopa ise zorbalığın, şiddetin simgesi olmuştur. Karikatürün görünenin ardındaki gerçekliği gösterebildiği özelliğe sahip olması açısından uyumsuzluk kuramında olduğu görülmektedir.

Görsel 3.9 “Keşke evimiz bu olsaydı” karikatürü²⁹

Kadınların özgürlüğü, bağımsızlığı toplumun en büyük yaralarından biri olmuştur. Dergi bu durumu büyük hassasiyetle ele almış, renkli karikatürlerle canlandırmıştır. "Keşke evimiz bu olsaydı" isimli bu karikatürde kadınların özgürlüğünü, 20. yüzyılda Kafkasya'da yaşayan kadının durumunu göstermiştir. Karikatürde çarşafli iki kadın ve onların önünde iki bina ve soladaki binanın önünde görevli rus askeri tasvir edilmektedir. Binalardan sağdaki Müslüman bir kimsenin evi, diğeri ise hapisanedir. Siyah çarşafta tasvir edilen iki müslüman

²⁹ <http://www.gunceltarih.org/2012/09/azerbaycann-ilk-mizah-dergisi-molla.html> (erişim tarihi: 18.11.2018)

kadın eğitimsiz, cahil olarak gösterilmektedir. Onlar kendi aralarında sohbet ederek hapishaneyi işaret şöyle konuşmaktadırlar: “Bak, bu pencereli evde yaşayanlar nasıl da şanslıdırlar. İnsanın böyle penceresi olan bir evi olsa hiç değilse arada sırada dışarıyı seyretme şansı olur”.

Tablo 3.9 “Keşke evimiz bu olsaydı” karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
“Keşke evimiz bu olsaydı”	İnsan	Kadın	Müslüman kadın
	İnsan	Kadın	Müslüman kadın
	Nesne	Binalar	Hapishane ve ev
	İnsan	Adam	Asker
	Mekân	Sokak	Kafkasya

Yan Anlam: Kadın özgürlüğünü ele alan karikatürde iki kadının durumu, bilgisizce konuşmaları anlatılmaktadır. Karikatür göstergebilimin iletilmek istenen fikrin nasıl anlatıldığı; bir göstergenin görünen anlamları ve onların ifade ettiği gizli anlamları ortaya çıkarma şekline dayarak incelenmiştir.

Kadınların çarşıfta olmaları dönemin müslüman kadınlarının çarşaf giymesi nedeniyle onların müslüman kesimine ait olmalarına işaretdir. Kendi aralarında konuşan kadınların önlerinde iki bina bulunmaktadır. Binalardan biri hapishane, diğeryse müslüman kimsenin evidir. Kadınlar: “Bak bu pencereli evde yaşayanlar nasıl şanslıdırlar. İnsanın böyle penceresi olan bir evi olsa hiç olmazsa arada sırada dışarıyı seyretme şansı olur” konuşmasından 20. yüzyılda kadınların evlerinde hapis hayatı sürdürdüklerini, onların yaşam tarzının hapishaneye özenecek kadar kötü olmalarını anlamaktayız. Aynı zamanda hapishanenin önünde rus askerinin görevli olması da dönemin çar siyasetinin keskin yaygınlaşması, idareyi tam ele geçirmeleri olarak nitelendirilmiştir. Karikatürü, insanların birinin düştüğü komik duruma gülerken, kendilerini o durumun dışında tutarak üstünlük duygusuyla hareket etmesi (Yardımcı,2010:22) açısından değerlendirdikte üstünlük kuramına dayandığı görülmüktedir.

Görsel 3.10 “Seni babama söylerim” karikatürü

Kaynak: (Molla Nasreddin, 1909, 16)

Kadının bağımsızlığını ele alan diğer karikatürlerden biride “Seni babama söylerim” isimli karikatür olmuştur. Karikatürde evin penceresinin önünde oturan üzgün bir kadın ve önünde onu tehdit eden kendi evladı tasvir edilmiştir. Çocuk kendi annesini tehdit etmektedir: “Anne, eğer çikolata almam için bana para vermezsen, akşam babam geldiğinde pencereden dışarı baktığını ona söylerim”. Pencereden dışarıda ise karşı evin çatısında kedi gösterilmektedir. Karikatür, kadının bağımsızlığıyla birlikte çocukların terbiye konusuna da dokunmuştur.

Tablo 3.10 “Seni babama söylerim” karikatürü

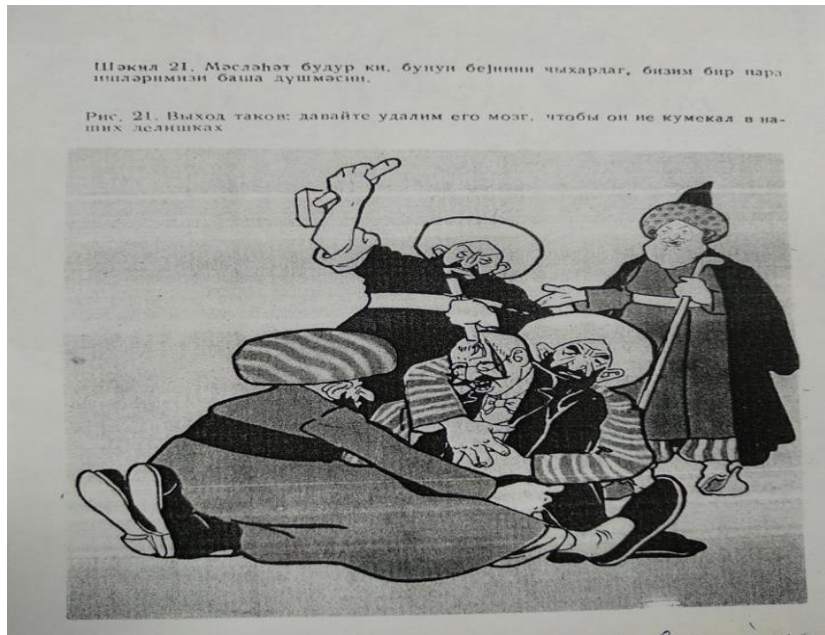
<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
“Seni babama söylerim”	İnsan	Kadın	Üzgün bir anne
	İnsan	Erkek	Küçük çocuk
	Canlı	Kedi	Hayvan

Yan Anlam: Karikatürde üzgün bir kadın evinin penceresinin önünde oturmaktadır. Karşısında ise küçük oğlu dışarı baktığı için onu tehdit ederek babasına söyleyeceğini demektedir. Burada kadınların kendi evlerinde bile huzurlu olmadıklarını, küçük çocukların bile onlar üzerinde hakka sahip olmalarına, aynı zamanda 20. yüzyıl çocukların terbiye konusuna dokunulmuştur. Erdoğan’ın göstergebilimi bir işaretler bilimi (Akt. Güdekli, 2016: 121) olarak nitelendirmesi açısından karikatüre baktığımızda, dışarda gezen kedinin

özgürlüğün temsili olduğuna, kadınların sokakta gezen hayvanlar kadar bile özgürlüğe sahip olmadıklarına işaret edildiği görülmektedir.

3.4.2 “Din ve Eğitim” Konusuna Ait Karikatürlerin Göstergibilimsel Çözümlemesi

Dergide “din ve eğitim” konusu birbirilerine bağlı, iki problemi kapsamaktadır. Molla Nasreddin geriliği, cehaleti İslam dininin toplum üzerinde etkisinde görmektedir. Dini kendi çıkarları için kullanan mollalar aydınlar sınıfına, modern eğitim sistemine karşı cebhe almışlardır. Onlar, toplumu eğitimden uzak tutarak İslam dinini kullanarak kendi çıkarlarını, isteklerini gerçekleştirmek niyetinde olmuşlardır. Konuyla ilgili seçtiğimiz 10 adet karikatürler, “Mollaların aydınlar sınıfını manipüle etmeleri ve eğitime karşı çıkmaları”, “Toplumun dine yaklaşımı, eğitimin önemi”, “Cahaletle karşı mücadele” başlıklarını kapsamıştır.

Görsel 3.11 “Beynini çıkartalım da bizim ne yaptığımızı anlamasın” karikatürü

Kaynak: (Akt.Axundov, 1959: 56)

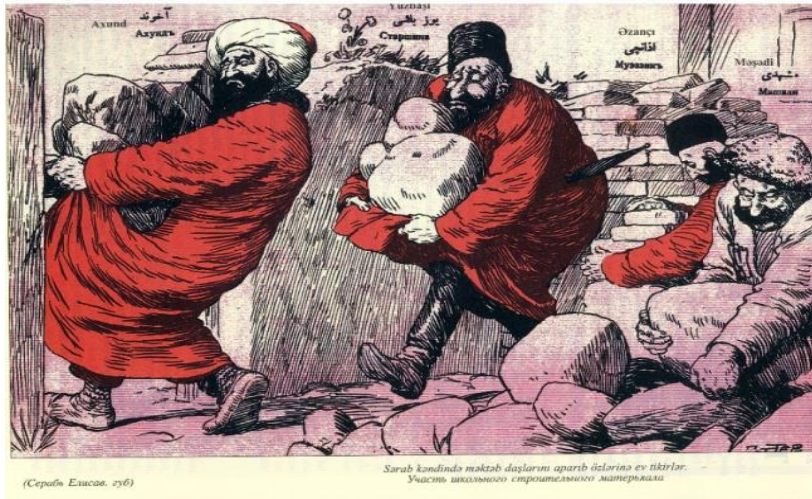
Karikatürde yalancı mollaların eğitilmiş birine karşı olan düşmanlığı gözükmektedir. Resimde bir nevi bu düşmanlığın nedeni açıklanmıştır. Burada dönemin dini kendi çıkarları için kullanan insanları temsilen üç kişi, yerde oturan eğitilmiş birinin kafasının içindeki beyni çıkarmak istemektedirler. Elinde çekiç ve çiviyle eğitilmiş aydınlardan birinin üzerine hücum ederek onun beynini çıkarmakla uğraşmaktadırlar. Olayları kenardan gülererek izleyen bir kişi gösterilmiştir.

Tablo 3.11 “Beynini çıkartalım da bizim ne yaptığımızı anlamasın”karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
“Beynini çıkartalım da bizim ne yaptığımızı anlamasın”	İnsan	Erkek	Öfke
	İnsan	Erkek	Öfke
	İnsan	Erkek	Öfke
	Nesne	Çekiç	Bir şeyi kırmak için kullanılan alet
	Nesne	Çivi	İki şeyi birbirine tutturmak için çakılan nesne
	İnsan	Adam	Aydın, eğitilmiş
	İnsan	Adam	Hoca Nasreddin

Yan Anlam: Karikatürde yalancı mollaları, dini kendi çıkarları için kullanan insanları temsilen üç kişi, aydınlar sınıfını temsilen verilen kişinin ellerini kollarını tutarak çekiç ve çiviyle beynini çıkarmaya çalışmaktadırlar. Burada dönemin yalancı dincilerinin eğitime, aydınlar sınıfına olan nefreti ve kını görülmektedir. Barthes’in (Akt. Erdoğan, 2018:68) yan anlamı gizliolan anlamı tesbit etmek için kullanıldığı görüşüne dayanarak bunun sebebini yaptıkları usulsüzlüğü, haksızlığı, insanlara yaptıkları zulümleri, aydınlar sınıfının topluma ulaştırmalarına engel olmak, olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür. Karikatürde iki ana nesne: çekiç ve çivi bulunmaktadır. Bu nesnelere yalancı mollaların kinini, nefretini temsilen verilmiştir. Yerde acı içinde olan aydın ise dönemin yalancı mollaları tarafından türlü türlü engellere maruz kalan eğitimin ve aydınlar sınıfının örneğini temsil etmektedir. Bütün bu olayları kenardan seyreden, Molla Nasreddin dergisinin ikonu, Hoca Nasreddin, dergiyi temsilen olaylara mizahi şekilde gülümseyerek yaklaşmıştır. Karikatür uyumsuzluk kuramının uyumsuz sonucun başka bir mantık düzeyinde uyumlu olması (Canpolat, Şişmanoğlu, 2002: 14) özelliklerini taşıması açısından uyumsuzluk kuramına ait olmuştur.

Görsel 3. 12 “Mektebi çok oldu dağıtılı”karikatürü

Kaynak: <http://azedu.az/az/news/13329> (erişim tarihi: 05.03.2019)

Molla Nasreddin dergisinde en çok ele alınan konulardan biri de eğitime verilen değer ve dönemin yalancı din adamlarının yeni eğitime, halkın gelişimine karşı olmalarıdır. Dergide verilen bu karikatürde de bu konuya değinilmiştir. Karikatür, Serap köyünde bulunan okulun mollaların itirazı sonucu dağıtılmasını eleştirmiştir.  izimde, dönemin idari din adamlarının M ft , Hoca, İmam ve Meşedi kimselerin ellerinde taşları bir yere g t rd kleri tasvir edilmektedir.

Tablo 3. 12 “Mektebi çok oldu dağıtılı”karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
“Mektebi çok oldu dağıtılı”	İnsan	Erkek	M�ft�
	İnsan	Erkek	Hoca
	İnsan	Erkek	İmam
	İnsan	Erkek	Meşedi
	Mekân	Okulun bahçesi	Serap köyü
	Nesne	Tuğla	Bina yapımı için kullanılan malzeme

Yan Anlam: Karikatürde M ft , Hoca, İmam ve Meşedi dönemin hatır sever din adamları olarak tasvir edilmiştir. Yan anlamın gizli olan olan yanları ortaya çıkarma özelliğine dayanarak incelediğimizde karikatürde dönemin hatır sever din adamlarının eğitime karşı olmaları, dinsiz olarak nitelendirdikleri modern okulların dağıtılmaları için mücadele etmeleri eleştirilmiş, dini kullanarak kendi menfaatlerini düşünmeleri gösterilmiştir.  izimde bulunan dağılmış tuğlalar ise 20. yüz yılın başlarında Kafkasya’da bulunan okulların durumu,

okullara verilen değer; eğitimin son durumu olarak belirtilmiştir. Karikatür alay etme özeline sahip olduğundan üstünlük kuramına dayanmıştır.

Görsel 3.13“Sen dinsizsin, Allahsızsın” Karikatürü

Kaynak: (Molla Nasreddin, 1909, 17.sayı)

Dergi,gelişmişliği ile Türk ve Müslüman dünyasındaki örnek isimlerin eğitime ve basına verdikleri değerden dolayı kapak konusu yapılmıştır. Bu örnek karikatürlerin biride bütün Türk dünyasının milli uyanış hareketlerinin büyük öncülerinden olan Gaspıralı İsmail olmuştur.³⁰ Gaspıralı İsmail 1883 yılında Bahçesaray’da “Tercüman” gazetesinin yayımcısı olmuştur. O aynı zamanda “Rusya Müslümanlığı” adıyla birçokmakaleler yazmıştır. Molla Nasreddin’in 1909 yılında 17. sayısında yayımladığı Karikatürde Gaspıralı İsmail elinde “Hoca-i-sübyan” – “Çocukların muallimi” kitabı ve ünlü “Tercüman” gazetesiyile gericilerle mücadele ederken çizilmiştir. Ona hücum eden, tehdit eden iki kişi ellerinde kağıtlar görülmektedir. Bütün bu olayları arkadan birinin izlediği tasvir edilmiştir

³⁰ <http://www.vatankirim.net/yazi.asp?YaziNo=98> (erişim tarihi: 21.03.2019).

Tablo 3. 13 “Sen dinsizsin, Allahsızın” Karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
“Sen dinsizsin, Allahsızın”	İnsan	Erkek	Gaspıralı İsmail
	İnsan	Erkek	Din adamı
	İnsan	Erkek	Din adamı
	İnsan	Erkek	Hoca Nasreddin
	Nesne	Gazete, kitap	Bilgi, eğitim
	Nesne	Sopa, ayakkabı	Vurma aleti, yürüme aracı

Yan Anlam: Karikatürde dönemin aydınlarından olan, Gaspıralı İsmail ve ona karşı olan yalancı molları görmekteyiz. Gaspıralı İsmail’in elinde “Tercüman Gazetesi” ve “Çocukların Müallimi” kitabı vardır. Bu da aydınların gazeteye, eğitime verdikleri değerle birlikte, toplumun gelişiminin maarif ve basından geçtiğini vurgulamak amacı taşımaktadır. Ona karşı olan kişilerse ellerinde bulunan “Dinsiz, Allahsız” isimli kağıtlarla eğitimcileri, aydınları dinsizlikle suçlamalarına işarettir. Ellerinde bulunan sopa ve ayakkabıyla ona saldırmaları ise eğitime, aydınlara karşı oluşan şiddete, kine işarettir. O dönemde yaşanan olaylara kenardan bakan, onu topluma iletmeyi amaç edinen Molla Nasreddin dergisi ise, karikatürde Hoca Nasreddin olarak gösterilmiştir. Karikatür kişinin beklemediği uyumsuz bir sonuçla karşılaşması nedeniyle uyumsuzluk kuramına dayanmıştır.

Görsel 3.14 “İzin vermeyiz öne geçsin” karikatürü

Kaynak: (Molla Nasreddin, 1909, 8.sayı)

1909 yılında, 8. sayıda yayımlanan diğer karikatürde eğitim sistemindeki son durum eleştirilmiştir. Çizimde hızla gelen tren, onun önünü elindeki sopalarla kesmeye çalışan iki kişi tasvir edilmiştir. Trenin üzerinde “Üsuli -Cedid” yani yeni tahsil, tahsilde yeni yöntemler yazılmaktadır. Trenin önünü kesen kişilerin üstünde ise “eski üsul, eski adet” yazmaktadır. Bu kişiler yalancı mollalar şeklinde tasvir edilmiştir. “İzin vermeyiz öne geçesin” isimli karikatürde yeni eğitimin hızla gelişmesine rağmen eski kafalı, yalancı mollalar ve dini kendi çıkarları uğruna heba eden kişiler tarafından eğitimin engellenmesi gösterilmektedir. Onların yaptıklarını kenardan izleyen kişi ise Hoca Nasreddin olarak gözükmektedir.

Tablo 3.14 “İzin vermeyiz öne geçesin”karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
“İzin vermeyiz öne geçesin”	İnsan	Erkek	Din adamı
	İnsan	Erkek	Din adamı
	İnsan	Erkek	Hoca Nasreddin
	Nesne	Tren	Ulaşım aracı
	Nesne	Sopa	Vurma aleti

Yan Anlam: Göstergebilimin bir işaretler bilimi ve aynı zamanda bir türün işaret sistem olarak tanımlanması (Akt.Güdekli,2016:12) açısından karikatürü incelediğimizde çizimde yeni eğitim sistemi tren olarak gösterilmiştir. Trenin hızla gelmesi, yeni eğitim sisteminin hızla yaygınlaşması olarak vurgulanmıştır. Eski eğitim sistemini ve eski üsulu, dönemin yalancı din adamları şeklinde tasviri ise İslam dinini kendi çıkarları için kullananlara gönderme yapmış, İslamı bahane ederek yeni eğitime karşı olanların yalancı mollar olduğuna vurgu yapılmıştır. Mollalar, eski eğitim sisteminde kullandıkları sopalarla yeni eğitime karşı çıkmaktadırlar. Bu sopalar ise Medrese eğitim usulunun şiddetle, zorbalıkla yapıldığına ve din adamlarının yeni eğitime karşı çıkararak toplumun gelişmesini istemediklerine delalet edilmiştir. Fakat onlara rağmen yeni eğitim sisteminin onları ezip geçerek isteğine ulaşacağı gösterilmiştir. Olaylara kenardan bakan Hoca Nasreddin ise “Molla Nasreddin” dergisinin temsili olmuştur. Dergi dönemin sorunlarını gülerek ve güldürerek anlatmaya çalışmaktadır. Kişinin karşısındakinden daha üstün sıfatlara sahip olması açısından baktığımızda karikatürün üstünlük kuramının özelliklerini taşıdığı kanaatine gelmek mümkündür.

incelenmesi (Akt. Gdkli, 2016:121) fikrine dayanak çocuğun üzerindeki kıyafetler İan Őahlarına ait giyim tarzı, yüzündeki korku ise yeni hkimiyete gelmesinin ve ocuk olmasının verdiği telaş olduğuna işaret olduğu görülmektedir. Bir tarafı dağdan ve yeŐillikten oluşan, tam ortası ateŐlerle yanan bir alan ise 1909 yılında İan'ın mahŐer alanı gibi olmasına vurgu yapılmıştır. Küçük Şaha gülümseyerek elini uzatan oğretmen ve ateŐlerde yanan mollalar ise eğitimin İan'ı cennete götürmesine ersiyehanelerin ise Şahı ve İan'ı cehenneme sürüklemesine gönderme yapmıştır. Küçük ocuğun üzerinde yrdğu ip ise yeni hakimiyete gelen Şah'ın eğitim ve cehaleti ayıran ince bir çizgide olduğunu göstermiştir. Uyumsuz sonucun başka mantık düzeyinde olumlu olması nedeniyle karikatür uyumsuzluk kuramına dayanmıştır

Görsel 3. 16 “Bindiğin dalı kesme!” karikatürü

Kaynak: (Molla Nasreddin, 1910, 20.sayı)

Eski düşünceli, dini kendi çıkarları uğruna kullanan kişilerin yeni eğitim sistemine karşı olmalarını gösteren çizimlerden biri de “bindiğin dalı kesme” isimli karikatür olmuştur. Dört sahnenin birleşiminden oluşan karikatürde birinci sahne aydınlardan birinin ağaçta oturduğu dalı testereyle kesmeye çalışan din adamını uyarması gösterilmiştir. Daha sonra adamı uyarmasına rağmen, adam ağacı kökünden kesmeye çalışmaktadır. Diğer sahne ise kestiği ağacın altında dinlenmek için uzanmıŐ ve son sahnede ağaç adamın üzerine düşmüştür. Karikatür eski düşünceli din adamlarının eğitim sistemine karşı olduklarını gösteren en iyi karikatürlerden biri olmuştur.

Tablo 3. 16 “Bindiğin dalı kesme!” karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
“Bindiğin dalı kesme!”	İnsan	Erkek	Eski düşünceli adam
	İnsan	Erkek	Modern, eğitilmiş
	Nesne	Ağaç	Sürekli büyüyen bitki
	Nesne	Testere	Kesici alet

Yan Anlam: Karikatürde yeni eğitim sistemine karşı olan dönemin yalancı mollaları, onların hırsları eleştirilmiştir. Çizimde bulunan ağaç “yeni eğitim sistemi” olarak gösterilmiştir. Onu kesmeye çalışan kişi ise eski usulun taraftarı olan yalancı din hadimi olarak görülmektedir. Uyarıcı kişi ise dönemin aydınlar sınıfından biri olarak bilinmektedir. Yan anlamın gizli olanı ortaya çıkarma özelliği açısından incelediğimizde adamın elindeki testerenin eski usulun taraftarlarının, yeni usula olan nefretinin, kininin göstergesi olduğu kanatine varmak mümkündür. En son ağacın adamın üzerine düşmesi ise yeni eğitime karşı olmalarının kendilere zarar vereceğini göstermektedir. Karikatür olayların başkalarına gülerken üstünlük elde etme isteğiyle ilişkilendirildiğinden üstünlük kuramında olmuştur.

Görsel 3. 17 “Eski merdiven ve yeni merdiven” karikatürü

Kaynak: (Molla Nasreddin, 1910, 8.sayı)

Her daim eğitim konusunu ele alan Molla Nasreddin bu karikatürde de eğitimin önemini anlatmaya çalışmıştır. 1910 yılında 8. sayıda çıkan “Eski merdiven ve yeni merdiven” isimli bu çizimde eğitimin, yeni usulun insanları güneşe, saadete ulaştırdığını; eski sietemin insanı yere çaktığını anlatmaya çalışmıştır. Karikatürde aydınlardan biri kitaplardan

oluşan merdivenle yukarıya, kadının elinde tuttuğu güneşe doğru yürümektedir. Yalancı din hadimlerinden biri ise iple yukarıya çıkmaya çalışmış; fakat ipin kırılmasıyla düşmüştür. Molla Nasreddin yalnız eğitimle saadete ulaşabileceğimizi gösterirken diğer taraftan kadınların eğitim konusuna da vurguda bulunmuştur.

Tablo 3. 17 “Eski merdiven ve yeni merdiven” karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
“Eski merdiven ve yeni merdiven”	İnsan	Erkek	Aydınlardan biri
	İnsan	Erkek	Din adamı
	İnsan	Kadın	Modern
	Nesne	Kitaplar	Eğitim vasıtası
	Nesne	İp	Tırmanma vasıtası

Yan Anlam: Düz anlamın gizli olan yanlarını ifade eden yan anlama göre (Parsa ve Parsa, 2012:57) karikatürde kitaplardan oluşan merdivenlerden yukarı çıkan adam 20.yüzyıl aydınlardan biri olmuştur. Burada zirveye sadece eğitimle çıkılabileceği gösterilmiştir. Merdivenlerin oluşmasını sağlayan kitaplar yeni eğitim sistemini temsil etmektedir. Yalancı din hadiminin yukarıya çıkmak için kullandığı ip ise eski yöntemin artık işe yaramadığını göstermektedir. Elinde Güneş tutan, yüzü açık bir batılılara özenilmiş kıyafetiyle bir kadın ise kadınların eğitimde ve sosyal hayatta yerinin olmasına vurgu yapılırken, kıyafetleri Batı medeniyetine uygunlaştırılmış. İple çıkmak isteyen din hadiminin ipin kırılmasıyla yere düşmesi ise, eski yöntemin insanları geriye götürmesine, gelişmesine engel olduğuna işarettir. Kadının elindeki güneş ise “Odlar Yurdu” olarak bilinen Azerbaycan’da Güneşin aydınlık, refah ve mutluluk olarak değerlendirilmesine, memleketin huzurunun kadınların eğitime almasıyla, sosyal hayata atılmasıyla olacağına duyulan inanca işaret etmektedir. Karikatür alay teorisine dayanarak (Akt. Mencet, 2016:14) eski eğitim sistemini eleştirmesi açısından üstünlük kuramına ait olmuştur.

Görsel 3.18 “Yalnız medeni maarif” karikatürü ³¹

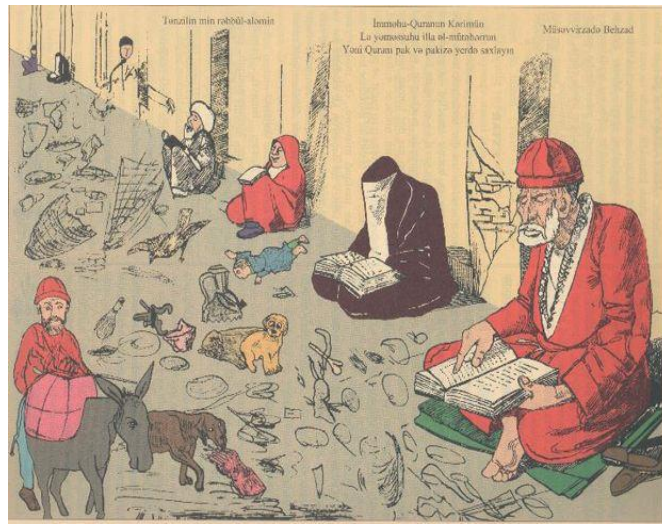
Bu karikatürde yatakta yatan bir hasta ve onun başında oturan iki kişi tasvir edilmiştir. Hasta kişinin üzerinde “Buhariye-Şerif” yani Buhara emirliyi yazılmaktadır. Buhara emirliği 1753 yılında oluşmuştur. (Soucek , (2000: 179-180). Emirlik 19. Yüzyılın sonlarına doğru Çar hükümetinin baskısı altında kalmaya başlamıştır. Molla Nasreddin Buhara Emirliği'nin durumunu bu karikatürle göstermeye çalışmıştır. Karikatürde kırmızı kıyafette olan adam Buhara emiri, diğeri ise “Firenk Hekimi”dir. Yatakta uzanan hasta ise “Buhara Emirliği”dir. Rusya'nın Buhara Emirliği'ni ele geçirmek istemesi nedeniyle Buhara Müslümanları tedirgindir. Emirliğin bakanlarının, idari yetkililerin yolsuzluğu, adaletsizliği Emirliğin durumunun daha da kötüye gitmesinesebep olmaktaydı. Hastanın başında "Frengi Hekimi" "Buhara Şerifi" ile diyalog içindedir. Doktorun verdiği ilaçları ise Buhara Emiri, bakanlarına içirmek istemektedir. İlacın üzerindeyse “yalnız medeni maarif” yazılmaktadır.

Tablo 3.18 “Yalnız medeni maarif” karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
“Yalnız medeni maarif”	İnsan	Erkek	Hata
	İnsan	Erkek	Doktor
	İnsan	Kadın	Buhara emiri
	Nesne	İlaç	İyileşme vasıtası

³¹ <http://www.gunceltarih.org/2012/09/azerbaycann-ilk-mizah-dergisi-molla.html> (erişim tarihi: 18.11.2018)

Yan Anlam: Karikatürde doktor modern kıyafetler giymiş, Batı eğitimi almış, medeni maarifin temsili olarak görülmektedir. Elinde olan ilaç kutusunun üzerinde “Medeni Maarif” yazılmaktadır. Buhara Emirliğinin refaha ermesinin tek yolunun medeni maarif, eğitim olduğuna vurgu yapılmıştır. Buhara emirliğinin hasta şeklinde verilmesi ise 20. yüzyılda emirliğin durumunu göstermektedir. Karikatür Uyumsuzluk kuramının umulmadık mantıksız olan her hangi olaya karşı zihinsel tepki göstermesi özelliklerini taşımıştır.

Görsel 3. 19 “Kuran’ı temiz yerde muhafaza edin” karikatürü

Kaynak: (Molla Nasreddin, 1921, 8.sayı)

Bu karikatür, 1921 yılında 8. sayısında yayımlanmıştır. Karikatürde etrafı çöplük olan ve ellerinde “Kuran” olan birkaç kişi tasvir edilmektedir. Çizimde İslam dininin toplumda yeri, İslama verilen değer ana konu olmuştur. “Kuran’ı temiz yerde muhafaza edin” başlığıyla yayımlanan karikatürde sokakta oturan birkaç müslümanın elinde “Kuran” mevcuttur. Etraflarında açlıktan ölen çocuk, kuş, hayvanlar; çevrelerinde çöpler olmalarına rağmen Kuran okumaya devam etmektedirler.

Tablo 3. 19 “Kuran’ı temiz yerde muhafaza edin” karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
“Kuran’ı temiz yerde muhafaza edin”	İnsan	Erkek	Din adamı
	İnsan	Kadın	Müslüman
	Mekân	Sokak	Kafkasya
	Nesne	Çöp	İşe yaramaz, zararlı madde
	Nesne	Kuran-i Kerim	Mukaddes kitap

Yan Anlam: Karikatürün gerçek amacı, yalancı mollar tarafından şeriat kanunlarının etkisinde olan müslüman halkın durumunu gözler önüne sermektir. Göstergibilimin işaret sistemi olması açısından değerlendirildiğinde (Akt. Güdekli, 2016:121) karikatürde Kuran-i Kerim'in islamı, onu okuyanların ise müslüman toplumunu temsil ettiği görülmektedir. Etrafin çer çöp şeklinde tasvir edilmesi, 20. yüzyıl Çar Rusyası'nın esareti altında olan Kafkasya'ya ve sözde müslüman olan halkın etrafta olup biten haksızlıklara, adaletsizliğe aldırmaz etmemelerine vurgu yapılmıştır. "Kuranı temiz yerde muhafaza edin" demekle etrafın manevi ve maddi pisliklerden arındırılması gerektiği kastedilmiştir. Karikatürkişilerin mantıksız ve ya beklenmedik bir durumla karşılaştığında ortaya çıkan komik durumu açıklamasından (Manning, 2002: 17) dolayı uyumsuzluk kuramında olmuştur.

Görsel 3.20 Derginin ilk karikatürü

Kaynak: (Molla Nasreddin, 1906, 1.sayı)

Derginin ilk sayısında olan ilk karikatür, cehalete karşı mücadelenin ve Molla Nasreddin dergisinin esas gayesinin tasviriyle başlamıştır. Molla Nasreddin'in ilk çizimi olan bu karikatür, 1906 yılında 1.sayıda baş makale olarak verilmiştir. Karikatürde "Sizi deyerek geldim, ey benim müslüman kardeşlerim" diyen "Hoca Nasreddin" ve uyuyan bir kısım insanlar tasvir edilmektedir. Siyah renkte duvarları olan bir odada uyuyanların çoğu derin uykuda olsa da aralarında pencereden doğan güneşle birlikte uyanmak isteyenler de vardır.

Tablo 3.20 “Sizi deyirek geldim, ey benim müslüman kardeşlerim” karikatürü

<i>Karikatür Başlığı</i>	<i>Gösterge</i>	<i>Gösteren</i>	<i>Gösterilen</i>
“Sizi deyirek geldim, ey benim müslüman kardeşlerim”	İnsan	Erkek	Hoca Nasreddin
	İnsanlar	Erkekler	Uyuyan müslüman kitle
	Mekân	Ev	Kafkasya
	Nesne	Güneş	Parlak, büyük gökcismi
	İnsan	Erkek	Uyanmaya çalışan biri

Yan anlam: Karikatürde “uyuyanlar” müslüman halk olarak tasvir edilmiştir. Onların Hoca Nasreddin tarafından uyandırılmaları ise “Molla Nasreddin” dergisinin gerçek niyetinin göstergesi olmuştur. Dergi, adını aldığı Türk dünyasının meşhur mizah ustası “Hoca Nasredin” simasında Kafkasya’da yaşayan bütün müslüman halkını gaflet uykusundan uyandırmaya gelmiştir. Hoca Nasreddin’in gülererek konuşması, derginin mizahi şekilde, olayların gülünerek anlatılmasına vurgu yapılmıştır. Çizimde odanın duvarlarının siyah renkte olması, 1906 yılında Çar Rusyasının esareti altında kalan Azerbaycan’ın durumu olarak nitelendirilmiştir. Odada bulunan pencereden yeni günün başlamasıyla birlikte güneşin doğduğu görülmektedir. “Güneş” Azerbaycan edebiyatı ve tarihinde aydınlık, saadet olarak bilinmektedir (Panah ve Ahmedli 2014: 47). Doğan güneş, “Molla Nasreddin” ile gelen aydınlık günler şeklinde yorumlanmaktadır. Uyuyanlar içerisinde uyanmak isteyenler ise, halk arasında aydınlar sınıfını temsil etmektedir. Karikatür alay teorisine ve üstünlük kavramına dayanmasından (Akt. Mencet, 2016: 14) dolayı üstünlük kuramında olmuştur.

SONUÇ

Tarih boyu basın, toplumun gelişmesinde, onun kültürel ve siyasi gelişiminde, kendi benliklerini kaybetmemesinde büyük bir görevi üstlenmiştir. Halkın kendi kusurlarını görebilmesi için iyi bir ayna rolünü oynayan basın, bu yönüyle olayların çıplaklığıyla topluma sunulması açısından kıymetli olmuştur.

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Rusya, hakimiyeti ele aldığı bölgelerde “Ruslaştırma” diye nitelendirdiğimiz siyasetle kendi ideolojilerini ve görüşlerini yeni nesil üzerinde uygulamaya çalışmıştır. Özellikle, Türklerin yoğun olduğu bölgelerde uygulanan bu çalışmanın maksadı, Rusça konuşan ve Rusya’ya gönülden bağlı vatandaşlar yetiştirmek olmuştur. Siyasi olayların olduğu bu dönemde Rusya, “Ruslaştırma” siyaseti için değişik planlar yaparak, onları uygulamaya başlamıştır. Hedeflerine ulaşmak için ilk olarak Rus okulları açmış ve müslüman toplumun çocuklarını bu okullarda eğitim almaları için teşvik etmiştir. Topluma ulaşmak için en etkili yöntemin basın olmasından dolayı sonraki hedef matbaa olmuştur. Basında ciddi sansür uygulamaya başlanmış ve çıkarılan gazete ve dergilerin Rusça yayımlanması zorunluluğu getirilmiştir. Rusya’nın yürüttüğü Ruslaştırma siyasetine karşı dönemin entelektüel aydınları ciddi mücadelelere başlamış, milli düşünceleri ve ana dilini korumak amacıyla çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların içinde en önemlisi Azerbaycan Türkçesiyle gazete ve dergi yayımlamak olmuştur.

Çalışma Azerbaycan’da basının oluşmaya başlama süreci ve ilk milli gazetenin yayımlanmasından yola çıkılmış, Azerbaycan’ın basın tarihi incelenmiştir. Gazete çıkarmanın, özellikle de Azerbaycan Türkçesinde yayımlamanın hayal olduğu bir dönemde ilk milli gazetenin “Ekinci”nin ortaya çıkması takdire layık bir durum olarak gösterilmiş, gazetenin yayım hayatı ve Azerbaycan edebi dilinin milli dile çevrilmesindeki etkin rolü araştırılmıştır. Sade Türkçeyle yayımlanmış, dönemin sorunlarını, eksikliklerini topluma ulaştırmaya çalışan Ekinci’nin milli dilin muhafaza edilip gelişmesi için gereken tedbirlerin alındığı ve kendinden sonra gelen basın organları için gerekli ortamı bırakmaya özen gösterildiği gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra gazetenin oluşturduğu fikir ve düşüncelerin, kendisinden sonra yayımlanan diğer gazete ve dergilere örnek olduğu kanaatine varılmıştır.

İlk Azerbaycan Türkçesiyle yayımlanan gazete kapandıktan sonra uzun bir süre ana dilinde yayım olmadığı; fakat bunun için gerekli mücadelelerin verildiği gözlemlenmiştir. Zamanla yeni dergi ve gazeteler ortaya çıksa da Çar Rusyasının oluşturduğu sansürler yüzünden faaliyetleri uzun sürmemiştir. Dönemin aydınları cehalet ve tembelliğin pençesine takılan halkı düşüştüğü durumdan kurtarmak ve bilinçlendirmek için mücadele etmeye devam

etmişlerdir. Onlar toplumla iletişim için en önemli araç olan basını geliştirmeye ve Azerbaycan Türkçesiyle yeniden yayım yapmaya çalışmışlardır. Yapılan araştırmalara göre zamanla bu mümkün olsa da yönetimin baskılarında ya erken kapatılmış veya bir süre sonra Çarlık Rusyasının etkisi altına girerek bağımsızlığını kaybettiği tesbit edilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye mizah yayıncılığıla Azerbaycan mizahının farklı ve benzer yönlerine kısa olarak değinilmiş ve tartışılmıştır. Tarihsel süreciyle başlamış, içeriğiyle, yayımladıkları haberlerin, karikatürlerin özellikleriyle devam etmiştir. Her iki ülkenin tarihsel süreçlerinde benzerlikler olduğu, hemen hemen mizahın aynı dönemlerde ortaya çıktığı gözlemlenmiştir.

Araştırmanın ana konusu basın tarihinin şekillenmesinde önemli rol oynayan Molla Nasreddin dergisinin incelenmesi yapılmış, Azerbaycan basınındaki etkisi üzerinde durulmuştur. Derginin ele aldığı konularla ilgili çeşitli bilgiler verilmiş, söz konusu dönemin diğer basın örnekleriyle karşılaştırılması yapılmış ve incelenmiştir. Bunun yanı sıra Molla Nasreddin'in fikir babası olan Celil Memmedkuluzade'nin hayatı araştırılmış ve dergi için yaptığı mücadeleler değerlendirilmiştir. İsmi aldığı Hoca Nasreddin fıkra tipi araştırılmış ve tüm dünyası için büyük öneme sahip olduğu kanatine varılmıştır. Aynı zamanda araştırmada yazar kadrosunun derginin gelişim sürecindeki çalışmalarına değinilmiş, Molla Nasreddincilik mektebinin oluşum süreci ele alınmıştır. Derginin yazar kadrosunun kullandıkları üslup ve mizahi söyleyiş Molla Nasreddin'in toplum nazarında farklı bir yere sahip olmasını sağladığı gözlemlenmiştir. Molla Nasreddinciler mizahı kullanarak dönemin eksikliklerini, halkın sorunlarını ele almış, yönetime varana kadar herkesi eleştirilmişlerdir. Bu açıdan dergide yayımlanan yazılar ve türleri dikkat çekici olmuştur. Araştırmada incelenen karikatürlerin olayları gülerken topluma sunduğu görülse de aslında bu gülüşün alaycı özelliklere sahip olduğu da gözlemlenmiştir. Bu özellikler çalışmada ele alınan 3.3, 3.7, 3.12, 3.16 görsellerinde açık görülmektedir. Çarlık Rusyasının esip gürlediği bir dönemde “Ekinci”den sonra Azerbaycan Türkçesiyle yayımlanan en etkili basın örneğinin Molla Nasreddin dergisi olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra Azerbaycan edebiyatı ve basınına ilk “Mizah” unsuru olan Molla Nasreddinle geldiği barizdir. Derginin karşılaştığı tüm zorluklara, sorunlara rağmen Azerbaycan Türkçesiyle yayımlanması ve Azerbaycan Türkçesiyle yazılmayan hiçbir yazının yayımlanmaması Molla Nasreddin'in kendi ana diline veridiği değer ve bu konudaki hassasiyetinin göstergesi olmuştur. Dergide adet ve geleneklere değinilen makaleler yer almıştır. Bu makalelerin yazılma sebebi, Molla Nasreddin'in amacını göz önünde bulundurursak geleneksel toplumu çağdaş, modern topluma dönüştürmek olduğu sonucuna varabiliriz. Derginin hemen her sayısında kadın, din ve eğitim konularına yer verilmesi toplumun temel sorununun hurafeye olan inancı, yalancı mollaların insanların duygularını

sömürdüğü, müslümanların eğitimden uzaklaştırıldığı, kadınların, küçük kızların aşağılandığı, zorla evlendirildiği kanaatine gelinmiştir. Yapılan eleştirilerin mizahın yanısıra alaycı tutum sergileyerek yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu eleştiriler içinde en çok toplumda çoğunluk sağlayan Müslüman kitlesinin olması, derginin islamofobi içerdiğine dair görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çalışmanın 2.4.4 kısmında Molla Nasreddin’le ilgili araştırmalara değinilmiş, farklı fikirler karşılaştırılarak incelenmiştir. İncelenmeler sonucunda derginin ilk senelerinde dini kendi çıkarları için kullanan yalancı mollalar, hocaların eleştirildiği, şeriat kanunlarının toplum üzerindeki etkisi ve bireylerin bunu kendi çıkarları için kullandıkları açık şekilde görülmüştür. Fakat Mirze Celil’in dergiden uzaklaştığı 1925 yılından başlayarak, Sovyetler Birliği’nin etkisiyle “Allahsız” ismiyle çıktığı dönemlerdeki karikatürlerde İslamofobi’in ciddi bir şekilde olduğu görülmektedir. Dergide artık toplumun canını yakan sorunlar değil, doğrudan İslamın kendisi açık bir şekilde hedef alındığı barizdir. Bununla ilgili araştırmanın 1.4 de örnek bilgi ve karikatür gösterilmiştir. Molla Nasreddin’de yayımlanan makalelerde, sadece Azerbaycan Türklerinin sorunları değil, diğer doğu ülkelerinin de problemelerine değinildiği görülmektedir. Bu açıdan Molla Nasreddin’i onunla aynı dönemde çıkan diğer yayım organlarıyla kıyasladığımızda, Azerbaycan basın tarihinde çok daha ses getirdiği barizdir. İncelemelerde derginin etrafında toplanan yazar, şair ve karikatürcülerin oluşturduğu Molla Nasreddincilik edebi akımının kadronun kendi düşüncelerini, toplumun sorunlarını farklı bir şekilde ifade etmesi sebebiyle ortaya çıktığı gözlemlenmiştir.

Araştırmada “Mizah” unsurunun Molla Nasreddin dergisinde kullanışı, derginin karikatür sanatçıları, çalışmanın amacı, önemi, yöntemi, kapsamı ve sınırlılıkları, dergiden seçilen karikatürlerin göstergebilimsel analizi yapılmıştır. Hayatın güldürücü yönünü ortaya çıkaran ve insanı gülmeye sevk eden Mizah’ın karikatür, hikâye, komedi, roman, nükte, tartışma, fıkra gibi şekilleri olmuştur. Molla Nasreddin’de mizah unsurunun en etkili yönü olan karikatür kullanılmıştır. Sekiz sayfadan oluşan derginin kapak sayfanı dışında geriye kalan kısımlarında alt yazılı karikatürler verilmiştir. Dergide bulunan yazılar, çizimler halkın anlayacağı seviyede yayımlanmıştır. Molla Nasreddin’de karikatürlerin kullanılmasındaki temel amaç, yalnız üst makamların, aydınların anlayacağı basın organı değil, toplumun tüm tabakasının, özellikle de eğitimsiz olan kesimin anlayacağı, severek okuyacağı bir dergi oluşturmak olmuştur. Bunun yanı sıra karikatürlerle halkın gelişimini engelleyen problemlere dokunarak, insanları düşünmeye, düşünerek anlamaya ve buna karşı bakış açılarını değiştirmeye davet etmiştir. Dergide karikatürün kullanılma amacını incelerken o dönemde eğitimsiz, cahil insanların çoğunluk oluşturduğu, okuma yazma olmasa bile çizimlere bakarak bir şeyler anladığı ve kısa zaman içinde halk tarafından sevildiği kanısına gelmek mümkündür.

Bunun yanı sıra derginin kendine has bir gülüşü olduğunu, bu gülüşün özelliğinin “Gözyaşlarıyla yoğrulmuş acı bir gülüş” olduğu görülmektedir. Aslında kin nefret, keskin silah, mahvedici kurşun olan toplumun güldüğü gülüş, toplumun derin acılarının yansıması şekli olduğu kanaatine varılmıştır.

Molla Nasreddin’in kısa süre içinde ün kazanmasında derginin ressamlarının büyük emeği olduğu görülmektedir. Mirze Celil, derginin kendine has özelliği olması açısından uzun araştırmalardan sonra derginin ruhunu yansıtan ressam bulmayı başarmıştır. Derginin ilk ressamının yabancı olması, o dönemde müslüman toplumunda ressamlığa değerin verilmemesini göstermektedir. Bunun diğer örneği ise degede çalışan Azerbaycanlı ressam Azim Azimzade’nin ailesinin yeteneği olmasına rağmen karşı çıktığını göstermek mümkündür. Bu da yine müslüman toplumunun düşünce şekline dayanarak, ressamlığın halk diliyle desek “karnı doırmayan kafır mesleği” olarak nitelendirilmesi sebebine dayanmıştır. Bu nedenle degede yerli ressamlar az bulunmuş, olan ressamlar da Çar Rusyasında aldıkları eğitimin kapsamından kenara çıkamamışlardır. Fakat zamanla yerli ressamlar kendilerini geliştirmiş, Kafkasya’da bulunan yabancı karikatürcülerden eğitim almışlardır.

Azerbaycan basının tarihsel sürecini ele alarak Molla Nasreddin dergisinde “Mizah” sanatını incelemeyi amaçlayan çalışmada “kadın, din ve eğitim” konularını kapsayan 20 karikatür ele alınmıştır. Karikatürlerin tek bir dönemi değil, tüm mecmuayı kapsamaması bu problemlerin yayım hayatı boyunca devam etmesine işaret etmiştir. Seçilen çizimler, karikatürleri en iyi şekilde tanımlayan yöntemlerden biri gösterebilim üzerinden incelenmiştir. Karikatürlerin her biri Roland Barthes’in gösterebilimde geliştirmiş olduğu modele dayanarak, gösteren-gösterilen ve gösterge parametrelerine göre teker teker değerlendirilmiştir. Her karikatür için düz anlam tablolar çıkartmış, bunun yanı sıra yan anlam çizergesi de sunulmuştur. Seçilen karikatürler “kadın, din ve eğitim” konularını kapsamıştır. Bu konuları ele almasının sebebi derginin hemen hemen her sayısında bu konularla ilgili karikatürlerin, yazıların verilmesi ve dönemin en hassas yarası olmasından kaynaklanmıştır. Kadın konusuyla ilgili karikatürler “Kızların erken yaşta ve zorla evlendirilmeleri”, “Toplumda kadına verilen değer”, “Kadının eğitimsizliği”, “Kadınların özgürlüğü” konularını kapsamış ve incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda dönemde kadına değerin verilmediği, toplumda kadına “gereksiz eşya” muamelesinin yapıldığı görülmüktedir. “Din ve eğitim” konusuyla ilgili incelenen karikatürler ise “Mollaların aydınlar sınıfını manipule etmeleri ve eğitime karşı çıkmaları”, “Toplumun dine yaklaşımı, eğitimin önemi”, “Cahalete karşı mücadele” konularını kapsamış ve karikatürlerin gösterebilimsel çözümlemesi yapılmıştır. Toplumun sorunları karikatürlerin çoğunda

mizahın Uyumsuzluk Kuramının görünenin ardındaki gerçekliği gösterebildiği özelliğiyle ve Üstünlük kuramında“alay” ederek “üstünlük kurma çabası”na dayanak gösterilmiştir.Yapılan çözümlemenin sonucu olarak, dönemin en hassas yarası olan cehaletin artması, dinin çıkar uğruna kullanılması, eğitimde eksiklikler oluşu kanaatine varılmıştır. Araştırma zamanı elde edilen bulgulara göre dergide sürekli olumsuz çizimlerin olduğu, örnek çizimlere hiç yer verilmediği de tesbit edilmiştir. Bunun sebep olarak Azerbaycan mizah (satirik) dergilerinin yayım özelliğini öne sürüle bilir. Azerbaycan’da yayımlanan mizah dergilerinin sadece eleştiri özelliği taşıyarak, örnek ve ya olumlu makale ve yazılarıyla yayımlanmamaktadır. Bu tür yayımlanan dergiler satirik değil “Analitik” (çözümsel) dergi olarak nitelendirilmektedir. Molla Nasreddin dergisinin mizah dergi olması nedeniyle burada olumlu veya örnek yazılara, makaleler verilmemiştir.

Çarlık Rusyası’nın gazete ve dergilerin Rusça yayımlanması zorunluluğu ve ciddi sansür uyguladığı bir dönemde Molla Nasreddin dergisi milli düşünceyi ve ana dilini koruması nedeniyle Azerbaycan basınında çok önemli role sahip olmuştur. Dönemin entelektüel aydınlarının ciddi mücadeleleri sayesinde ortaya çıkan Molla Nasreddin’le Azerbaycan mizahınının temelini oluşturduğu, derginin toplumsal ve siyasal yaşamdaki zorluklara rağmen, toplumun eksikliklerini ele aldığı; eğitim, cehalet, kadınların bağımsızlığı, hurafeye karşı mücadele gibi konuları savunduğu kanaatine varılmıştır. Bu konular genellikle “alay” bazen “kara mizah”unsuru kullanılarak bazen de doğrudan anlatımla mizahın en etkili yönü olan karikatürle okuyucuya aktarıldığı görülmektedir. Molla Nasreddin aydınları toplumun tüm tabakasının, özellikle de eğitimsiz olan kesimin anlayacağı, bir dergi ortaya çıkarmak amacıyla mizahın karikatür türünü seçtikleri görülmektedir. Karikatürleri incelenmesinde mizahın yanısıra alaycı bir tutum sergilediği de gözlemlenmiştir.

Dergide mizah unsurunun kullanılması, karikatürlerin mizahi bir dille ele alınması nedeniyle araştırma Mizah Kuramı çerçevesinde incelenmiştir. Mizah güldürerek iletişimin, basit ve anlaşılır bir yapı içinde şekillenmesini sağlamaktadır. Mizah, insan ilişkilerinin olduğu her yerde vardır; sosyal yaşamın hayranlık uyandıran ve geniş ölçüde hatırlanan bir parçasıdır. Derginin Karikatürlerinin sosyal yaşamda gelişen olayları kapsamaları ve alaycı özelliklere sahip olması nedeniyle çalışma Mizah Kuramı kapsamında değerlendirilmiştir. Özellikle de alay ederek üstünlük kurma ve beklenmedik bir durumla karşılaştığında ortaya çıkan komik durumu izah etme açısından Mizahın Üstünlük ve Uyumsuzluk kuramını kapsayan karikatürler incelenmiş ve yorumlanmıştır. Karikatürler bir göstergenin görünen anlamları ve onların ifade ettiği gizli anlamları ortaya çıkarmak özelliğini taşıyan Göstergebilim çözümleme analiziyle incelenmiştir. İncelemede derginin ilk sayısından

itibaren ele aldığı konulara baktığımızda toplumda çoğunluğu Müslüman kitlesinin sağlaması nedeniyle Mülümanlara hitap ettiği görülmektedir. Bu da dergiin ilk sayısında “Sizi diyerek geldim, ey benim mülüman kardeşlerim” makalesinde bariz şekilde verilmiştir. Bunun nedeni ise Çarlık Rusyası’nın esareti altında olan halkın eğitimden uzak, dini kendi elinde oyuncığa çeviren yalancı mollaların, din adamlarının etkisi altında kalması, toplumun giderek uçuruma sürüklenmesi olarak görülmüştür. Çalışmada dergiden seçilen “Kadın, Din ve Eğitim” konularını kapsayan karikatürlerin göstergebilimsel çözümlenmesine bakıldığında dönemde kadına değer verilmediği, toplumda kadına “gereksiz eşya” muamelesinin yapıldığı, dinin çıkar uğruna kullanıldığı, yalancı mollaların, hocaların uydurdukları hurafelerin altında insanların vicdanı duygularının sömürülmeye çalışıldığı, eğitimin toplum için gerekli olduğu kanaatine varılmıştır. İncelenen karikatürlerde ise mizahtan çok alaycı bir tutum sergilendiği, dönemin sorunlarıyla alay edilerek, ortaya konulduğu görülmektedir. Derginin doğrudan amacının alay etmek ya da dini basite almak olmasa da, bir takım kişilerin çağ dışı ve doğrudan İslamiyetle ilişkili olmayan hadiseler üzerinden bir anlam oluşturmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Fakat dergi çalışanları kendi inandıkları taraftan bakarak tümevarıma gittikleri görülmüktedir.

Mizahın karikatür ile resmedilmesi anlam ve algıda güçlü bir yere sahip olmuştur. Bu karikatürleri çizen çizerler ve yayımcılar toplumsal değerler ve inançlar noktasında kritik bir görev üstlenmektedirler. Araştırmada kullanılan Göstergebilimsel analiz gibi mizah dergilerinin farklı analiz teknikleriyle çizimlerin analizi yapılması literatüre katkı açısından değerli olacaktır. Bir sonraki benzer çalışmalarda dergide yer alan metinlerin incelenmesi ve ya derginin dönemler şeklinde ayrı ayrılıkta ele alınarak karikatürlerinin karşılaştırılması yapılabilir. Bunun yanısıra yıllardır tartışmalara neden olan derginin İslamafobi içerip içermemesiyle ilgili kapsamlı bir çalışma yapılması da Azerbaycan ve Türk literatürüne katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abaramaşvili, A.O. (1956). “*İz İstorii Azerbaydjanskoy Periodiçesкой Peçati*”. ADÜ İlmî Eserleri, Sayı:10. 69-79
- Abbaslı, N. (2001). “*Azerbaycan Özgürlük Mücadelesi*”. Beyaz Balina yayımları, İstanbul.
- Adıgüzel, Sedat. (2007). “Tiflis Edebî Muhitinde Molla Nasreddin Dergisi ve Dergide Tartışılan Konular”. *Bilig Bahar dergisi*, (41): 1-21
- Akner, N. ve Mencet, M. S. (2016). “Türkiye’de İslamofobi: Mizah Dergilerinde İslam’ın Temsili”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11(2).
- Akpınar, Y. (1994). “*Azeri Edebiyatı Araştırmaları*”. Dergâh Yayınevi, İstanbul.
- Alimirzayev, Halid. (1991). “*Celil Memmedkuluzade’nin Edebi- Tenkidi Gğrüşleri*”. Yazıçı Neşriyatı, Bakü.
- Aliyarlı, S. (1996). “*Azerbaycan Tarihi*”. Azerbaycan Neşriyatı, Bakü.
- Aliyev, R. (1997). “Mirze Celil ve zamanesi”. *Azerbaycan gazetesi*, (7)
- Aliyeva, G. (2005). “*SSCB Döneminde Azerbaycan’da Dil Planlaması*”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alsaç, Ü. (1994). “*Türkiye’de Karikatür, Çizgi Roman ve Çizgi Film*”. İstanbul.
- Altay, K. (2018). “*Reklamlarda Kullanılan Güzellik Kavramının Yeniden Tanımlanması: Güzellik Temsilleri Üzerine Göstergibilimsel Analiz*”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- AnaBritannica, “*Karikatür*”. Ana Yayınları, Cilt XIII, 2000: 4-5
- Ağayev, İ. (1985). “*Molla Nasreddin’nin Poetikası*”. Elm Neşriyatı, Bakü.
- Axundov, N. (1959). “*Molla Nasreddin*”. Azərneşr Yayınevi, Bakü.
- Axundov, N. (1965). “*Azerbaycanda Devri Matbuat*”. AİAN, Bakü.
- Axundov, N. (1968). “*Azerbaycanda Satirik Dergiler (1906-19020)*”. Azərneşr Yayınevi, Bakü.
- Axundzade, M.F (1961). “Eserleri”. Bakü
- Askerova, A. (2000). “*Ekinci Gazetesi ve Rusya Müslümanlarının Fikir Hayatındaki Rolü*”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Askerova, A. (2006). “*Celil Memmedkuluzade ve Molla Nesreddin Dergisi*”. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Arslan, H. (1983). “Azerbaycan’da Dil İslahatının ilk öncüleri”. *TDA*, (22)
- Aşırılı, A. (2009). “*Azerbaycan Matbuat Tarihi, 1875-1920*”. Elm ve Tahsil Yayınevi, Bakü.

- Aşırılı, A. (2010). “*Azerbaycan Matbuat Tarihi, 1920-1990*”. Elm ve Tahsil Yayınevi, Bakü.
- Baykara, H. (1989). “*Azerbaycan Basın Tarihi*”. Azerbaycan Halk Yayınları, Bakü.
- Bergeri, A. (2012). “*Kültürel Eleştirisi Kültürel Kavramlara Giriş*”. II Baskı. (Çev. Ö.E), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Birdoğan, N. (1997). “*Azerbaycan Gülmeceleri ve Nasreddin Hoca*”. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Canpolat, M. (2002).“Fıkra, Gülmecce Kuramları ve Anlatım Ortamı”. *Millî Folklor*, S:55, s.31–35.
- Ceyyeva, A. (2003). “*Azerbaycan'da yayınlanan Molla Nasreddin Mecmuası (1906-1907/1 49. sayılar)*”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Ceferov, M, C. (1946). “*Molla Nasreddin Tebriz’de*”. Edebiyyat, Sayı:11
- Çağbayır, Y. (2007). “*Ötüken Türkçe Sözlük*”. (4. Cilt), İstanbul.
- Çeviker, T. (1997). “*Karikatür Üzerine Yazılar*”. İstanbul.
- Danişmend, İ, H. (2005). “*Nasreddin Hoca Kim*”, “*Nasreddin Hoca Kitabı*”. (Haz. M. S. K), Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Durmuş, M. (2008). “Azerbaycan Sahası Türk Edebiyatında İlk Süreli Yayın Faliyetleri ve Molla Nasreddin Dergisi”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*.
- Dünyaminkızı, G. (2012). “*Milli Tereggiye doğru*”. ADPU neşriyatı, Bakü.
- Ehmedov, E. (1960). “*M. E. Sabir*”, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi (XIX. Esrin evvelerinden 1917 yıla Kadar)*. II. C. Azerbaycan Elmler Akademisi Neşri, Bakü.
- Elçin, N. (2012). “*Ekinci`de Maarifcilik İdealarının Tebliği*”. Azernesr Yayınevi, Bakü.
- Erdoğan, Z. S. (2018). “*Televizyon Reklamlarında Kültürel ve Dini Göstergelerin Kullanımı: 2010-217 Coca- Cola Ramazan Dönemi Reklamların Göstergebilimsel Analizi*”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.
- Erkman, F. (2005). “*Göstergebilime Giriş*”. Multilingual yayınları, İstanbul.
- Fiske, J. (1996). “*İletişim Çalışmalarına Giriş*”. (Çev. S. İ. A), Ankara.
- Gaffari, İ. (1944). “*Vatan Yolu*” gazetesi, Tebriz. (28)
- Güdekli, A. Ehtiyar, V.R. Güzel, Ö. Ersoy, A. (2015). “Turizme Yönelik Tanıtım Afişlerinde İmge Olarak Kadın: Göstergebilimsel Bir Analiz”. *UHİVE dergisi*
- Güdekli, A (2016). “*Küresel erkeklik ve medya*”. Literatür Academia, Konya.

- Gobustan-2 dergisi*, (2001). “Molla Nasreddin”
- Göyüşov, Z. (1960). “*Hasan Bey Zerdabi, Seçilmiş Eserleri*”. Azərneşr Yayınevi, Bakü.
- Habibeyli, İ. (2003). “*Mirze Cell ve Memmedkuluzadeler*”. Çınar-Çap yayınevi, Bakü.
- Habibeyli, İ. (2004). “*Molla Nasreddin Edebi Mektebinde Dil Meseleleri*”. *V Uluslararası Dil Kurultayı Bildirileri I*, TDK, Ankara.
- Hakverdili, A. Bey. (1971). “*Molla Nasreddin Hakkında Hatıratım*”. II.Cild. Bakü.
- Hakverdili, A. Bey. (2014). “*Seçilmiş Eserleri*”. Kitap Klübü, Bakü.
- Halilov, G. (1980). “*Maarif ve Zeka Meşeli*”. Azerbaycan.
- Halilov, F. (1985). “*Molla Nasreddin Edebi Mektebi ve Muciz*”. Elmi Neşriyat, Bakü.
- Hasanzade, T. (1991). “*Celil Memmedkuluzade'nin Cenub Seferi ve Molla Nasreddin Dergisinin Tebriz'de neşri*”. Bakü.
- Hüseynov, F. (1986). “*Molla Nasreddin ve Molla Nasreddinçiler*”. Yazıçılar Neşriyatı, Bakü.
- İbrahimov, M. (1939). “*Büyük Demokrat Molla Nasreddin*”. Bakü.
- İbrahimov, T. A. Şahin. (1963). “*İran Komünist Partisi'nin yaranması*”. Bakü.
- İsrafilov, H. ve Hasanzade T. (1990). “*Molla Nasreddin karikatürleri*”. ADN, Bakü.
- Kaya, D. (2007). “*Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*”. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kolikipınar, E. (2016). “*Azerbaycan Edebiyatında İlk Mizah Dergisi Molla Nasreddin Üzerine Bir İnceleme*”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kurbanov, Ş. (1992). “*Ömer Faik Nümanzade*”. Gençlik Neşriyatı, Bakü.
- Manning, K. (2002). “*Lighten Up! An Analysis Of The Role Of Humor As An Instructional Practice In The Urban And Culturally Diverse Middle School Classroom*”. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Cleveland Üniversitesi
- Marshall. (1999). “*Ferdinand de Saussure', Sosyoloji Sözlüğü*”. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Meherremova, T. (2011). “Karikatür sanatının banisi”. *Kaspi dergisi*, (12): 7
- Mehraliyeva, Z. (1982). “Celil Memmedkuluzade Kadın Tahsili hakkında”. *İlim ve Hayat dergisi*, (7): 29-30.
- Mehmedov, E. (1974). “*Celil Memmedkuluzade'nin hayatı ve içtimai faaliyeti*”. Bakü.
- Mehmedov, K. (1976). “*XIX. Asır Azerbaycan şiirinde satira*”. Bakü.
- Mehmetli, G. (1984). “*Molla Nasreddin (Celil Memmedkuluzade'nin hayat ve faaliyetinin insalnamesi)*”. Bakü.
- Memmedkuluzade, C. (1904). “Dikkat etmeli”. *Şark-ı Rus dergisi*, (3). Tiflis.
- Memmedkuluzade, C. (1951). “*Eserleri*” I. cilt. Azərneşir, Bakü.

- Memmedkuluzade, C. (1967). "*Eserleri*". I.cilt. Bakü.
- Memmedkuluzade, C. (1971). "*Hatıratım*". Bakü.
- Memmedkuluzade, H. (2012). "*Hatıratım*". (II.Cilt). (Çev. V. M), Apastrof MMC, Bakü.
- Memmedov, V. (1967). "*Ekinci`nin Muhabirleri*". Muhabir Gazetesi, 5(2).
- Memmedov, A. (1978). "*Ekinci gazetesinin izahlı Bibliografiyası*". Azərbaycan Mualimi, Bakü.
- Memmedov, K. (2005). "*Ebdürrehim Bey Haqverdiyev Seçilmiş Eserleri 2 Cildde*". c.1, Lider Neşriyat, Bakü.
- Mencet, M. S. (2016). "*Mizah Dergileri Ölçeğinde Türkiye'de İslamofobi*". Yayımlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Mencet, S. M. (2018). "Türkiye ve Azerbaycan'da Mizah Yayıncılığı Geleneği: Benzerlik ve Farklılıklar". *E-Şarkiyet İlmî Araştırmalar Dergisi*, 12-24
- Mirahmedov, Aziz. (1980). "*Molla Nasreddin Azerbaycanı*". Bakü.
- Mirahmedov, Aziz. (1996). "*Molla Nasreddin: Dün, Bugün, Yarın*". Azərneşr, Bakü.
- Molla Nasreddin*, (1906). (1). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1906). (3). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1906). (4). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1906). (11). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1906). (17). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1906). (26). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1906). (28). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1906). (29). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1907). (4). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1907). (7). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1907). (29). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1907). (36). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1907). (20). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1908). (9). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1909). (4). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1909). (8). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1909). (9). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1909). (16). Tiflis
- Molla Nasreddin*, (1910), (8). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1910), (20). Tiflis.

- Molla Nasreddin*, (1910), (27). Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1911). (43) :3-4. Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1917). (1) :2. Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1917) (20) :3. Tiflis.
- Molla Nasreddin*, (1921). (3) Tebriz.
- Molla Nasreddin*, (1921). (6) :1 Tebriz.
- Molla Nasreddin*, (1921). (7). Tebriz.
- Molla Nasreddin*, (1921). (8). Tebriz.
- Molla Nasreddin*, (1925). (13). Bakü.
- Molla Nasreddin*, (1925). (17). Bakü.
- Mozalan, “Bela”. *Molla Nasreddin*, (1921). Sayı:8
- Nazım, A. (1936). “*Celil Memmedkuluzade*” (*Molla Nasreddin*). Bakü.
- Numanzade, Ö. F. (1985). “*Hatıralarım*”. Gençlik Neşriyatı, Bakü.
- Okçu, L.E. (2017). “*Nasreddin Hoca Fıkralarının Zaman Kavramı Açısından İncelenmesi*”.
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İstanbul.
- Özcan, E. (2007). “*Göstergebilimsel Açıdan Reklam Dilinin Tüketim Toplumuna Etkileri*”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Panah, G ve Ahamedli, S. (2014). “*Azerbaycan edebiyatı meseleleri*”. UniPrint yayınevi,
Bakü.
- Paşayev, A. (1982). “*Molla Nasreddin: Dostları, Düşmanları*”. Gençlik Neşriyatı, Bakü.
- Parsa, Seyide ve Parsa, Alev, Fatoş. (2012), “*Göstergebilim Çözümlemeleri*”. 1. Baskı, Ege
Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Peirce, C. (1982). “*Writings of Charles S. Pierce*”. Cilt: 1.
- Rüstemova, S. (1993). “*Azerbaycan Devri Matbuatı (1875-1990)*”. Azərneşr Yayınevi, Bakü.
- Rıfat, M. (2009). “*Göstergebilimin ABC'si*”. Say Yayınları, İstanbul.
- Sakal F. ve Ağaoğlu A. Bey. (1999). TTK,
- Sakaoğlu, S. ve Alptekin, A. B. (2009). “*Nasreddin Hoca*”. Atatürk Kültür Merkezi
Yayınları, Ankara.
- Saray, M. (1993). “*Azerbaycan Türkleri Tarihi*”. Nesil Yayıncılık, İstanbul.
- Şahverdiyev, A. (2006). “*Azerbaycan Matbuatının Tarihi*”. Tahsil Yayınevi, Bakü.
- Şerif, E. (1986). “*Molla Nesreddin Nece Yarandı*”. Azerbaycan Devlet Yayınevi. Bakü.
- Şerif, E. (1983). “*Geçmiş Günlerden*”. Azerbaycan Devlet Yayınevi. Bakü.

- Sihhat, A. (2005). “*Sabir’in tercüme-yi-hali. Seçilmiş eserleri*”. Lider neşriyatı, Bakü.
- Topuz, H. (1986). “*İletişimde Karikatür ve Toplum*”. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Ulaş, S. E. (2002). “*Post-yapısalcılık*”, *Felsefe Sözlüğü*. (Haz., A. Baki. Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ü. Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Uygur, E. (2007). “Füyuzat ve Molla Nasreddin Dergilerinde Edebi Dil Tartışmaları”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 54-64.
- Yardımcı, İ. (2010). “Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2, 1-41
- Y.Y (1960). “*Azerbaycan Edebiyat tarihi*” . II.cild. AİAN, Bakü.
- Yeşilot, O. (2012). “*Hasan Melikzade Zerdabi ve İkinci Gazetesi*”. Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Yıldırım, Ğ. M. (2015). “Molla Nasreddin Dergisi ve Türkiye. Uluslararası Türkçe ve Edebiyat”. *Kültür Eğitim Dergisi* , 658-666.
- Yıldırım, İ. M. (2013). “Azerbaycanda Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı”. *Uluslar arası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(2): 147-160.
- Zenkovsky, S. A. (1983). “*Rusyada Pan-Türkizm ve Müslümanlık*”. (Çev. Prof. Dr. İ.K), İstanbul.
- Zeynalov, A. (1979). “*Geçen Asrın 90. Yıllarında Azerbaycan Dövr-i Matbuatı Uğrunda Mubarize*”. XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı Meseleleri, Elm Neşir, Bakü.
- Zeynalov, N. (1973). “*Azerbaycan Matbuat Tarihi*”. ADU Yayınevi, Bakü.

İnternet Kaynağı

- <http://www.gunceltarih.org/2012/09/azerbaycann-ilk-mizah-dergisi-molla.html> (erişim tarihi: 18.11.2018).
- <https://bpakman.wordpress.com/baku-2010-fotograflar/ozgun-kultur-ozgun-sanatcilar/mollanasred/> (erişim tarihi: 20.11.2018).
- <https://www.azadliq.org/a/28230447.html> (erişim tarihi: 21.11.2018).
- <https://sputnik.az/infographics/20160407/404525542.html> (erişim tarihi: 1.12. 2018).
- <https://telegraf.com/news/yazarlar/143328.html> (erişim tarihi: 05.12.2018).
- <http://sabirmuseum.az/h%C9%99yat-%20v%C9%99-yaradiciligi/> (erişim tarihi: 05.12.2018).
- <http://edebiyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/756-sabirin-kimliyi> (erişim tarihi: 05. 12. 2018)
- <https://dilqemehmed.wordpress.com/2015/04/07/iki-dostun-qeyr%C9%99ti/> (erişim tarihi: 06.12.2018).

<http://medeniyyet.az/page/news/20204/Ikinci-Sabirimiz.html?lang=en> (erişim tarihi: 22.12.2018).

<http://senet.az/ay-molla-n%C9%99sr%C9%99ddin-%C9%99mi-%C9%99li-n%C9%99zmi/> (erişimtarihi: 22.12.2018).

http://anl.az/down/meqale/azerbaycan/azerbaycan_may2009/80249.htm (erişim tarihi: 27.12.2018)

<https://omerfaiq.wordpress.com/2014/05/16/om%C9%99r-faiq-nemanzad%C9%99-haqqında/> (erişim tarihi 07.01.2019).

<http://azedu.az/az/news/13329> (erişim tarihi: 05.03.2019)

<http://www.vatankirim.net/yazi.asp?YaziNo=98> (erişim tarihi: 21.03.2019).

<http://www.visions.az/en/news/353/dd0a0477/> (erişim tarihi: 23.03.2019).

<https://parafr.az/oxu/mtbuat-tariximizin-gzgs-molla-nsrddin-jurnal.html#gsc.tab=0> (erişim tarihi: 24.04.2019)

<http://medeniyyet.az/page/news/12977/Milli-papaqdan-ozge-papaga.html> (erişim tarihi: 23.05.2019).

<http://intangible.az/front/az/aboutExample/21879> (erişim tarihi: 23.05.2019)

Arşivler

ACEEA, Fon:26, Dosya: 48, S: 21

ACİAEF, Celil Memmedkuluzade Arşivi, no:48/645

ACİAEE, Celil Memmedkuluzade Arşivi, no: G (G-1) (47) – (6458)

GCMTA, Fon:17, dosya:5386, s:1

GDA, Fon:114, dosya:14

GDHMMA, Kafkasya (Gori) Muallimler Seminaryumu Dosyası, no:1565

GDMTA, Fon: 13, Dosya: 93, s:6

Refili arşivi G, P-6 (577), s: 73-75 (M. Ş. Mirzeyev, “Kafkasya’da Türk Basınına dair Hatıralar”. Makina Baskısı)

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Bahar Hüseynova
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	11 Numaralı Okul, Azerbaycan, 2010
Lisans Diploması	Bakü Devlet Üniversitesi, Gazetecilik Fakültesi, Azerbaycan 2015
Yabancı Dil	İngilizce, Rusca
E-Posta	bahar.fermanli@gmail.com